

ERDÉLY PÉNZ- ÉS HADÜGYEI

JÁNOS ZSIGMOND KORÁBAN.

BÖLCSÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

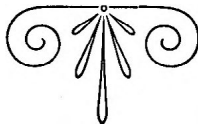
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.

AZ „ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK“ ALAPJÁN

IRTA

BARTHOS KÁLMÁN

A BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF-COLLEGIUM TAGJA.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT GÁMÁN JÁNOS ÖRÖKÖSÉNÉL.

1902.

ELŐSZÓ

E munka feladata: kimerítően tárgyalni János Zsigmond korára vonatkozólag mindazt, a mi értékest Erdély pénz- és hadügyi viszonyainak megvilágítására az „*Erdélyi Országgyűlési Emlékek*“ nyújtanak.

A separatio idején, midőn Erdély önálló államépületének alapköveit lerakta, épen a pénz- és hadügy volt a leg-erősebben centralisálva az országgyűlés kezében. Az adók megszavazásának s a hadak mozgósításának mindennemű kérdései egyaránt az országgyűlés jogai közé tartoztak. Itt állapították meg esetről-esetre az adószedés, hadfölkelés stb. módzatait. És alig volt János Zsigmond alatt országgyűlés, melyen ezek tárgyalása elő ne került volna. Nem lehet tehát érdektelen ez annyira fontos országgyűlési tárgyalásoknak, mint külön kútfőnek, önálló feldolgozása. Szerény munkám, mely erre vállalkozott, *Erdély művelődéstörténelmének* megvilágításához kíván adalékul szolgálni.

Hálás szívvel kell e helyen is mély köszönetet mondanom azért a jóindulatu szellemi támogatásért, melyben nagys. *dr. Békefi Remig* egyet. ny. r. tanár úr engem mindenkor részesíteni kegyes volt.

Budapest, 1902. évi június hó 18-án.

Barthos Kálmán.

ELSŐ FEJEZET.

Az állam rendes jövedelmei: Nemesek ötvenede. Szent-Márton-napi adó. Ökørsütés. Dézsma. A királyi dézsmák bérbeadása. A bérbeadás és dézsmaszedés módja. Határvám. Belföldi vám. Bányászat; arany- és sóbányászat; sókamrák; ingyen só.

Az állam jövedelmeit igen különböző forrásokból meríti. Ezeket általában két, élesen megkülönböztetett csoportba szokták osztani. Az elsőbe tartoztak Erdélyben: a nemesek ötvenede, a Szent-Márton-napi fizetés, az ökørsütés, a harminczad, illetőleg huszad, a belföldi vám, a dézsma, a bányajövedelem. Ezek azok a legfontosabb jövedelmek Erdélyben, a melyek mindenkor — az országgyűlés megszavazása nélkül is — a kincstár rendelkezésére állottak, s a melyeket épen ezért régi idők óta *rendes jövedelmeknek* neveztek.

Ezzel szemben azok a jövedelmek, a melyeket csakis az országgyűlés hozzájárulásával kaphatott a kincstár, teszik a másik csoportot: a *rendkívüli jövedelmek* csoportját. Ide tartoznak: a segélyek vagy rovás-adók és az ingyen munka vagy közmunka.

Az erdélyi törvények alapján ezek az állami jövedelmek állapíthatók meg János Zsigmond korára nézve.

Lássuk tehát először is az állam *rendes jövedelmeit*. Ezekről az erdélyi országgyűléseken aránylag kevés szó esett, épen mert az ilyen természetű jövedelmi források értékesítése független volt az országgyűlések megszavazásától. De az a kevés számú adat is, melyeket e tekintetben találhatunk, elég érdekesen világítja meg az erdélyi pénzügyek egy-egy mozzanatát.

A *nemesek ötvenede* — quinquagesima nobilium — az erdélyi

lyi nemesek oláhaitól járt, kik husvét és pünköst között barmaik ötvenedét tartoztak kiszolgáltatni a királynak.

János Zsigmond uralkodása alatt az 1548. máj. 24-én tartott tordai országgyűlésen történik említés először ez ötvenedről. A rendek ugyanis a VIII. t. cz. szerint megszavazzák a királynénak és fiának az ötvenedet, még pedig akkép, hogy a helytartó szedje be, az összeírás is az ő költségén történvén, s „az asztal pénzt és a gyapju-, disznó-, méz- és czédula-váltásgot is elengedvén.“

Ugyanez alkalommal ez adó behajtásának módját is tüzetesen megállapították a XII. t. cz.-ben. E szerint 25 juhból adni kell egy juhot egy kis báránnyal; 50 juhból egy juhot egy him és egy nöstény báránnyal; 100 juhból két juhot kis bárányokkal. Ha pedig a juhok száma kevesebb 25-nél, akkor minden juh után 2 dénárt kell fizetni. Hasonlókép két-két dénárral kell megváltani egyenként mindazon juhokat, a melyek a 25-, 50-, 75-, 100-on felül még vannak.

Ez adó fizetése alól fel volt mentve az egyes falvakban a kenéz, de ennek fejében — rendes szokás szerint — köteles volt adni a „connumeratorknak“ egy sajtot és egy átalvetőt („vulgo Izsák“). Ép így ki voltak véve az ötvened alól az oláh papok is, de ők is tartoztak adni egy bőrköteget („unam palmam coreorum“), egy átalvetőt („videlicet Izsák“) és egy „hevedert.“ Végül fel voltak mentve még a „libertinusok“ is, kik uruknak hadi szolgálatot teljesítettek.¹

Az ötvened-adóról szó van még az 1553. július 13-án tartott tordai országgyűlésen, midőn a török császár adójára 99 dénárt megszavaznak a rendek, de kikötik, hogy jobbágyaik roppant nyomorára való tekintettel a jelenben engedje el a fejedelem az ötvenedet. Ily terheket el nem birnának egyszerre a folytonos háboruszkodásoktól kimerült jobbágyok.²

Szent-Márton-napi adó — census Sancti Martini — a neve a százszok rendes évi adójának, a mely beszolgáltatásának napja után nyerte nevét. Ez adót az 1224-iki Andreanum 500 márka ezüstben állapította meg, de azóta ez összeg sokat változott.

¹ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (ez után rövidség kedvéért csak így jelölöm: E. O. E.). I. köt. 240—241. l.

² E. O. E. I. k. 494. l.

Emlékeink szerint ez az adó igen ritkán került szóba országgyűlési tárgyalásokon.

Az 1541. augusztus 10-én tartott tordai országgyűlés — a nagyszebeni jegyzőkönyvek szerint — a jövő Szent-Márton-napi adóból 1000 frtnak előre való lefizetését rendelte el.¹ Az 1542. január 26-iki marosvásárhelyi országgyűlésen a szászok előadják panaszukat, hogy az elmúlt háborúk alatt a katonák annyira kipszították mindenükből, hogy a jelenben semmi módon sem szedhetik össze a Szent-Márton-napi adót.²

A Szent-Márton-napi adó egy részét régi idők óta a királyok kegyéből hivatalnokaik fizetésére fordították. E régi szokást megerősíti I. Ferdinánd is. 1554. április 17-én I. Ferdinánd a szászok felterjesztésére adott válaszában megengedi, hogy — a régi szokás szerint — évenként a Szent-Márton-napi adóból fizessék közhivatalnokaikat úgy, mint régen.³

Az *ökörsütés* — signatura boum — elnevezés onnan ered, hogy az illető ökröket egy jeggyel — a szék kezdő betűjével — megbélyegezték.⁴

Ez adót, melynek legrégebb emléke 1258. évből maradt reánk,⁵ a régi időben valószínűleg minden székely egyaránt fizette, még pedig mint önkéntes ajándékot. Idővel azonban köteles adóvá lett, melyet bizonyos ünnepélyes alkalmakkor: a király koronázása, lakodalma vagy trónörökös születése alkalmával voltak kötelesek fizetni a királynak. A XV. sz. óta már nem az összes székelyek fizetik. A túlsúlyra emelkedő két felső rendnek sikerül magát kivonni alóla. Majd a székely városok polgárai is felszabadulnak ez adó alól s így a XVI. században már kizárólag az elnyomott harmadik rend hordozta ez egyre súlyosbodó terhet.

Ez a különös adó János Zsigmond korában a megváltozott viszonyok kényszere alatt végkép megszűnik s helyét rendes pénzbeli adózás váltja fel.

¹ E. O. E. I. k. 30. l.

² E. O. E. I. 80.

³ E. O. E. I. 517.

⁴ « . . . boves ustos et stigmatos . . . » E. O. E. I. K. 191. l.

⁵ Székely-Oklevéltár I. k. 13. l.

Különben is elvesztette ez az adó már a XVI. században ősi jellegét, a mennyiben csaknem évről-évre kényszerültek a székelyek ökörsütést adni. Tehát ekkor már rendes évi adó s nem az a régi, a melyet csak nagy ritkán kellett adni.

János Zsigmond első éveiben is még volt egy párszor ökörsütés, de ezek egészen más természetűek, mint a régiek. Az 1543. november 29-én tartott vásárhelyi országgyűlés VIII. t. cz.-e szerint a helytartó vizsgálatot indít a székelyek között, hogy kik nem adták meg az ökörsütést adóba (pro tributo). A helytartó már kifizette helyettük az adót, tegyenek eleget tehát tartozásaiknak a szokott büntetés terhe alatt — mondja a törvény. A helytartó saját emberét küldje az illetők megbüntetésére.¹

1544. augusztus 20-án, Segesvárt részgyűlést tartottak az erdélyi rendek a török adó tárgyában. A székelyek azonban régi kiváltságaik alapján vonakodtak a közterhekhez hozzájárulni. Az országgyűlés mégis két évre 4000 frtott vetett ki reájuk. De a helytartó — tekintetbe véve a székelyek szenvedett bajait — magára vállalja ismét ez összeg lefizetését azon feltétellel, hogy aztán 2 éven át neki adjanak ökörsütést.²

Valóban pénzbeli adó igen érzékenyen sújtotta volna a székelyeket, mert ők úgyszólván még csak az ősgazdászat színvonalán állottak, pénzt nem igen szerezhettek. Azért így ökörsütéssel igyekeztek nehányszor kikerülni a pénzbeli adózást; de csak rövid időre sikerült.

Ez említett rendes adókat, a melyek minden évben körülbelől egyenlő összegekkel gyarapították az állam bevételeit, *egyenes adóknak* is nevezik szemben a rendes jövedelmek többi fajaival: a dézsma-, vám- és bányajövedelmekkel. Ez utóbbiakat *nem egyenes adóknak* nevezik.

Ezekre már több világot vetnek az erdélyi országgyűlési emlékek.

A *dézsma* (decima) eredetileg tisztán egyházi adó volt, melyet már Szent István és Kálmán királyok is az egyház szükségének fedezésére rendelték. Fizették a püspököknek. Kir. ado-

¹ E. O. E. I. k. 184. l.

² E. O. E. I. k. 191. l.

mány folytán azonban más egyházi személyek is megnyerték a dézsma-jogot (ius decimarum), mint pl. Erdélyben a szász plébánusok az Andreanumban. A secularisatio előtt dézsmát szedhettek itt még: a fehérvári káptalan,¹ a főesperesek és kánok is.²

Idők folytán a dézsmák egy része a kincstár birtokába jutott. Ez volt a *királyi dézsma*.

A kincstár az ily dézsmák egy részét természetben szedette be dézsmásaival (decimatores), más részét pedig bérbeadta a földesuraknak.

A törvények által is szentesített régi szokáson alapult a földesuraknak az a joga, hogy a földjeiken élő jobbágyok dézsmáit bizonyos bér (arenda) mellett maguknak tarthatták meg, kibérelhették. A földesuraknak eme jogát János Zsigmond alatt is számos országgyűlés elismertette és megerősítette a fejedelemmel.³

De csakis az eladó dézsmák (decimae venales) voltak kibérelhetők.⁴ A végvárok fentartására és a fejedelem egyéb szükségére szánt dézsmákat a fejedelem tisztjei szedték be.⁵ Az ilyen dézsmákat — az 1558. márczius 27. ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés végzése szerint — senkinek sem szabad deputálni, hanem a királyné udvara és várai szükségére kell fordítani.⁶

A földesuraknak teljesen szabad tetszésétől függött, hogy birtokaikon az eladó dézsmákat megvegyék vagy ne. Kiténik ez számos törvénycikkből.

¹ L. az 1543. nov. 29-én tartott vásárhelyi országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 185. l.

² L. az 1545. ápr. 24-én tartott tordai országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 220 l.

³ Megerősíti a fejedelem e jogot: az 1545. ok'. 28-iki tordai; 1556 nov. 25-iki kolozsvári; 1560 márcz. 10-iki nagyenyedi; 1560. nov. 11-iki kolozsvári; 1561. április 13-iki tordai és 1569. február 2-iki medgyesi országgyűléseken.

⁴ L. az 1556. nov. 25-én tartott kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 60. l.

⁵ L. az 1561. ápr. 13—18-án tartott tordai országgyűlés végzését. E. O. E. II. 192.

⁶ E. O. E. I. k. 221. l.

Igy az 1545. ápr. 24-én tartott tordai országgyűlés végzése szerint: ha valamely faluban 3 vagy több földesúr van, akkor az, a ki először fizeti le — az ország szokása szerint — Búza városában a dézsmák fele árát, az szedheti a dézsmákat. Ha pedig a „patronusok“ külön-külön csak a maguk részét akarják megváltani az erre megállapított időben, ezt is megtehetik. De ha a földesurak közül valamelyik a fizetést a maga idejében és a maga helyén elmulasztja, a dézsmá azé, a ki azt előbb megveszi.¹

A földesurnak tehát jogában állott az illető területnek akár összes dézsmáit, akár csak egy részét megvenni, vagy ha úgy tetszett, egyáltalán nem reflectálni reá.

A saját földjeiről járó dézsmák kibérléséhez elsőégi joga volt a földesurnak, a mit világosan fejeznek ki az 1549. december 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés XXVII. t. cz.-ének e szavai: a nemesek a földjeiken lévő dézsmákat — földesuri joguknál fogva — bárki más ellenében is megtarthatják maguknak, ha a szokott bért lefizetik.²) És a ki Szent-György-napkor a törvényes bért lefizette, attól senki semmi ezimen el nem veheti a dézsmákat.³

Ez előjog oly erős volt, hogy még akkor is ragaszkodtak hozzá a földesnrak, ha valami módon az illető dézsmák mások birtokába kerültek.

Érdekes erre nézve az 1567. évi szept. 8—17-én tartott gyulafehérvári országgyűlés végzése. Ennek szavai szerint ez év tavaszán a nemesek táborban voltak a fejedelemmel és ezért nem fizethették le Szent-György-napkor a fejedelem dézsmáinak fele árendáját. A fejedelem el is halasztotta a fizetést a hadjárat utánra. De a míg a nemesek várták, hogy „az aredatornak emberei jönnének közibük, kiknek az aredát adnák,“ a fejedelem deputálta és az aredator eladta másoknak. Kérik tehát most a fejedelmet, parancsolja meg, hogy a kiknek a dézsmákat deputálták vagy eladták, azok vegyék át tőlük a dézsmákért kifizetett összegeket

¹ E. O. E. I. k. 221. l.

² » . . . Nobiles vi et autoritate Juris Patronatus sui, Decimas in bonis eorum existentes pro se contra quoslibet alios solita aredatione retinere possunt, . . . « E. O. E. I. k. 300. l.

³ E. O. E. I. k. 190. l.

és engedjék vissza a jószágbirtokosoknak a dézsmákat, mert „abból vagyon jószágukban, minden hadakozásukra, mind egyéb szükségükre való táplálásuk.“¹

A dézsma csak 1556-ig volt Erdélyben főpapi jövedelem is. Ez évben történt a secularisatio, midőn az összes főpapi jövedelmeket és így a dézsmákat is világi czélokra rendelték s kincstári jövedelmekké tették. Az ez évi márczius 8-án tartott szászsebesi országgyűlésen a rendek „János király fiát“ újrolag „fejedelműl és királyúl“ választják. Bejöveteléig helytartójául Petrovich Pétert nevezik ki, a kinek „minden birodalmat . . . kezében eresztünk — végzik a rendek — mind városokon, várakon, falukon, sóbányákon, arany és ezüsbányákon, harminczadokon és mindeneknek jószágokon.“ Továbbá „a minemű dézsmabúzák, borok és egyebek vagynak ez országban a római király és püspök uram számára, ezeket is elfoglalhassa Locumtenens uram.“² A Váradhoz tartozó dézsmákra nézve pedig azt végzi az országgyűlés, hogy ha a váradi püspök János Zsigmond hűségére tér, ezután is maradjanak neki. Ellenkező esetben a helytartó „árendáltassa el.“³

Még ugyanez év végén, a nov. 25-től decz. 7-ig tartó kolozsvári országgyűlésen a rendek végzést hoztak ez elkobzott egyházi javakra nézve oly értelemben, hogy ne adassanak vissza előbbi birtokosaiknak, hanem a kincstár részére tartassanak meg.⁴ A királyné azonban a secularisatiót magának kívánván fentartani, úgy döntött e végzést illetőleg, hogy majd maga intézi el ez ügyet tanácsosaival.⁵ A „püspökségek, káptalanok, konventek és prépostságok lcfoglalt javai“ ezek után tényleg sekulárizáltattak.

¹ E. O. E. II. k. 335. l.

² E. O. E. I. k. 571. l.

³ E. O. E. I. k. 573. l.

⁴ » . . . domini regnicolae . . . postulantes, ut bona episcopatum, capitulorum, conventuum, praepositorum, aliarum item ecclesiasticarum personarum, non reddantur illis, a quibus ademptae sunt, quinpotius, quam admodum nobis Filioque nostro Illustrissimo paribus votis et obsequentia per ipsos oblata et deputata existunt; ita in bonum et necessitates regni publicas, ex dignitate nostra, Filiique nostri Illustrissimi exponantur.« E. O. E. II. k. 64. l.

⁵ E. O. E. II. k. 65. l.

Ezek szerint tehát a dézsmák is tisztán kincstári jövedelmekké lettek Erdélyben. Csak a szászföldi dézsmák, melyeket a szász papok kaptak már 1224. óta, maradtak meg továbbra is a szászföldi egyházak birtokában. De e szászföldi dézsmákból is egy tekintélyes rész a kincstárá lett.

Az 1558. jan. 25-iki kolozsvári országgyűlésen a megyék és székelyek a kincstár csekély jövedelmére való tekintetből a secularisatio teljes végrehajtását javasolták, hogy a szász papok dézsmáinak három negyedrészét csatolják a kincstári jövedelmekhez, s csak egy negyed maradjon nekik. De a szászok tiltakoztak ez ellen. A királyné úgy döntötte el aztán a dolgot, hogy a szász papok jövedelmeiből néhol három negyedet, máshol meg egy negyedet csatoltatott a kincstári jövedelmekhez.¹

Voltak tehát a szászföldön is kincstári dézsmák, melyeknek egyrészét szintén bérbe adták. Az 1556. nov. 25.—decz. 7-én tartott kolozsvári országgyűlés a szászoknak is megengedi, hogy az oly dézsmákat, melyeket „a királyné és fia“ nem szedetnek a maguk szükségére, megvehessék.² Még pedig — az 1558. márcz. 27—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés végzése szerint — a szászföldön csakis szászok vehették meg az ily dézsmákat.³

Számos országgyűlés intézkedik a dézsmák *bérbeadásának* s az *arendák pontos lefizetésének módjáról is*.

Igy az 1557. jun. 1—10-én tartott tordai országgyűlés megerősíti a dézsmák bérbeadásában követett régi szokást. E szerint a földesurak Szent-György-napkor kötelesek befizetni a dézsmák árát. Ha pedig e nap elteltével ezt elmulasztják, akkor a dézsmaszedés joga „a királyné és fiáé“, a kik azonban másra átruházhatják e jogot.⁴

Az „arendatio helye“ Szent-György-napkor Búza városa Szolnok-Doboka megyében.⁵

¹ E. O. E. II. k. 29. l.

² E. O. E. II. k. 60. l.

³ E. O. E. II. k. 92. l.

⁴ E. O. E. II. k. 79. l.

⁵ L. az 1544. aug. 1-én tartott tordai országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 190. l.

De sokkal kimerítőbben tájékoztat bennünket az 1558. márcz. 27—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés végzése.

E szerint a dézsmabérlők az árendát két részletben fizetik: az első részletet Szent-György-napkor a szokott helyen — Búza városban —, a másodikat pedig Szent-Márton-napkor az illető vármegye székhelyén, a melyben a dézsmát kibérelték. A kik az árendát megfizetni nem akarják, azokról a dézsmás vagy megbízottja lajstromot készítsen — rendeli a törvény — és minden vármegyébe küldje meg az ispánnak vagy alispánnak. Szent-Márton után három napra aztán az ispánok vagy alispánok felkeresik a hátrálékosokat saját házukban. Ha ezeknek nincsen készpénzük, hogy az árendát megfizessék, akkor meg kell eskettetni őket s aztán ingóságaikból megvenni a dézsmák bérét. Ezen kívül birságul még három márkát kell az ily hátrálékosokon behajtani, miből egy márka a királynéé, kettő az ispáné.¹

Lássuk most, miként történt maga a *dézsmálás* és a *dézsmák elszállítása*.

Az 1558. márcz. 27—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés elrendeli, hogy a dézsmákat „kévékbe vagy keresztekbe rakva hagyják és ne csomókban, mint eddig.“² És ha a dézsmás vagy az arendator nem jelenik meg a maga idejében a dézsmálásra, figyelmeztessék az illető falu vagy város lakói s tüzzenek ki egy napot, a melyen dézsmálni jöjjön. Ha ekkor megjelenik, a jobbágyok kötelesek a dézsmákat összehordani és elszállítani. Ennek fejében tizedet kapnak a dézsmákból. Ha ellenben a dézsmás a figyelmeztetés után sem jelenik meg, akkor az illető hely bírása egy vagy két esküdtel „connumerálhatja“ a terményeket és a dézsmákat csomókba rakathatja. A jobbágyok pedig ott hagyva a dézsmákat, összegyűjthetik terményeiket.

Ugyanezt az eljárást követik a magyarországiak is.³

Világos ebből, hogy dézsmálás alá tartozó földekről nem volt szabad dézsmálás előtt behordani a terményeket. Várni kel-

¹ E. O. E. II. k. 91. l.

² . . . «decimae in gelimis vel capecijs relinquuntur et non manipulatum» . . . E. O. E. II. k. 91. l.

³ E. O. E. II. 91. l.

lett a dézsmásra. De nehogy a dézsmálás halogatásából kár származzék, azért a törvény feljogosítja — a dézsmás meg nem jelenése esetére — az illető helyi bírót a dézsmálás végrehajtására.

A dézsmálás időpontját a törvények természetesen nem állapítják meg pontosan, mert csak a termények megérése és az állatok ellése lehetett e tekintetben irányadó. De már az előbbiekből is kitűnik, hogy a maga idejében kellett a dézsmálásnak megtörténnie.

A dolog természetéből folyik, hogy a dézsmaállatokat nem volt szabad sokáig ott hagyni a szegény nép nyakán. Az 1558. jun. 5-én tartott gyulafehérvári országgyűlés végzése szerint Biharvármegyében a dézsmabárányokat a dézsmálás után két-három hónap múlva ki kell hajtani a jobbágyoknyájaiból.¹ Az 1566. nov. 30-án tartott szebeni országgyűlés VIII. t. cz.-e szerint a báránydezsmákat pünkösztkor, a méhek dézsmáit pedig Szent-Bertalan-napkor kell felszedni — „a mint a régi szokás volt.”²

Az 1562-iki székely lázadás leverése után tartott segesvári országgyűlésen — a fejedelmek parancsára — a székely székek benyújtották panaszukat. E panaszok egyike az volt, hogy a dézsmálók és a főnépek, kik a bárányokat, süldőket és lúdfiakat megszokták venni a dézsmálóktól, igen sokáig ott hagyják a szegény népen a dézsmaállatokat, néha velük teleltetik ki, a mi a szegény népnek sok költséget okoz. Hogy tehát a visszaéléseknek eleje vétessék, elrendeli a fejedelem, hogy a bárányokat, süldőket és lúdfiakat a dézsmálás után még három hóig kötelesek a gazdák tartani, de ez idő elteltével a dézsmálóknak át kell venniök a dézsmaállatokat. Ha ezt nem teszik, az ebből származó kárt a dézsmálók tartoznak megtéríteni. Ugyane fejedelmi rendelet szerint dézsmát bárányokból, süldőkből, lúdfiakból és rajméhekből kell venni. Ha a tíz nem telik ki, a gazdák — régi szokás szerint — pénzzel tartoznak megváltani.³

¹ E. O. E. II. k. 99. l.

² E. O. E. II. k. 323. l.

³ E. O. E. II. k. 205. l.

Egy másik visszaélés megszüntetésével foglalkozik az 1561. nov. 11-én tartott kolozsvári országgyűlés Némelyek ugyanis — a törvény szavai szerint — egy, két vagy három jobbágy után egész helységek dézsmáit ki szokták bérelni. Így tettek egykor Kendy Ferencz és Antal és így tesznek ezek példájára ép a fejedelem tisztjei. Azért törvénybe iktatják most, hogy minden nemes csakis birtokai arányában bérelhet dézsmákat.¹

Arra nézve, hogy vajjon a dézsmák *hányad részét* adta a kincstár bérbe, érdekes az 1560. nov. 11-én tartott kolozsvári országgyűlés végzése. E szerint a kalotaszegi dézsmák kivételével, a melyekből is csak a zabot tartotta meg magának a fejedelem, csaknem az összes dézsmákat bérbe szokták adni.² 1558-ban azonban nemcsak a zabot, hanem a bort is magának tartotta meg a fejedelem, mert „a közszükség így kívánta.”³

Általában a kalotaszegi dézsmákkal feltűnő sokat foglalkoztak országgyűléseken János Zsigmond alatt. Így hosszabb tárgyalásra adtak ezek okot az 1554. jan. 25-iki marosvásárhelyi országgyűlésen. A kalotaszegi nemesek ugyanis egy indítványt terjesztettek a gyűlés elé, hogy ők a kalotaszegi dézsmákat, melyek a váradi püspökhöz tartoznak, oszthassák fel egymás között a falvak száma és értéke szerint. Így többen élvezhetik majd azt, mit eddig egy közülök. Az országgyűlés az indítványt elfogadja. Kiküldik tehát a falvak felosztására Kendy Jánost, Gyeróffy Mihályt és Gáspárt, Radó Zsigmondot és Kabos Jánost. A váradi püspök is kiküld káptalanjából egyet. A dézsmák árát két részletben a szokott határnapokon kell a püspöknek lefizetni: az első részletet Szent-György-napján Búza városában, a másodikat Szent-Mihály-napján saját házukban. A ki nem fizet pontosan, azt törvényes eljárás útján büntetik.⁴ Az 1558. szept. 29-iki gyulafehérvári országgyűlés végzése szerint, a kik a kalotaszegi dézsmákat felvették, kötelesek az árát megfizetni a dézsmák elvesztésének terhe alatt.⁵

¹ E. O. E. II. k. 196. l.

² E. O. E. II. k. 187. l.

³ E. O. E. II. k. 99. l.

⁴ E. O. E. I. k. 504. l.

⁵ E. O. E. II. k. 106. l.

A dézsmaügyekből származó *perek* — 1556-ik év előtt — „régí szokás szerint a fehérvári vicarius“ elé tartoztak.¹ De a secularisatio után cz a régi szokás megszűnik s az 1556 (nov. 25—decz. 7)-iki kolozsvári országgyűlés a királyi táblához teszi át a dézsmapereket.²

A dézsmaügyek intézésében kétféle hivatalnokot említenek a törvények: a „dézsmást“ (decimator) és az „arendatort“. Rendszen a dézsmás hajtja végre a dézsmálást, az arendator pedig bérbe adja a dézsmákat és felszedi a kincstárnak járó árendákat.³

Végül lássuk, mennyiben intézkednek a törvények az iránt, hogy *kik fizessék a dézsmát*.

Az 1559 (jun. 12—17)-iki gyulafehérvári országgyűlés végzése szerint fizetik a törvényes dézsmát mindazok a helyek, a melyek azelőtt valamikor dézsmát fizettek, még akkor is, ha most oláhok laknának ott. De ha az ilyen helyeken jobbágyok nincsenek s a nemesek művelik a földet, akkor nem adnak dézsmát.⁴ Az 1568. máj. 1—6-án tartott tordai országgyűlés IV. t.-cz.-e szerint a paraszt ember „akár nemes ember házához való földekről, akár az önön házához való földekről, kit paraszt ember szánt“ köteles dézsmát adni a fejedelemnek.⁵

Ellenben fel voltak mentve a dézsmafizetés alól: a nemesek már 1439. óta;⁶ az egyháziak 1458. óta;⁷ a székelyek közül pedig — az 1562. jun. 20-iki segesvári országgyűlés végzése sze-

¹ L. az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 540. l.

² E. O. E. II. k. 60. l.

³ L. az 1568. máj. 1—6-án tartott tordai országgyűlés V. t.-cz.-ét. E. O. E. II. k. 348. l. és az 1569. febr. 2—9-én tartott medgyesi országgyűlés II. t.-cz.-ét. E. O. E. II. k. 352. l.

⁴ E. O. E. II. k. 115. l.

⁵ E. O. E. II. k. 348. l.

⁶ Az 1439. évi decretum 28. articulusa szerint: »Nobiles, tam jobagio-ones habentes, quam non habentes; decimas dare non teneantur.« Dr. Márkus Dezső: Magyar Törvénytár, 1000—1526., 290. l.

⁷ Az 1458. évi decretum 10. articulusa szerint: »Item, quod nullus omnino hominum de sacerdotibus, Scholaribus, nobilibus, neque telonia, neque decimas... exigere debeat«, U. o. 332. l.

rint — „a főnépek és lófejek minden dézsmának fizetése alól kivétetnek, mint az nemesség“.¹ Az 1568 (május 1—6.)-iki tordai országgyűlés VII. t.-cz.-e szerint „Aranyos földén“ minden faluban egy gazda felmentetik a dézsmafizetés alól.²

A kincstár rendes bevételeinek egy másik, dúsan jövedelmező forrását tették ősidők óta a *vámok*.

Kétféle vámot kell megkülönböztetni: a *határvámot*, mely a ki- és beviteli kereskedelem megadóztatására vonatkozik, és a *belföldi vámot*, mely a belföldi közlekedést és kereskedelmet terhelte.

A kincstár jövedelmeire nézve azonban igazi fontossággal és nagy becsessel csak a *határvám* bírt, míg a másik e tekintetben számításba alig jöhet. Ezt a ki- és beviteli kereskedelem megadóztatásából folyó jövedelmet harminczadnak nevezték Magyarországon, huszadnak Erdélyben.

A *harminczad* (tricesima), illetőleg *huszad* (vigesima) elég tekintélyes összeget képviselt az állam rendes jövedelmei között. De itt nem csak e szempontból érdemel nagy figyelmet, hanem azért is, mert Erdély nemzetközi kereskedelmi érintkezéseit is visszatükrözteti.

Ép ily szempontból érdekes az 1549. decz. 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés XXVIII. t. cz.-e. E szerint az idegen kereskedők áruai után Szebenben és Brassóban szoktak huszadot szedni. De a Fogaras földjén átvezető út nyitva van, s itt járnak a görög és más idegen kereskedők, kik ily módon kikerülnek a huszadhelyeket (loci vigesimarum). Titokban itt lovakat visznek ki s egyéb károkat okoznak az országnak. Elrendeli tehát e törvény, hogy „ezt az utat is őrizzék választott férfiak és hozzák rendbe.“³

Az oláhországi forgalom számára tehát Szebenben és Brassóban volt huszadhivatal.

A Magyarországgal való forgalom számára vámhivatal volt Szatmárt, Tasnádon — Szilágy megyében — és Nagy-Váradon;

¹ E. O. E. II. k. 203. l.

² E. O. E. II. k. 348. l.

³ E. O. E. I. k. 300. l.

továbbá „a kétfelé ágazó lippai és karánsebesi út miatt Déván vagy Vinczen kell fizetni határvámot.“¹ Tehát Erdély nyugati határai felől szép félkör-alakban voltak elhelyezve a határvámok.

Minde helyeken van egy-egy harminczados (tricesimator),² kinek „a hiteles vám-könyvecskéje (libellus vectigalis) szerint kell a szokott törvényes harminczadot szednie és senkit, sem nemest, sem polgár- vagy közembert, a ki saját háza és családja szükségére hoz vagy vásárol valamit, nem szabad harminczaddal vagy valami fizetéssel terhelnie“ — szigorú büntetés terhe alatt.³

Ennek daczára is sok visszaélés, erőszakoskodás történt a határvámoknál, melyek miatt — a törvények szerint — sok panaszt kellett hallania a fejedelemnek országgyűlések alkalmával. Az 1562. nov. 4—9-én tartott gyulafehérvári országgyűlésen a panaszokra megígéri a fejedelem, hogy vizsgálatot fog tartatni s jövőre megszünteti a panaszok okát. Továbbá feljogosít minden panaszost, hogy a harminczadosokat az ő ítélő széke elé idézhessék.⁴

A következő országgyűlésen — 1563. jun. 6—13-án, Tordán — a harminczadügyek elintézésére Szt. Margit napját (jul. 13.) tűzik ki törvéynapul. E napra megidézik a harminczadosokat, a szolgálkat s a tanukat és bekérik a vámok registrumát. Oly rendet csinálnak majd, hogy „minden lakós lelke meg fog nyugodni.“⁵

Az 1564. jan. 21—26-án tartott segesvári országgyűlés szerint „különösen Hunyad-, Kolozs-, Doboka- és belső Szolnok-vármegekben volt sok a panasz a múlt nyáron.“ De a jelen alkalommal is sok panaszt emeltek a harminczadosok ellen. Azért újlag törvénybe iktatják, hogy a harminczadosok a fejedelem által előírt és nekik átadott útasítás szerint kötelesek eljárni a harminczad-szedésben. A következő törvéynapra úgy a harminczado-

¹ L. az 1558. (márcz. 27. ápr. 3.)-iki tordai országgyűlés végzését. Ugyanekkor az erdélyi és magyarországi rendek kérésére a fejedelem megszünteti a kolozsvári harminczadot. E. O. E. II. k. 89. l.

² Sok helyen volt még ellenőr (contrarotularius), futár (cursor) és ór (obequitator) is. Benkő J.: Transilvania. Claudiopoli, 1833. II. köt. 65. l.

³ L. az 1560. nov. 11-iki kolozsv. ogy. végzését. E. O. E. II. k. 188. l.

⁴ E. O. E. II. k. 211. l.

⁵ E. O. E. II. k. 219. l.

sok, mint a panaszosok tartoznak megjelenni a fejedelem udvarában, hol igazság fog szolgáltatni.¹

A törvények szerint csakis a kereskedés céljából behozott vagy kivitt árukat kell megvámolni, a mi világos már az említett 1560. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés végzéséből² is.

Az 1566. (nov. 30- decz. 13)-iki szebeni országgyűlés XVI. t. cz. e szerint „miként az erdélyi nemesek, a kik Erdélyből nem kereskedés céljából visznek ki élést vagy valami marhát, úgy a magyarországiak is, ha bort és egyéb marhát nem kereskedésre hoznak be, fel vannak mentve a harminczad alól.“ De ha a magyarországi nemes másnak ad el bort hordóstól, az után harminczadot kell fizetni.³

Az 1567-ik évben igen rossz volt Erdélyben a bortermés; úgy, hogy kénytelenek voltak az erdélyiek Magyarországból hozni bort. Ezért az 1568. jan. 6—13-án tartott tordai országgyűlésen kérték a rendek a fejedelmet, hogy harminczad nélkül hozhasanak be bort Magyarországból.⁴

Az 1571. (jan. 6—14)-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzése szerint harminczad nélkül hozhatják be Magyarországból borukat, búzájukat azok az erdélyi nemesek, a kiknek Magyarországon birtokuk van.⁵

Egészen más természetű volt a *belföldi vám* vagyis az *út- és hídvám*, mely a földesúri jogban gyökerezett. Ez nem is járult a kincstár jövedelmeinek gyarapításához, hanem az utak és hidak jókarban tartására fordítottatott. E vám aránylag nem volt magas. Az 1549. decz. 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés XXIX. t. cz.-e szerint minden helyen, a hol vám van, vásár idején minden kereskedő és iparos egy-egy szekér után 4 dénárt fizet; a nemesek jobbágysai, meg a székelyek és szászok alattvalói 2 dénárt.⁶

A királyi út- és hídvámokból igen kevés jövedelem folyt

¹ E. O. E. II. k. 224. l.

² E. O. E. II. k. 188. l.

³ E. O. E. II. k. 326. l.

⁴ E. O. E. II. k. 340. l.

⁵ E. O. E. II. k. 379. l.

⁶ E. O. E. I. k. 300. l.

be, úgyhogy alig volt elegendő az utak és hidak javítására, épségben tartására. Az állam nem élt vissza e jövedelmi forrással. A földesurak ellenben önkényesen állítottak birtokaikon vámhelyeket mindenütt, a hol csak egy kis forgalom támadt, s ily módon igyekeztek minél nagyobb jövedelmet szerezni maguknak a vámokból. E visszaélések sok panaszra adtak okot, s megszüntetésük iránt a törvényhozás több ízben intézkedett János Zsigmond alatt.

Legelőször az 1552. máj. 22-én tartott tordai országgyűlés XXIV. t. cz.-e mondja ki, hogy „a száraz vámokat (telonia sicca) meg kell semmisíteni.¹ Később egymás után öt országgyűlés rendel el szigorú vizsgálatot az ily igazságtalan vámhelyek ellen. Így az 1556. nov. 25—decz. 7-én tartott kolozsvári országgyűlésen törvénybe iktatják, hogy „a száraz és jogtalan vámokat“ (thelonia arida et injusta) meg kell szüntetni s a kiváltság leveleket (litterae privilegiales) a fejedelemnek bemutatni, hogy „helyesebben megismerjék a vámok erős alapjait.“² A következő országgyűlésen — 1557. febr. 6—15-én, Fehérvárt — ismétlik e végzést.³

Az 1558. márcz. 27—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlésen újolag tárgyalják a vám-ügyeket s újabb vizsgálatot rendelnek el: az ítélőmester néhány választott férfiúval a vámhelyeket sorban vizsgálja meg s a róluk szóló kiváltságleveleket kérje elő s nézze át. A jogtalan vámokat meg kell szüntetni és a vám-szedés módját a régi szokás szerint kell megállapítani.⁴

Ugyanez év szept. 29-én, a gyulafehérvári országgyűlésen ismét foglalkozván e kérdéssel, akként intézkednek, hogy az ítélőmesterek az alispánokkal járják be a vámhelyeket és vizsgálják meg minden vármegyében. A mely vámhelyeket jogosnak talál-
nak, azok maradjanak régi állapotukban, de a jogtalanokat meg kell semmisíteni, — „mint a kolozsvári országgyűlésen végeztetett.“⁵

¹ E. O. E. I. k. 413. l. — Telonia sicca vel arida = telonia in locis siccis.

² E. O. E. II. k. 62. l.

³ E. O. E. II. k. 74. l.

⁴ E. O. E. II. k. 89. l.

⁵ E. O. E. II. k. 107. l.

Végül intézkedik ez ügyben még az 1559. jun. 12—17-én tartott gyulafehérvári országgyűlés is, ismét elrendelvé, hogy „az újolag emelt vámokat, valamint a szárazakat is (telonia denuo erecta atque eciam sicca), mindenütt meg kell szüntetni. E törvény továbbá az illető birtokok elvesztésének terhe alatt szigoruan megtiltja jövőre az ily vámok felállítását.¹

Az országgyűléseknek ez ismételve hozott végzései mutatják, hogy mennyire el lehettek hatalmasodva a visszaélések s mennyire nehéz volt ezeknek megszüntetése vagy csak korlátozása is.

A fejedelem rendes jövedelmei között utolsónak maradt a *bányajövedelmekről* szólni. Ezekre nézve azonban országgyűlési emlékeink alig őriztek meg egy pár adatot. E kevés számú adatok is csak arany- és sóbányászatra vonatkoznak.

Az erdélyi *aranybányászat* történetéhez szolgáltat adatokat az 1548. máj. 24-iki tordai országgyűlés IX. t. cz.-e. E szerint „az aranyváltók (auri camsores) kötelesek az aranyat a királyi kamarához beszoigáltatni; a kinstartó pedig, valahányszor a szükség kívánja, vizsgálta mng a bányákat, hogy híven szoloigáltatják-e be az aranyat; őriztesse az összes útakat, nehogy aranycsempészés történjék. Ha valakit ilyenén rajta kapnak, meg kell büntetni a szokott módon.“²

Az 1549. decz. 29-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés IX. t. cz.-e szerint aranyat senkinek sem szabad beváltani — a kinstár megkárosításával. A ki e tilalom ellen cselekszik, szigorú büntetésben részesül.³ Az aranyat ugyanis a királyi váltóházba kellett beszoigáltatni.

A *sóbányászat* jóval többször került szóba az erdélyi országgyűléseken s számos végzés intézkedik főként az *ingyen sóról*.

A legrégebb idők óta működtek hazánkban *sókamarák* (camerae salium). Ezek voltak azok az exponált alantos hatóságok, melyek az ország bizonyos pontjain a sóbányászatot vezették.

Ilyen sókamarákat említenek az országgyűlési végzések

¹ E. O. E. II. k. 116. l.

² E. O. E. I. k. 240. l.

³ E. O. E. I. k. 297. l.

János Zsigmond alatt: Tordán, Deésen, Vízaknán, Széken, Kolozson¹ és Görgény-Szent-Mártonban (camera de Zenmarton prope Gewrgyn.)²

E kamarákat a kincstár kezelte sótisztjei által. A kolozsi sókamrárt azonban 1558-ban bérbe adta a királyné. Be akarta ugyanis záratni a királyné ezt a kamarát, hogy „annál több jövedelme legyen a többiekből.“ De az 1558. márcz. 27.—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés kérésére megváltoztatja szándékát és nem záratja be, hanem évi bérletre kiadja. A törvény szavai szerint itt sem szabad nagyobb sókoczkát vágni, mint máshol.³ Mert ha igen nagy sókoczkákat vágtak, avval a kincstárt károsították. Az 1567. szept. 7—17-én tartott gyulafehérvári országgyűlésen panaszkodott is a fejedelem, hogy „a sókamrák jövedelmei igen megcsökkentek ez okból, hogy a sókat igen nagyon szokták vágni az kamarákon.“ Azért az országgyűlés azt a végzést hozza, hogy a fejedelem összes sókamaráit bizza „egy jámbor főszemélyre, ki ő felségének méltóságát, hasznát és az tárháznak épületét, ő magának is tisztességét meg tudná tekinteni.“ Ennek a főfelügyelőnek adja át a fejedelem „az sóvágásnak igaz mérték szerint való formáját, kinél se kisebbben, se nagyobbban ne vágassa az sót.“⁴

Tehát ez országgyűlés egy egyetemesen kötelező mértéket kíván megállapítani a sóvágásra nézve, hogy a visszaéléseket jövőre megszüntesse. A lelkiismeretes ellenőrzés biztosítására egy főfelügyelőt rendel, ki minden kamarába becsületes és szorgalmas embereket szerezzen s ki mindenért felelős legyen. Ez állást — a most említett törvény szavai szerint — nem lehet „szegény legényre bízni, ki sem az ő felsége méltóságát, javát, sem az ő maga tisztességét nem tudja megtekénteni.“ Mert így ismét ugyanazon károk érnék a fejedelem kincstárát „az ő tudatlanságok és szegénységek miatt.“

¹ L. a Majláth és Bornemissza közt létrejött békét, 1541. febr. 12-én. E. O. E. I. k. 64. l.

² L. a királyné és Majláth párthivei közt kötött gyulafehérvári békét, 1541. jun. 8-án. E. O. E. I. k. 71. l.

³ E. O. E. I. k. 90. l.

⁴ E. O. E. II. k. 331. l. és 333. l.

Régi szokás volt, hogy a nemesek házi szükségleteikre *ingyen sót* kaptak a kamarákból. Ez is egyik nemesi kiváltság volt. De — úgy látszik — e kiváltságuknak nem mindig tudtak érvényt szerezni. Sok bajuk volt a sókamarásokkal, kik nem igen szerettek ingyen sót adni. Az országgyűléseken ismételten kérni kellett a fejedelmet s törvénybe iktatni, hogy „parancsolja meg a fejedelem a sókamarásoknak (camerarii salium), hogy az ország régi szokása szerint a nemesek házi szükségéire minden ellenkezés nélkül elegendő sót adjanak.“

János Zsigmond alatt először az 1551. decz. 31-iki marosvásárhelyi országgyűlés XVII. t.-cz.-e¹ mondja ki. Ismétli az 1553. júl. 13-iki tordai országgyűlés.² De e törvényes rendeletnek nem igen volt foganatja. A közvetlen következő országgyűlésen már ismét kérni kellett I. Ferdinándot: parancsolja meg szigoruan a kamarásainak, hogy az ingyen só kiadása alól ne keressenek kibujót és a régi szokás szerint járó díjon kívül egyebet ne követeljenek.³ Ugyanis csak a sóvágásért kellett fizetni némi csekély összeget.⁴

De még ezután is többször kellett a nemeseknek eme jogát törvénybe iktatni és ismételve megerősíteni.⁵

A székelyek is kaptak régi idő óta sót a kamarákból háztartásuk szükségéire.

Az 1562. jun. 20-iki segesvári országgyűlésen a fejedelem kamarajószágának nyilvánítja a székelyföldi sót e szavakkal: „mivel minden országban a sókamarák császároknak, királyoknak és fejedelmeknek tárházokra néznek, azért a székelyföldön való sót a mi tárházunkhoz végeztük foglaltatni.“ A főnépek és lófejek a székelyföldi sóaknákból ezután is kapnak ingyen sót házuk szükségéire, mint a nemesek a megyei bányákból.⁶ Ellen-

¹ E. O. E. I. k. 388. l.

² E. O. E. I. k. 496 l.

³ 1554. jan. 25-iki marosvásárhelyi országgyűlésen. E. O. E. I. k. 503. l.

⁴ L. a János Zs. rendeletét 1568 febr. 13-án E. O. E. II. 345. l.

⁵ Ez ügyben végzést hoznak még: az 1555. ápr. 24-én tartott vásárhelyi; az 1558. márcz. 27 — ápr. 3-án és az 1568. jan. 6 — 13-án tartott tordai országgyűléseken. E. O. E. I. k. 546. l., II k. 91. l., II. k. 34. l.

⁶ L. János Zsigmond válaszát a segesvári gyűlésen a székelyek folyamodására, 1562. jun. 20. E. O. E. II. k. 207. l.

ben a köznép nem kap többé belőle oly áron, mint régen, t. i. az aknázás költségeinek megtérítése fejében. Eddig még kereskedniök is lehetett a székelyföldi kir. sóaknákból kapott sóval, most a háztartásra szükséges sót is vennie kell a szegény népnek. A székelyek három rendje közt lezajlott lassú, százados küzdelem eredményét itt is keservesen kell éreznie a közsékelyeknek. A két felső rend minden téren teljesen fölibe kerekedett a harmadiknak, a mit az adóügyek további tárgyalása világosabban fog majd feltüntetni.

A székely lófejek és főnépek ép úgy, mint a nemesek magáért a sóért nem fizettek semmit, de a sóvágás költségeit meg kellett téríteniök s e mellett a kamarásoknak „régí szokás szerint“ bizonyos ajándék is járult.¹

---

¹ L. János Zs. rendeletét Deák János székelyföldi sókamaráshoz, 1568. febr. 13-án. E. O. E. II. 344., 345. ll.

MÁSODIK FEJEZET.

Az állam rendkívüli jövedelmei: *Rovás-adó* megszavazásának és behajtásának módja. Kapuösszeírás és *rectificatio*. Rovók és feladatuk. Az adót be nem szolgáltató nemés büntetése. Adóhátrélékok és behajtásuk. Visszaélések az adóbehajtás körül. A megyei hatóság szerepe adóügyekben. A főúri birtokok összeírása. A kismemesek megadóztatása. Adómentes területek: Fogaras vidéke, Törcs vára, Szelistye, Bánffy-Hunyad, Székelyföld. A székelyek megadóztatása és adóügye. *Kösmunka*.

Rovás-adó. Az erdélyi kincstári jövedelmeknek igen nagy százalékát tették a *rendkívüli adók, segélyek* (subsídium, connumeratio, dica, rovas-adó). Rendkívüli jövedelmek voltak ezek, mert a fejedelem csak akkor kapta, ha az országgyűlés megszavazta. Önkéntes ajándéka — donum gratuitum — volt ez az országnak a közfelfogás szerint, még akkor is, midőn megszavazása már állandó lett s csaknem kivétel nélkül minden esztendőben megszavaztatott.¹

Az erdélyi törvényekben leggyakrabban „*subsídium*“ néven fordulnak elő e rendkívüli adók, de sűrű a „*dica*“ vagy „*rovás*“ elnevezés is. E két utóbbi név igen régi, még abból az időből való, mikor az adószedő még nem tudott írni s pálczán tett rovasokkal jegyezte meg az adóköteleseket és tartozásaikat.

A rovas-adót az erdélyi országgyűléseken külön-külön szavazták meg az erdélyi nemesek, vagyis a vármegyék, a magyarországi nemesek, a székelyek és a szászok.

¹ Dr. Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei 1526–64. Budapest, 1888. 44. l.

János Zsigmond uralkodásának első éveiben azonban csak az erdélyi nemesek és a szászok ajánlottak meg adót a fejedelemnek. A székelyek János Zsigmond alatt is még adómentesek egy pár évig; csak 1545. óta fogadnak el pénzbeli adót is. A nyolcz magyarországi megye — Bihar, Temes, Zaránd, Békés, Csanád, Arad, Csongrád és Külső-Szolnok¹ — ellenséges állást foglalván Erdély önálló berendezkedésével szemben, hasonlóképp több éven át nem szavaz meg adót János Zsigmondnak. De Frater György lángesze itt is diadalt arat rövid idő alatt: keresztül viszi már 1544. júniusban, a debreczeni országgyűlésen, hogy e magyarországi megyék is megszavazzák a török adót, melyet Erdélynek kellett fizetnie a török portára.

Erdélyben az adó megszavazásának két különböző módjával találkozunk. Az erdélyi és magyarországi nemesek vagyis a vármegyék bizonyos *adókulcs szerint* állapították meg azt az összeget, melyet a király aztán a nemesek jobbágyaitól szedethetett; ellenben a szászok mindig *egy összegben* fogadták el a pénzbeli közterheknek reájuk eső részét. A székelyek, a mióta Frater György előbb szép szóval, majd erőszakkal pénzbeli adózásra is reá szorította őket, legtöbbször a nemesek módjára portánként, de néha a szászok módjára egy bizonyos összegben ajánlották meg az adót, mint pl. még az 1557 febr. 6—15-én tartott fehérvári országgyűlésen² is. Általában eleinte egész 1554-ig egy összegben fizették a székelyek is az adót.

Adókulcsul, a melynek alapján adóztattak meg a nemesek jobbágysai a vármegyékben, egy pár eset kivételével állandóan a *kapuk* (portae) szerepelnek Erdélyben, melyeket időnként megszoktak számlálni s lajstromba vezetni.

„*Füstönként* vagyis *házanként*“ (hostiatim vel domatim) János Zsigmond egész uralkodása alatt egyetlen-egyszer szavazott meg az országgyűlés pénzbeli adót. Az 1542. jan. 26-iki székelyudvarhelyi országgyűlésen történt ez, midőn a főkapitánynyá választott Frater Györgynek „egyetemlegesen füstönként (hostiatim) egy denár híján egy frtot ígértek adni subsidiumúl.“³

¹ Fraknoi Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek. II. k. 466. és 485. ll.

² E. O. E. II. k. 73. l.

³ E. O. E. I. k. 78. l.

Terményadót is szavazott meg egyszer füstönként az 1540. őszén tartott zsuki országgyűlés, a mely „füstönként vagy házanként“ (hostiatim vel domatim) egy-egy köből zabot vetett ki a hadsereg szükségeire.¹ E két eset kivételével a nemesek mindig kapuk után szavazták meg úgy a termény, mint a pénzbeli adókat.

A jobbágycapuk után a nemesek részéről megszavazott *összeg nagysága* — főleg János Zsigmond első éveiben — változott a körülmények és országos szükségések szerint. Így az 1540. aug. 29-iki segesvári országgyűlés I. t.-cz.-e szerint az erdélyi nemesek kapunként 50 dénárt adnak katonák tartására.² Az ugyanez évi szept. 21-én tartott berethalmi országgyűlésen 15 dénárt adnak kapunként.³ Az 1542. jan. 26-iki marosvásárhelyi országgyűlésen 99 dénárt,⁴ majd pedig a decz. 22-iki tordai országgyűlésen 14 dénárt szavaznak meg a nemesek.⁵ Az 1543. nov. 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzése szerint pedig 90 dénár volt a rovás-adó; ⁶ 65 dénár volt az 1545. okt. 28-iki tordai országgyűlés VI. t.-cz.-e szerint ⁷ stb. Utóbb azonban állandóvá lesz az „egy dénár híján egy forint“ vagyis 99 dénár rovás-adó. Az erdélyi nemeseknek mintegy külön kiváltságaként e rovás-adó tétele soha 99 dénárnál magasabb nem lehetett. A magyarországi nemesek ellenben nem élvezték e kiváltságot, mert rendszeren 1 frtot, de néha jóval többet is (1 frt 50 dénárt) adtak rovás-adóba.

A szászok, a mint már érintve volt, egy meghatározott összeget vállaltak el minden alkalommal, midőn a nemesek adót szavaztak meg. A szászok által elfogadott összeg — a törvények több ízben világosan ki is fejezik — rendszeren megfelelt a rovás-adók összegének. Megállapították, hogy a nemesek által megszavazott adó mekkora összeget képvisel, s ezt az összeget vetette ki aztán az országgyűlés a szászokra. Pl. az 1545. okt.

¹ E. O. E. I. k. 53. l.

² E. O. E. I. k. 40. l.

³ E. O. E. I. k. 43. l.

⁴ E. O. E. I. k. 78. l.

⁵ E. O. E. I. k. 171. l.

⁶ E. O. E. I. k. 186. l.

⁷ E. O. E. I. k. 223. l.

28-iki tordai országgyűl. VI. t. cz.-e szerint : „az ország szükségeire a nemesek kapunként 65 dénárt fizetnek, a mi összeszámítva 16000 frtot tesz ki. A szászok is hasonlóan 16000 frtot fizessenek.“¹ Mikor a nemesek portánként 99 dénárt szavaztak meg, a szászok rendszeren 18—20 ezer forintot fizettek egy összegben.²

A szászok általában jó adófizetők voltak ; ellenkezés nélkül hozdozták a más két nemzettel aránylagosan reájuk vetett terheket s pontosan szolgáltatták be adóikat. Schol a törvényekben panaszról e tekintetben nem olvasunk.

Az *adó behajtásának módja* sem volt egyforma Erdélyben, mert míg a vármegyékben a fejedelem megbízottja a *rovó* (dicator, connumerator) állapította meg a megyei hatóság támogatásával az adókötelesek számát, s e szerint kellett az adót behajtani, addig a szászok teljes autonom-joggal maguk vetették ki maguk között az adót, az országgyűlésen elfogadott összeget a vagyon arányában osztván fel.³ Innen van, hogy az erdélyi országgyűléseken nem foglalkoznak a szászok adóügyeivel, mert saját maguk intézték az egészet, míg a megyékből járó rovásadó csaknem minden országgyűlésen hosszabb tárgyalásra adott okot. Az országgyűlés állapította meg ugyanis nemesak az adótételt, hanem a beszolgáltatás határnapját, helyét és módját is és intézkedett a hátrálékok behajtásáról vagy elengedéséről. Néha igen körülményesen szólnak a törvények e kérdésben, úgyhogy elég biztos képet alkothatni ezek alapján az erdélyi jobbágyadózásról.

Vizsgáljuk tehát most e *jobbágyadózást* az erdélyi országgyűlési végzések világitásában. Kezdjük mindjárt a legelején, midőn az országgyűlés megszavazza az adót — új összeírás szerint (iuxta connumerationem denuo fiendam.) Ilyenkor az országgyűlés tüzetesen előírja a „dicálás“ módját s mintegy útasítást ad, a mely szerint kellett a rovónak az adóköteles porták megállapításánál eljárnia.

¹ E. O. E I. k. 224 l.

² Ezt a szász Universitas és szász városok jegyzőkönyveinek adatai alapján állapítottam meg.

³ L. erre nézve G. D. Teutsch művét ; Geschichte der Siebenbürger Sachsen. N-Szeben, 1899. I k 267. l.

Ilyen értelemben János Zsigmond alatt legelőször az 1543. nov. 29-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés hozott végzéseket, midőn pontosan megállapított, hogy kik adómentesek s kik adókötelesek. E szerint csak azok tartoznak adózni, a kiknek van valami vagyonuk, még pedig ez alkalommal 3 frtban állapította meg a törvény a vagyon-minimumot. Így minden jobbágy, kiknek 3 frt. értékű vagyona van, fizeti a rovás-adót (dica); a kiknek pedig ennyije nincs, a bíró vagy kenéz esküje alapján felmentetik az adó alól. A vagyonbecslés tárgyát itt csak ingóságok képezték.

A törvény ez alkalommal a molnárokra is kiterjesztette az adókötelezettséget, ellenben felmentette az oly szabadosokat (libertini), kik uruknak semmit sem fizetnek. De ezeket is csak a bíró vagy kenéz esküjére lehet adómenteseknek elismerni. Nem fizetnek továbbá adót az új házak, melyek még nincsenek egy évesek; a leégett házak, végül az elhagyott üres házak, de ezekre nézve a bírónak vagy kenéznek meg kell esküdnie, hogy nem az adófizetés kikerülése czéljából hagyták üresen. Ezen kívül minden faluban — a kapuösszeírás és adóbehajtás körül tett szolgálatok fejében — a bíró, vagy oláh helységekben a kenéz adómentességet élvez.

Érdekes e törvénynek az a pontja, mely szerint ha nemesi telken lakik is valamely földmivelő jobbágy, köteles fizetni a rovást, ép úgy, mintha máshol lagnék, mert „a személy teszi nemesivé a földet és nem megfordítva.“¹

Kilencz esztendőig, egész 1552-ig nem volt több általános kapuösszeírás. Az országgyűlés ismétlen „az előbbi összeírás szerint“ (juxta priorem connumerationem) szavazta meg az adót.

Az 1552. máj. 22-én tartott tordai országgyűlésen szabályozák újból a „dicálás“ módját. De most már a nép elszegényedése folytán 3 frtról 6 frtra kellett felemelni a vagyon-minimumot. E szerint csak azon jobbágyok adókötelesek, kiknek vagyona — eltekintve a szőlőktől, vetésektől, ruháktól, ágyneműktől és hadiszerektől — legalább 6 frtot ér. Az összes többi jobbágyokat a bíró vagy kenéz eskü alatt felmentheti. Nem fizetik a

¹ E. O. E. I. k. 185. l. 186. l.

rovást — e törvény szerint — a szabadosok, az egyévesnél fiatalabb új házak és a leégett házak. Továbbá adómentesek maradnak az összes szolgák (servi), kik uraiktól állatokban kapják fizetésüket.

Mint már az 1543. törvény, úgy ez is minden faluban vagy városban a birót és kenézt adómentesnek nyilvánítja.

A molnárok és kovácsok közül adókötelesek, a kiknek házuk és 6 frt. értékű vagyonuk van.

A rovókat ez alkalommal „a generalis uram“ — máskor a király, illetőleg fejedelem — választja, de kéri a rendek, hogy közülök és megbízhatókat válasszon ilyenekül. Ezek a rovók saját költségükön tartoznak élni — rendeli a törvény — s ne kényszerítsék valami rendkívüli fizetésre a birákat vagy jobbagyokat.¹

E törvényes útasítás szerint meg is történt az új összeírás (connumeratio) alig egy hó alatt, mert már július elején, a tor-dai országgyűlésen kérték a rendek a vajdát, hogy a legutóbb megejtett kapuösszeírásról szóló regestrummásolatokat adják át az ispánoknak, hogy ezek tudják, melyik nemesnek hány rótt kapuja van az egyes vármegyékben.²

Ezen 1552-iki összeírás szerint szavazzák meg az adót a rendek az 1553. jan. 20-iki kolozsvári országgyűlésen is. Hunyadvármegyében azonban új összeírást kellett elrendelni, mert „úgy a királyi hadaknak huzamosabb ott tartózkodása, mint a törökök pusztításai következtében igen sokat szenvedtek a hunyadvármegyeciek.“³

1554-ben is, a jan. 25-iki marosvásárhelyi országgyűlés ez 52-iki összeírás szerint szavazta meg az adót, de azoktól, a kiket a török pusztítások és tűzvész tönkre tettek, megtiltotta rovást szedni. Az ilyenek a birák esküje alapján adómentesek maradnak.⁴

Új portális összeírást rendel el még János Zsigmond alatt

¹ E. O. E. I. k. 407. és 408. II.

² E. O. E. I. k. 420 I.

³ E. O. E. I. k. 439. I.

⁴ E. O. E. I. k. 504. I.

az 1555. ápr. 24-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés. A XXXIX. t.-cz. szerint — ekkor adómentesek maradnak a nemesek szabadosai, kik uruk által szabadságukban megtartatnak, s velük hadjáratokban részt vesznek, a többi jobbágyok közt uruknak szolgálatot nem teljesítenek, hanem mint szolgák (servitores) szolgálnak. Adómentesek továbbá: a majorosok (alodiatores), béresek és a nemesek többi szolgái, kiket élelemmel és ruházzal uraik látnak el.

A XL. t.-cz. szerint egy évig adómentesek az újonan épült házak; a leégett és újból felépített házak pedig 3 évig maradnak adómentesek. A XLII. t.-cz. szerint az olyan özvegyasszony, kinek kis árvái vannak, vagy ha azokat is elvesztette, adómentes; de a melyik özvegyasszonynak 16 éves béres fia van s e mellett 6 frt. értékű vagyona, fizeti a rovást.¹

Az 1543., 1552. és 1555-iki országgyűlések adóügyi törvényei foglalják magukban azokat a legfontosabb elveket, melyek szerint a jobbágyok megadóztatása történt Erdélyben János Zsigmond alatt.

1555. után János Zsigmond idejében nem is volt több általános kapuösszeírás. A rendek mindig csak „az előbbi — tehát az 1555-iki — összeírás szerint“ (juxta priorem connumerationem) szavazták még ezután az adót. De ez az 1555-iki összeírás természetesen nem maradhatott azért változatlan, hanem minden szükséges alkalommal „kiigazított.“ Ez volt az u. n. „*rectificatio*.“ Erre nézve ugyancsak az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés intézkedik is a XLII. t. cz.-ben: ha a jobbágyok összeírása után a mágnások vagy nemesek birtokain valami pusztulás történik, az minden vármegyében „az ispánok, alispánok, szolgabírák és a nemesek egyeteme előtt“ az illető falusbíró esküje alatt bejelentendő. Ennek alapján történik a „*rectificatio*“, melyet a kir. adószedő is tartozik elismerni.“

Ez a *rectificatio* föltétlenül szükséges és üdvös is volt, mert egyik adókiivetéstől a másikig lényeges változások történhettek az adókötelesek viszonyaiban akár tűzvész következtében — „miként a legutóbbi időkben is történt“, szól a törvény

¹ E. O. E. I. k. 547. l.

— akár a jobbágyok számának apadása folytán. Időközben ugyanis a jobbágyok közül sokan meghaltak, mások elszöktek vagy a törvény kezébe jutottak.¹ Mindez változást vont maga után a portális összeírásban is, azért számon kellett tartani. A törvény a falusbíró kötelességévé tette, hogy a vármegyének bejelentse, ha az adóköteles jobbágyok közt valami oly változás történik, a mi a portális összeírást is befolyásolja. Az 1569. jun. 24-iki tordai országgyűlés végzése szerint az ispánoknak is „hiven és hit szerint kell megigazítaniok“, hogy kik pusztultak el az adókötelesek közül.²

Ez a *rectificatio* feleslegessé tette, hogy minden adókirovás alkalmával egyetemes kapuösszeírást rendezzenek a vármegyékben. 1555. után mindannyiszor az előző évi kiigazított összeírás szolgált alapul az adókivetésnél. A sokféle zavarok, pusztítások és elemi csapásokok miatt azonban, a melyek egy-egy viléket vagy néha több vármegyét is értek, többször szükségessé vált egészen új összeírás az illető vidéken vagy megyékben. Így mindjárt az 1556. nov. 25.—decz. 7-én tartott kolozsvári országgyűlés Ugocea-, Kraszna- és Máramaros-megyék kivételével — melyek „az erdélyiek módjára, a régi összeírás szerint“ adták az 1 frt. rovás-adót — a többi magyarországi megyékben új összeírást rendelt el az oláhok gyujtogatásai miatt.³

A törvények általában a tűzkárosultakat vagy más elemi csapás folytán tönkrementeket mindig felmentik az adófizetés alól — egy időre, „hogy összeszedhessék magukat s azután annál készségesebben fizethessék az adót“, a mint az 1556. nov. 25-iki kolozsvári országgyűlés végzése⁴ mondja.

Ily értelemben hoznak végzést az 1556. nov. 25-iki kolozsvári, az 1559. jun. 12-iki fehérvári, az 1560. nagyenyedi országgyűléseken.⁵ Ez utóbbi orszgy. végzése szerint „mindazok a nemesek, szászok és székelyek, kiknek javai leégtek, vagy esetleg leégnek, a fejedelemhez fordulhatnak könyörgésükkel és ő meghallgatja őket, mint eddig is tette.“⁶

¹ E. O. E. I. k. 547. és 548. ll.

² E. O. E. II. k. 362. l.

³ E. O. E. II. k. 62. l.

⁴ E. O. E. II. k. 61. és 62. ll.

^{5 6} E. O. E. II. k. 175. l.

Korjellemző erővel bír azon idők megdöböntő állapotaira az 1563. jun. 6-iki tordai országgy. végzése: mivel tűzvész, éhség, törökök és németek fosztogatásai és az ezektől való örökös félelem a nép nagy részét a legvégső nyomorba juttatták, úgy, hogy alig van meg a mindennapi falatjuk: kéri a fejedelmet, engedje meg, hogy az ilyen szerencsétlenek az egyes vármegyékben a falusbíró esküjére a pénzszedő előtt felmentessenek az adó alól.¹

Az 1565. jan. 22-iki kolozsvári országgyűlés a magyarországi megyékre vonatkozólag — mivel az összeírt kapuk száma megfogyatkozott — úgy intézkedik, hogy minden faluból a teljes kapuszám szolgáltatassék be; a hol pedig megfogyatkoztak a kapuk, ott abban a faluban a szolgabíró a rovóval, meg az alispán számlálják újból a falut „és úgy vétessék az adó, mint az számlálás találtatik.“² Tehát ez a magyarországi megyékre nézve részben új összeírást jelent.

Láthatni ezekből, hogy újabb connumeratiók történtek 1555 után is még többször, de ezek soha sem voltak egyetemesek, hanem csak egy bizonyos területre szorítkoztak.

Ezek után nézzük, miképen is hajtattott végre maga a dicálás, az adóköteles kapuk összeírása s az adó beszédése.

Az *összeírás* (connumeratio) úgy történt, hogy mindjárt az országgyűlés után kineveztetett minden vármegyében egy-egy *rovó* (dicator), kinek feladata volt faluról-falura járva, a falusbíró — oláhok között a kenéz — eskü alatt tett bevallásai alapján megállapítani, összeírni az adóköteles portákat. Az összeírásnál — régi szokás szerint — minden vármegyében köteles volt jelen lenni az illető járás szolgabírája is.³

A szolgabírák nem csak segítségül voltak a rovók mellé rendelve, de ellenőrzés céljából is, a mint ez kitűnik az 1543. nov. 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzéséből. E szerint

¹ E. O. E. II k. 217. l.

² E. O. E. II. k. 288. l.

³ Az 1555. ápr. 24-iki vásárhelyi országgy. XXXVIII. t.-cz.-e szerint: „Adhibeantur preterea semper in singulis Comitatus Judicesnobiliū, qui Juxta veterem consuetudinem in connumeracione interesse debeant.“ E. O. E. I k. 547. l.

„ha a rovó az előírt articulusok ellen akarna valamit tenni, akkor a szolgabíró nem várva be a nemes tiltakzását, ne egyez-zék bele, s ne menjen tovább vele.“¹

A rovókat az uralkodó vagy megbízottja nevezte ki az illető megye birtokos nemesei közül. Erre nézve különösen két országgyűlés intézkedik: az 1552. máj. 22-iki tordai és az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés. Az 1552-iki országgyűlés II. t.-cz.-e szerint a generalis választja a rovókat, de kéri az ország karai és rendei, hogy közülök válaszon alkalmas és megbízható embereket. A rovókat mindjárt az országgyűlés után ki kell küldeni.² Az 1555-iki országgyűlés XXXVII. t.-cz.-e szerint pedig az administrator választ a jelen összeírásra minden egyes vármegyéből becsületes nemes embereket, kik a királynak hűséggel szolgáljanak s a szegény jobbágyoknak kárt ne okozzanak. Ha mégis ilyen megtörténnék, a kárvallottakat a rovók javaiból, birtokaiból kell kielégíteni.³

A rovóknak tulajdonkép egyetlen *feladatuk* Erdélyben az adóköteles jobbágykapuk összeírása volt. Így természetesen csak akkor volt szükség rájuk, ha az országgyűlés új összeírást rendelt el. Innen van, hogy oly keveset hallunk róluk az erdélyi törvényhozásban. János Zsigmond alatt mindössze csak a már említett három országgyűlés foglalkozott a rovókkal, midőn új összeírás szerint szavazták meg az adót.

Ebből kifolyólag lényeges különbség volt János Zsigmond korában az adóbeszolgáltatás módjára nézve Erdély és Magyarország között.

Magyarországon ugyanis — főképp I. Ferdinánd uralkodása második felében — minden alkalommal a rovónak vagy megbízottjának szolgáltatták az egyes falusbírák az adót az illető megye székhelyén.⁴ Itt tehát a rovók szedték be az adót s ők szolgáltatták közvetlenül vagy közvetve a kinstárba.

Erdélyben János Zsigmond korában nem így volt. A törvé-

¹ E. O. E. I. k. 186. l.

² E. O. E. I. k. 408. l.

³ E. O. E. I. k. 547. l.

⁴ Dr. Acsády J. idézett műve, 90 l.

nyek kétségtelen tanúsága szerint itten maguk a földesurak voltak az adóbehajtás közvetlen tényezői, mint a mohácsi vész előtt igen sokszor Magyarországon is. Erdélyben maguknak a földesuraknak tette az országgyűlés kötelességükké, hogy a kitűzött határnapra behajtsák jobbágyaiktól a megszavazott rovás-adót s beszolgáltassák rendesen Tordára, „a kir. pénzszedő kezébe.“

Igen világosan intézkedik e tekintetben az 1551. márcz. 1-én tartott nagy-enyedi országgyűlés e szavakkal: a török adóra megszavazott 99 dénár rovás-adót „minden nemes a maga jobbágyaitól köteles beszolgáltatni a most kitűzött legközelebbi országgyűlés napjára (máj. 8-ikára), akár megtartatik az országgyűlés, akár nem; akár béke lesz, akár nem.“ A ki ezt elmulasztja, az ispán „*dúlással*“ (depredatione) büntesse, úgyhogy „az adóösszeg is meg a birság is kikerüljön belőle“. ¹

Május 8-án tényleg megtartatott az országgyűlés Tordán, hol az adóügyekről tárgyaltak s azt végezték, hogy a ki már behajtotta az adót, az szolgáltatassa is be; a ki pedig most nem szolgáltatathatja be, menjen a kincstartóhoz s kérjen 15 napi haladékot. ²

Ezeken kívül számos országgyűlés intézkedik még az iránt, hogy a nemes kötelessége az adót jobbágyaitól behajtani és beszolgáltatni, mint pl. az 1553. jul. 13-iki tordai országgyűlés végzése mondja: „a mostani rovás-adót minden nemes köteles a maga birtokairól beszolgáltatni Tordára, a kincstartó emberének kezébe“. ³

Érdekes, hogy még mikor rovók vannak is kiküldve új összeírássra, még akkor sem e rovók szedik be az adót, hanem az országgyűlés ilyenkor is a nemesekre bizza az adó behajtását. Ez történt pl. 1555-ben, midőn az ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés — bár rovók voltak kiküldve — a nemesek kötelességévé teszi, hogy „az összeírás befejezése után 15-öd napra a rovás-adót saját birtokaikról szolgáltatassák be Tordára az exactor kezébe.“ ⁴

¹ E. O. E. I. k. 320 l.

² E. O. E. I. k. 324 l.

³ E. O. E. I. k. 494 l.

⁴ E. O. E. I. k. 548. l.

Ez alól kivételt csak János Zsigmon uralkodásának első és utolsó éveiben találunk.

Az 1543. nov. 29-én tartott vásárhelyi országgyűlés IV. és V. t.-cz.-ei az összes pénzszedőket (*exactores pecuniarum*) és élelmi biztosokat (*collectores victualium*) 15-öd napra Tordára, illetőleg Kolozsvárra rendelik számadásra. „A helytartónak deputált 14 dénáros adó behajtói és a királynénak deputált 50 dénáros adó behajtói Kolozsvárt jelenjenek meg, valamint a császárnak küldendő élelemre és a császár adójára deputált 35 dénáros adó behajtói is.“ Továbbá „15-öd napra kötelesek megjelenni Tordán a császárnak szóló élelmi szerek összegyűjtői is.“¹ Ez alkalommal tehát nem a nemesek szedték be az adót, hanem külön exactorok voltak kiküldve a különböző czélra deputált adók behajtására.

1543-tól egész 1569-ig — az országgyűlési végzések szerint — minden alkalommal a *földesurak* hajtják be jobbágyaiktól az adót s szolgáztatják rendeltetési helyére.

De az adószedésnek e mellett a — különben egyszerű és olcsó — módja mellett örökös volt a panasz a fejedelem előterjesztéseiben az országgyűléseken, hogy sok az adóhátrálék; keveset jövedelmez a rovás-adó; „kevés haszon vagyon az adó adásában, ha mindenkor nagy része kinn marad“ — a mint az 1566. máj. 28. fejedelmi előterjesztés² is mondja a tordai országgyűlésen.

Végre az 1569. jun. 24—29-iki tordai országgyűlés, hogy „ennek utána annyi sok fogyatkozás ne történhessék az adók beszolgáltatásában“, úgy intézkedik, hogy minden vármegyében „a *szék deákja, notariussa* az teljes rovást egy summában beszedje“ és hiánytalanul szolgáltassa a fejedelem kincstárába. A vármegye notariusa „pénzszedésiért és jargalásaiért“ 2—2 pénzt kap minden czeduláért.³

A következő országgyűlés némi módosítással ugyanígy intézkedik az adóbehajtásra nézve. E végzés értelmében „a 99 pénzt

¹ E. O. E. I. k. 184. l.

² E. O. E. II. k. 308. l.

³ E. O. E. II. k. 362. l.

minden vármegyében az ispánok szolgáltatassák a notariusok kezébe, kik a czédula-pénzzel megelégedvén, egyéb sallariumot belőle semmit ne vegyenek.“¹

Teljesen így rendeli el az adóbeszedést az 1571. jan. 6—14-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés is: a megszavazott 70 dénár rovás-adót „a jövő Szent-Bálint martyr napjára (febr. 14) minden vármegyében az ispánok az hites notariusok kezébe szolgáltatassák fogyatkozás nélkül.“²

Ez utóbbi pár eset kivételével tehát Erdélyben maguk a földesurak teljesítették az adóbehajtás feladatát. De ha e feladatoknak nem feleltek meg s az országgyűlés által megállapított terminusra be nem szolgáltatták a jobbágyaiktól járó adóösszegeket, a törvény a legtöbb esetben a megyei hatóságra bízta az adóvégrehajtás eszközlését.

Az *ispánokat* hatalmazza fel a vármegyékben ilyen esetekben az adó behajtásával az 1548. máj. 24-iki tordai országgyűlés III. t.-cz.-e. Hasonlóképp az 1551-iki nagyenyedi országgyűlés végzése is, de itt már arról is felvilágosítást nyerünk, miként szokott történni ez a végrehajtás. E végzés szerint a ki a nemesek közül pontosan be nem szolgáltatja az adót, azt az ispán „*dúlással* (depredacione) büntette, úgy, hogy az adó is meg a birság is kikerüljön belőle.“³ Az ispánnak ugyanis fáradságai fejében „sallarium“ járt, és ezt az adóval együtt, mint birságot joga volt behajtani minden egyes alkalommal.

Egy ember ellen azonban csak *egy dülást* engednek meg a törvények, többet nem. Ez a törvényezikk is hangsúlyozza, hogy „az ispán csak egyetlen dülással (unica tantum depredatione) büntesse“ az illetőket.

Az *alispánokra* és *szolgabírákra* bízta a végrehajtást az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés XLIV. t.-cz.-e, úgy, hogy ha a nemesek közül valaki nem szolgáltatná be az adót a maga birtokairól a kitűzött határnapra, menjenek és úgy a maguk sallariumát, mint „a királyi rovás-adót“ hajtsák be.“⁴

¹ L. az 1570. jan. 1—6-án tartott medgyesi országgyűlés végzését. E. O. E. II. 367. l.

² E. O. E. II. k. 375. l.

³ E. O. E. I. k. 320. l.

⁴ E. O. E. I. k. 548. l.

Hogy az ilyen utólagos adóvégrehajtás nem valami simán és kimélettel szokott megtörténni, hanem a legtöbbször karhatalommal, az már az eddigiekből is látható. De e végrehajtások szokásos módját egészen világossá és kétségtelenné teszi előtünk az 1555. decz. 23-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzése. Ez ugyanis elrendeli, hogy a terminus elteltével Kendi Antal és Mikola László exactorok küldjék ki embereiket azonnal az adóhátrálékok behajtására. Ez emberekkel aztán az illető vármegye szolgabirái haladéktalanul hajtsák be az adót — „még az ilyen jószágoknak az ország szokása szerint történni szokott feldúlásával is.“¹

Az általános szokás tehát Erdélyben az volt, hogy az adót be nem szolgáltató nemesnek udvarházát egyszerűen feldúlták.

Ezt azonban bizonyos törvényes eljárás előzte meg. A határnap elteltével 3—4 nap mulva az ispánoknak, alispánoknak és szolgabiráknak törvényszéket kellett tartataniok. Ha innen megkapták a „kibocsátó levelet“ (litterae emissionis), továbbá az exactortól az adóhátrálékok jegyzékét, akkor haladéktalanul meg kellett indulniok, hogy a hátrálékokat a szokott módon behajtsák — a mint ezt az 1560. nov. 11-én tartott kolozsvári országgyűlés végzése rendeli el.²

Az adóvégrehajtás ugyanúgy történt a magyarországi vármegyékben is, mint az erdélyiekben³ — az 1561-iki tordai országgyűlés szerint.

Bár a törvények „dúlás terhe alatt“ (sub poena depredationis) szigoruan rendelték el az adók pontos beszolgáltatását, s bár intézkedtek, hogy a határnap elteltével nyomban behajtassanak az adóhátrálékok: mégis csaknem minden alkalommal az adók egy jó része kinn maradt behajthatlanul — néha egy-két, sőt több évig is. Sokszor kénytelenek voltak az országgyűlésen az ilyen régi *adóhátrálékokat* elengedni, mert már nem is lehetett számon

¹ E. O. E. I. k. 552. I.

² E. O. E. II. k. 186. I.

³ » . . . Si vero administrari negligenterur, elapsis terminis praescriptis comites vel vicecomites et iudices nobilium *in utroque regno*, cum omni solito gravamine administrare debeant . . . « E. O. E. II. k. 191. I.

tartani. Így pl. az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés XLV. t.-cz.-e értelmében, mindazon adók, melyeket az új vajdák hivatalba lépte előtt még nem hajtottak be, elengedtetnek, mert a közelmúltban pusztító ragály az ispánok, alispánok és szolgabírák sőt falusbírák közül is sokat elragadott s így lehetetlen az adóhátrálékok ügyét tisztázni.¹

Ugyanez év decz. 23-án tartott marosvásárhelyi országgyűlésen is kérték a rendek a királyt, hogy az 1554-ik év előtti adók hátrálékait, a melyek a nemesek birtokain még be nem hajtottak, engedje el, mert a nyugtákat (litterae quietantiales) a ragály terjedése következtében a jobbágyok között csaknem mindenütt elpusztították. Továbbá kérik a királyt, rendelje el az administratornak, hogy e hátrálékokat ne hajtassa be.²

Hasonlókép el kellett engedni a régibb adóhátrálékokat az 1556. márcz. 8-iki szászsebesi országgyűlésen is. De a mi hátrálékokat már felvettek az ispánok vagy alispánok és egyéb pénzszedők, kötelesek — az országgyűlés végzése szerint — a számadással együtt a helytartónak beszolgáltatni.³

Elengedte az összes régibb hátrálékokat János Zsigmond még az 1569. jun. 24—29-én tartott tordai országgyűlésen is, a miért a rendek „nagy hálákat adtak.“⁴

Hogy oly sok volt Erdélyben az adóhátrálék János Zsigmond alatt, azon nem csodálkozhatik, a ki olvassa azokat a nagy panaszokat a nép nyomoráról, melyek az erdélyi országgyűléseken elhangzottak. Török, német, oláh öl, pusztít és éget mindenütt. Ehez némely csztendőben szűk termés, elemi csapások járúlnak. Oly nagy az inség — panaszkodnak az 1559-iki gyulafehérvári országgyűlésen a rendek, — hogy „sok helyen makkból készült kenyérrel tartják fenn nyomorúlt életüket.“⁵ Ily állapotok mellett érthető, hogy a kirótt adót nem lehetett mindig be is szedni.

Az előbbi évek hátrálékait is rendszeren a megyei hatóságok:

¹ E. O. E. I. k. 548. l.

² E. O. E. I. k. 553. l.

³ E. O. E. I. k. 573. l.

⁴ E. O. E. II. k. 362. l.

⁵ E. O. E. II. k. 111. l.

ispán, alispán, szolgabírák hajtották be, kik ennek fejében „salarium“-ban részesültek. E salláriumot az adóhátralékokkal együtt hajtották fel az adókötelesken.

Az ily régibb hátralékok behajtására nézve az 1557. febr. 6-iki gyulafehérvári országgyűlés a következőkép intézkedik: „A vármegye ispánja magával vive az illető falu biráját, menjen a pénzszedőhöz, és ott a collectortól kapott nyugta felmutatván, intéztessék el az ügy.“¹

Érdekes, hogy 1566-tól kezdve alig van országgyűlés, melyen a régebbi adóhátralékok tárgyalása szőnyegre ne kerülne. E tárgyalások, végzések élénk világot vetnek e hátralékok behajtásának módjára. Szépen domborodik ki — legalább nagy vonásaiban — a megyei hatóság szerepe az erdélyi adóügyekben s az egész procedura, a melylyel az adóhátralékok tisztázása történt. De szóljanak helyettiünk maguk a végzések, a mint következnek.

Az 1566. máj. 28.—jun. 3-án tartott tordai országgyűlésen a fejedelem előterjesztésének nagy panaszára, hogy „kevés haszon vagyon az adó adásában, ha mindenkor nagy része kinn marad“ ígérik a rendek, hogy „a mi restancia vagyon, készek beszolgáltatni a szokott birságlással is.“ E czélból „a királyi pénzszedő“ küldje el minden vármegyébe a kiigazított regestomból a hátralékok jegyzékét. Ezt minden vármegyében fel kell olvasni a székhelyen az egész nemesség előtt s így intézendő el az ügy.²

Az 1567. szept. 8—17-én tartott fehérvári országgyűlésen a fejedelem ismét említést tesz előterjesztésében az adóhátralékokról is, melyek — a pénzszedők jelentése szerint — a vármegyékben a nemesek között kinn vannak. Az országgyűlés végzést hoz, hogy a fejedelem tudja meg pénzszedőjétől, vajjon az ispánok hanyagsága vagy „valamely vakmerő, bátorkodó személyek“ okai a fejedelmi kincstár megkárosodásának. A bűnösöket érdemiük szerint büntesse a fejedelem.³

Valóban a sok hátralék nem is mindig onnan eredt, hogy

¹ E. O. E. II. k. 73. l.

² E. O. E. II. k. 310. l.

³ E. O. E. II k. 333 l.

a jobbágyok nem fizették volna meg az adót. Sokszor megfizették ezek pontosan a rájuk rótt terhet, de elkallódott az ő keservesen előteremtett pénzük azon kezek között, melyeken át a kincstárba kellett volna jutnia. Pedig az országgyűlések több ízben törvénybe iktatták, hogy senki, bármily rendű és rangú legyen is, ne merjen az állami jövedelmekhez vagy adókhöz nyúlni, hanem mindenki a fejedelem kezéből vegye, a mi követelése van.¹ Az ilyenek ellen szigorú büntetést, javaik confiscálását mondta ki a törvény.²

Megtörténhetett, hogy másodszor követelték a szegény jobbágyokon az adót, s ha esetleg nem volt „czédula az restancziákról“, a melylyel igazolják, hogy mennyit fizettek, be is hajtották rajtuk másodszor is.

Ilyen esetekre nézve intézkednek a rendek az 1568. jan. 8—13-án tartott tordai országgyűlésen. E szerint minden vármegyében „a székös helyön“ a főispán és szolgabíró előtt a falusbíró — a honnan az adóhátrálékról czédulát nem adhatnak — harmad magával köteles megesküdni, hogy megadták az adót, és köteles megnevezni, kinek adták. A ki megadta az adót, senki sem bántsa.³

Az 1568. máj. 1—6-án tartott tordai országgyűlés III. t.-cz.-e szerint az adóhátrálékok ügyében „jámbor, hív, értelmes személyeket“ kell kiküldeni, hogy törvényesen megállapítsák „az restanciáik mind igaz, mind hamis voltokat.“ A nemes nem tudhatja igazán, hogy lefizette-e jobbágya az adót vagy nem, ha nincs meg a czédula. Azért lehetetlen, hogy a nemes maga esküdjék meg jobbágya szavára. Esküdjék az illető maga. Az alispánok és szolgabírák közül, kikkel bizonyítani kellene, sokan meghaltak, s a kik élnek, sem emlékezhetnek már „annyi üdőtől fogva való restancziákra“. A kikenél pedig valóban maradtak hátrálékok, azokon ne csak megvegyék, de mindenek példájára szigoruan meg is büntessék. Az ispánok pedig és szol-

¹ L. az 1556. nov. 25-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 59. l.

² L. az 1559. jun. 12-iki fehérvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 112. l.

³ E. O. E. II. k. 341. l.

gabirák az adóból „jargalásukat fel ne vegyék, mint eddig.“ A fejedelem évenként kiadhatja nekik „jargalásukat a pénzszedővel.“¹

Érdekes az 1569. febr. 2—9-én tartott medgyesi országgyűlés végzése is. A fejedelmi előterjesztés ez országgyűlésen ismét értesítette a rendeket, hogy „az elmúlt megígért adóból“ sok helyen van kinn hátrálék. Az országgyűlés végzése erre ez volt: Először is az ispánok tanúsítsanak lelkiismeretesebb utánjárást a hátrálékok behajtása körül. Aztán — mondja a törvény — az ispánok „hirdessenek székét“ s ott az adóhátrálékokat olvassák fel mindenki hallatára. A kin restancia van, vigye el czéduláját a második székre, hogy magát is jobbágyát is igazolja avval. A kik elvesztették a czédulát, menjenek el az ispánnal együtt egy megállapított napon a pénzszedőhöz s ott intézzék és tisztázzák az ügyet. A ki kimutatja, hogy befizette a hátrálékot, azon másodsor meg ne vegyék; ha nem, az ispánok szolgáltatassák a pénzszedő kezébe. Ha pedig kiténik, hogy a pénzszedőnek befizették az adót, s mégis a hátrálékosok közé jegyezte, azt az ispán írja meg a fejedelemnek, hadd tudja, „ki miatt vagyon az fejedelem tárházának fogyatkozása.“²

Az adóhátrálékok behajtása tehát a megye főembereinek: a főispánnak, alispánnak, szolgabiráknak volt a feladata Erdélyben, míg Magyarországon e feladatot is a királyi rovók végezték.

Az országgyűlés nemcsak az adótétel nagyságát, a dicálás és adóvégrehajtás módját állapította meg, hanem megszabta az adók beszolgáltatásának *helyét és határnapját* is.

Az adót rendszeren *Tordára* a „királyi exactor kezébe“ kellett beszolgáltatni, kit néha a törvények kamaraispánnak neveznek.

E tekintetben Hunyadvármegye bizonyos kiváltságot élvezett, a mennyiben az e megyebeliek — „régí szokás szerint“ — nem tartoztak adójukat Tordára vinni, hanem hozzájuk a fejedelem külön exactort küldött az adók átvételére.³

Az 1556. nov. 25—decz. 7-én tartott kolozsvári országgyű-

¹ E. O. E. II. k. 347. l.

² E. O. E. II. k. 352.

³ L. az 1555. ápr. 24-iki vásárhelyi országgyűlés XLIII. t.-cz.-ét. E. O. E. I. k. 518. l.

lés végzése szerint e megye „szerfölötti távolsága miatt“ engedte meg a fejedelem, hogy az adót ott a vármegyében fizessék le. „De egyedül Hunyadvármegyébe küld a fejedelem külön exactort.“¹

A tordai királyi exactorok közül a legtöbbször találkozunk a törvényekben *Ambrus deákkal* (Ambrosius Literatus). Először említi az 1560. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés, még pedig, mint „előbbi exactort.“² Tehát már előbb is Ambrus deák volt az exactor. Azután egész 1565-ig nem nevezik meg az articulusok a tordai exactort. Nem lehet tudni, Ambrus deák volt-e vagy más, de 1565. jun. 22—29-én tartott kolozsvári országgyűlés a megszavazott 99 dénárt ismét „Ő felsége pénzszedője, Ambrus deák, kezébe“ rendeli beszolgáltatni.³

Az 1566-iki tordai országgyűlés I. t.-cz.-e szerint is „Ambrus deák, a kamaraispán kezébe“ szolgáltatandó a rovás,⁴ valamint az ugyanez évi máj. 28-iki tordai országgyűlés II. t.-cz.-e szerint is.⁵

Magyarországon a mohácsi vész előtt és utána is vagy két évtizeden át a nagybirtokos főurak és főpapok jobbágysági adókat fizettek a királynak a rovást. Összefügg ez a banderialis szervezettel. A király e nagybirtokosoknak a jobbágyságtól befolyó rovást segélyül adományozta hadaik fentartására. Így Magyarországon a királyi rovó működése csak a nemesek jobbágyságaira szorított körülből a XVI. század közepéig, mikor végre I. Ferdinándnak sikerült a korona adóügyi souverainitását helyreállítani. Most már az összes jobbágyságot, a nemesekét úgy, mint a főurakét összeírja a királyi rovó és megadóztatja.⁶

János Zsigmond alatt az erdélyi törvényhozás emlékei azt mutatják, hogy Erdélyben is rendesen csak a *nemesek* (nobiles) jobbágysági adókat fizettek a „királyi dicát.“ Az országgyűléseken általában csak „a nemes urak“ (domini nobiles) ajánlják meg az adót.

¹ E. O. E. II. k. 62. l.

² E. O. E. II. k. 186. l.

³ E. O. E. II. k. 286. l.

⁴ E. O. E. II. k. 300. l.

⁵ E. O. E. II. k. 310. l.

⁶ Dr. Acsády J. id. műve. 90—92. ll.

De megmaradt annak is emléke, hogy úgy a *királyi*, mint a *főúri birtokokat összeírták*, connumerálták. Ezt legelőször az 1545. okt. 28-iki tordai országgyűlés VII. t.-cz.-e rendelte el.¹

Az első kétségtelen adat, hogy a főpapok és főurak birtokairól, valamint a királyi földekről is szedtek néha rovást: az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés X. t.-cz.-e. Ez ugyanis elrendeli, hogy az adóhátrálékokat szedjék be úgy a királyi birtokokról, mint a püspökség tartozékairól „és más urak váraiból.“²

Az 1555. decz. 23-iki marosvásárhelyi országgyűlésen kérték a rendek az erdélyi püspököt, sőt a vajdákat is, hogy „a mostani adószolgáltatásában a nemesekkel együtt a saját birtokaikról,“ ők is adjanak rovást.³

Végül a főurak birtokainak időnkénti megadóztatására mutat még az 1560. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés végzése is. Ez így szól: „Úgy a mágnás urak, mint a magyarországi és erdélyi nemesek és szászok összes birtokai kivétel nélkül — csupán a tűzkárosúltaktól tekintve el — fizessék a rovásadót.“⁴

Ennyi mindaz, a mi bizonyítja, hogy néha a főurak birtokaira is kivetették a rovásadót és be is szedték a kincstár számára, ha restanciák maradtak is, mint 1552-ben.

Arra is van adatunk, hogy miként Magyarországon, úgy Erdélyben is néha maguktól a *kisnemesektől* is szedtek rovást. Az 1566. nov. 30-iki szebeni országgyűlés XVIII. t.-cz.-e szerint Újvár és Szász-Sebes építésére „azok a nemesek, a kiknek jobbágaik vagynak, de nincsenek a rováson,“ 50—50 pénzt kötelesek adni. Az egyházhelyi nemesek pedig, kiknek nincsenek jobbágaik, 25—25 pénzt adnak.

E nemesek összeírását az országgyűlés a vármegye ispán-

¹ «Art. VII. Item quod bona Majestatis Reginalis aeque ac aliorum Dominorum connumerentur.» E. O. E. I. k. 224. l.

² E. O. E. I. k. 410. l.

³ E. O. E. I. k. 552. l.

⁴ »Simili modo universa bona tam dominorum magnatum, quam nobilium hungarorum, Transsylvanorum et Saxonum, non observata exemptione aliquali, demptis combustis, dicentur et contributio exigatur.« E. O. E. II. k. 186. l.

jaira és a főszolgabirákra bizza. Az illetők nevét regestombá írva a pénzszedőknek kell átszolgáltatni.¹

A főurak birtokain kívül voltak még Erdélyben oly területek, melyek sokáig nem fizettek a kincstárba rovásadót, sőt részben egyéb — katonai — terhekben sem vettek részt. Ilyen volt János Zsigmond alatt mindenek előtt *Fogaras vidéke* 64 faluval. Régi fontos végvár és hatalmas királyi birtok. A mohácsi vész után Majláth István és sógora, Nádasdy Tamás nyerték adományul; 1567-ben pedig Békés Gáspás kapta meg 30,000 frt zálogösszeg fejében János Zsigmondtól. Ilyen volt továbbá *Törcs vára*, melyet 1498. II. Ulászló zálogba adott Brassónak, és végül *Szelistye*.

Számos országgyűlésen ismételve sürgették a rendek e földek összeírását és megadóztatását, de ez — úgy látszik — János Zsigmond alatt soha sem történt meg.

Legelőször az 1554. jan. 25-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés mondja ki, hogy a kamarai helyekről is, valamint a szászok birtokairól és Fogaras földjéről is szedni kell rovásadót.² A kamarai helyekről szedtek is adót, de hogy Fogarast illetőleg e végzésnek foganatja lett volna, azt kizárják a később hozott végzések.

Az 1556. nov. 25—decz. 7-én tartott kolozsvári országgyűlés úgy intézkedik, hogy Fogaras és Törcs váraknak valamint Szelistye széknek tartozékait addig ne írják össze, míg a királyné a szászok és Fogaras kiváltságait meg nem vizsgálhatja. Ha az összeírás (c^onnumeratio) megtörténik, adót kell a kir. kincstárba szolgáltatniok.³

De ez ügyet tisztázni most sem sikerült. Az 1557. jun. 1—10-én tartott tordai országgyűlés végzése szerint Fogaras földje és mindazon városok, melyek eddig adómentesek voltak s össze nem íráttak, kötelesek fizetni a rovásadót. E területeket is tehát connumerálni kell.⁴ Érdekes az 1558. szept. 29-iki gyu-

¹ E. O. E. II. k. 327. l.

² E. O. E. I. k. 504. l.

³ E. O. E. II. k. 62. l.

⁴ E. O. E. II. k. 78. l.

lafehérvári országgyűlés végzése. Mivel Fogaras földje ez országban van és ez ország oltalma alatt áll fenn, köteles ez ország többi földjeivel egyenlő terheket hordozni. Kéri tehát az országgyűlés a királynét, hogy kényszerítse erre Fogaras urát.¹

A fogarasi uradalom, miután Majláth István török fogságba került és ott meg is halt, özvegyére, Nádasdy Annára szállt; utóbb pedig fia, Majláth Gábor bírta egész 1567-ig. Nekik fizetett adót az egész fogarasi uradalom mind a 64 faluval, sőt katonai szolgálatot is nekik teljesített. Egész kis fejedelemség volt ez a föld, melyen az állam adóügyi souverainitását sehogy sem sikerült helyreállítani, érvényesíteni, akárhányszor is hozott az országgyűlés végzést, törvényt reá.

Az 1560. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés újból sürgeti Fogaras vidékének összeírását és megadóztatását,² de eredménytelenül. Az 1561. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés panaszos hangon iktatja végzése közé, hogy csaknem minden országgyűlésen könyörögtek a fejedelmnek és most is kérik, hogy „Fogarasi földjét az urak és nemesek földjeivel egy testté tegye,“ írassa össze és hasonló terhek viselésére kényszerítse. A fejedelem megígéri, hogy gondja lesz Fogarasra s kényszeríteni fogja, hogy — a mint az idő és szükség kívánja — a hadi terhekben is részt vegyen.³

De már az 1563. jun. 6-iki tordai országgyűlés ismét kéri a fejedelmet, hogy az összes helyeket, a melyek eddig bármi czimen is felmentve voltak, mint Fogaras, Törcs és Szelistye, az adózásban és más közterhekben is aránylagosan résztvenni kényszerítse.⁴

De e földek összeírása és megadóztatása még ezután sem történt meg. Erre mutatnak az 1564. jan. 21-iki segesvári⁵ és az 1566. máj. 25-iki tordai⁶ országgyűlések végzése.

¹ E. O. E. II. k. 106. l.

² E. O. E. II. k. 186. l.

³ E. O. E. II. k. 197. l.

⁴ E. O. E. II. k. 216. l.

⁵ E. O. E. II. k. 223. l.

⁶ E. O. E. II. k. 312. l.

Az adómentes területek közé tartozott *Bánffi-Hunyad* is, a mint ezt következtetni lehet az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés XXXVI. t.-cz.-éből. Ez a bánffi-hunyadiak panaszáról szól, hogy az administrator Bánffi-Hunyad városukat kiváltságaik daczára is dicáltatni akarja. Azért a vajdák azt végezték, hogy ha van e város exemptiojáról kiváltság-levelük, mutassák azt be, s ennek alapján megvizsgálván az ügyet, intézkednek, hogy az administrator tiszteletbe tartsa kiváltságaikat.¹

Ezeken kívül volt még Erdélyben egy sokkal nagyobb terület, a mely szintén adómentes volt — János Zsigmond első éveiben. Ez a *székelyek földje* volt, melyen századok óta nem ismertek más adót, mint az ökörsütést. E terület azonban nem sokáig őrizhette meg adóbeli exemptioját a nagy Martinuzzi kéréssel szemben.

Kétségtelen, hogy a székelyek 1527. előtt rendes pénzbeli adót soha sem fizettek; hogy 1527—1545-ig sikerült-e a székelyektől adót pénzben behajtani, arra adatunk nincs, de nem is valószínű.²

Tény, hogy a székelyek János Zsigmond uralkodásának első éveiben is még mindig adómenteseknek tartották magukat, hivatkozván régi kiváltságukra, hogy csakis ökörsütéssel tartoznak. Pedig János király halála után nehéz idők, válságos esztendőök következtek Erdélyre, melyek mind a három nemzettől nagy áldozatokat követeltek. Jogos és méltányos kívánsága volt az országgyűléseknek, hogy ezután a székelyek is a más két nemzettel egyenlő arányban járúljanak a közterhek, állami kiadások, a rendszeressé vált török adók fedezéséhez. De a székelyek vonakodtak minden pénzbeli adótól, subsidium megszavazásától. E magatartásuk érthető s talán menthető is, mert hisz a székelyek ekkor még úgyszólván csak az ősgazdászat színvonalán állottak; pénz kevés fordult meg közöttük. Ezért volt később is oly rossz adófizető a székely s ezért kísérelték meg ökörsütéssel szabadulni a rendes pénzbeli adó alól. Így pl.

¹ E. O. E. I. k. 547. l.

² Benkő József: Transilvania, sive Magnus Transilvaniae Principatus. Claudiopoli, 1834 I. k. 410. l.

1543-ban és 1544-ben is, midőn mindkét alkalommal Martinuzzi fizette ki helyettük a rájuk rótt adót azon feltétellel, hogy aztán ennek fejében ökörsütést adnak neki.¹ Csak így lassan, fokról-fokra haladva, lehetett a székelyek makaes ellentállását megtörni s hozzá szoktatni őket a rendes pénzbeli adózáshoz.

Tényleg csak 1545 őszen a Gyaluban tartott országgyűlésnek sikerült megadóztatni a székelyeket, egy frtot vetvén ki reájuk fejenként, miután már az 1545. ápr. 24-iki tordai országgyűlés újból kimondta, hogy a három nemzet egyenlően viseli az ország mindennemű terheit és senki magát alóluk ki nem vonhatja, akár honvédelemről, akár „pénzbeli áldozatról“ legyen is szó.²

A gyalui országgyűlésen kivetett adóból³ le is fizettek a székelyek ez év decz. 21-én 3690 frtot, melyről a kinestartó nyugtát állított ki.⁴

Ez az első pénz, melyet a székelyek fizettek adóba.

1545-ik év őszen, a gyalui országgyűlés előtt alig pár héttel, volt még egy országgyűlés Maros-Vásárhelyt is. Már itt elrendelték „a székelyek egyetemé“-nek összeírását, hogy az adókivetés közöttük könnyebben legyen eszközölhető. Még pedig az országgyűlés határozatából ép a két legmakacsabb székely székben, Orbai és Sepsi székekben kellett az összeírást megkezdeni. De mikor a kinevezett biztosok (connumerátorok) e két székben megjelentek, a székbeliek felláztak ellenük és elűzték őket s így az összeírás megejtését lehetetlenné tették. Erre aztán a kinestartó elrendelte, hogy karhatalommal is össze kell írni az összes székelyeket.⁵

Ez volt a székelyek legelső összeírása adókirovás céljából. Ilyen küzdelmek után alakult át lassan ez az eddig adó-

¹ I. az 1543. nov. 29-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés VIII. t.-cz.-ét. E. O. E. I. k. 184. l., és az 1544. aug. 23-án kelt kinestartói oklevelet. E. O. E. I. k. 191. l.

² E. O. E. I. k. 217. l.

³ E. O. E. I. k. 200 l.

⁴ L a kinestartó nyugtatványát a székelyektől felvett adórészletről 1545. decz. 21-én. E. O. E. I. k. 225 l.

⁵ I. a Martinuzzi 1546. ápr. 17-én kelt rendeletét. E. O. E. I. k. 226. l.

mentes terület is adózóvá. Ez a Martinuzzi érdeme és sikere volt; ő vette rá ezt a kemény s kiváltságaira büszke népet előbb szép szóval, majd erőszakkal a rendes pénzbeli adózásra. De azért a székelyekkel még sokszor meggyűlt a baja János Zsigmondnak később is. Meg-megkísértették még ezután is görbe úton kijátszani a törvényt s szabadúlni az adó alól.

Igy pl. 1548-ban a tordai országgyűlésen kiviszik a székelyek, hogy ők haza mehessenek s otthon gyűlést hívva össze, ott vethessék ki maguk közt a más két nemzettel együtt elfogadott 4000 frtot.¹ A székelyek haza mentek, de az adó kirovása eszökbe sem jutott.

A pár hónap mulva tartott kolozsvári országgyűlésen a helytartó aztán Szent Ferencz hitvalló napját (okt. 4.) tűzte ki végső határnapul a székelyeknek, hogy akkor gyűlést tartsanak s a királyné subsidiumául 3 évre megszavazott összeget ott kivessék. De ha még akkor is elhalasztják — szól az országgyűlés végzése — a helytartó gondoskodjék az összeg behajtásáról. Ha pedig ezt a helytartó elmulasztaná, köteles a magáéból megadni a királynénak. Ha a helytartó egymaga behajtani képtelen volna, segítségére lesz abban a másik két nemzet is.²

Ezután csaknem rendes szokássá lett, hogy a székelyek nem az országgyűlésen szavazták meg az adót, hanem csak azután, a maguk külön gyűlésén, Vásárhelyt döntöttek az adó tárgyában.

Igy 1552-ben a tordai országgyűlésen is engedélyt kértek a székelyek a generalistól, hogy haza mehessenek testvéreikkel megbeszélni a dolgot, mert itt kevesen vannak — mondák — arra, hogy a király kérésére válaszolhassanak. Kénytelenek tehát testvéreiket „a szokott helyre, Vásárhelyre“ összehívni a generalis által kitűzendő terminusra, a hova a generalis is küldje el a maga emberét. Igérik egyébiránt, hogy tehetségük szerint a királynak szolgálatára lesznek s a subsidium megadásától nem fognak vonakodni.³

¹ E. O. E. I. k. 240 l.

² E. O. E. I. k. 242 l.

³ E. O. E. I. k. 411 l.

Az 1557. febr. 6—15-én tartott fehérvári országgyűlésen is ugyanez történt. A székelyek követei, bár teljes útasítással küldettek ez országgyűlésre, mégis azt hozták fel kifogásul, hogy nem akarnak a többiek tudta nélkül határozni ily adóügyekben. Így aztán kieszközölték a királynétól, hogy hazamehessenek s otthon testvéreikkel gyűlést tarthassanak ez ügyben. De aztán kötelesek az 5000 frtot, a mennyi a szászokra is esett, a kitűzött napra beszolgáltatni, különben a büntetés nem marad el, „mert a harmadik nemzet mindig követni tartozik a más két nemzet határozatait.”²

A székelyek tehát több ízben megnyerték és gyakorolták azt a kiváltságot, hogy a rájuk kivetett adót elfogadás végett saját nemzeti gyűlésük elé terjeszthették, de, a mint az országgyűlési végzésekből kitűnik, visszaútasítási jog nélkül. Épen ezért e kiváltságból kevés hasznuk volt a székelyeknek, mert az országgyűlésen megszabott adó beszolgáltatását legfeljebb csak tovább húzhatták, halaszthatták, de ki nem kerülhették, nemzeti gyűlésük meg nem tagadhatván s vissza sem útasíthatván az adót.

Ezért aztán az előkelő székelyek keresztül viszik a következő esztendőben, hogy az országgyűlés zselléreiket is felmenti az adó alól. Az 1558. márcz. 27—ápr. 3-án tartott tordai országgyűlés végzése szerint ugyanis „az előkelők és lófők zsellerei, kik nem a szabad székelyek földjein laknak, az előkelőkkel, lófőkkel és ezek béres szolgálíval egyetemben kivétetnek a jelen és jövőendő contribuciók alól.”³

Ki fizetett tehát a székelyek között adót? Az elnyomott szegény harmadik rend. Ime, hová juttatta őket a székelyek három rendje közt századokon át lassan, de szakadatlanul folyó küzdelem! A székelyek három rendje közül, melyek hajdan teljesen egyenjogúak voltak, csak vagyoniilag s társadalmilag különböztek egymástól, most már minden teher egyedül a harmadik rend nyakába szakadt, s ezzel szemben minden előjogot, hivatásokat a két első rend ragadott magához.

¹ E. O. E. II. k. 73 l.

² E. O. E. II. k. 91 l.

A harmadik rend így csaknem szolgaságra lett kárhozthatva. Hisz az előkelők zselléreinek, „földönlakóinak“ (inquilini) is jobb dolguk volt, mert uraik ezeket is adómentesekké tudták tenni.

A székelyekre ez említett 1558-iki országgyűlésen 12000 frt esett az adóból. De az előkelő székelyek kivén zselléreiket a fizetés alól, ez összeget egyedül a közszekelyek fizették. A felosztásnál egyre-egyre 1 frt. 50 dénár esett. Ez természet-szerűleg nagy elégtelenséget okozott közöttük. Panaszt is tet-tek több ízben a fejedelemnél, ki végre vizsgálatot indított, de azért az adót behajtották a közszekelyeken.¹ A végleges döntés az 1559, jun. 12-iki gyulafehérvári országgyűlésen történt a szé-kelyek ügyében.

Ez országgyűlésen a székelyek ügyében hozott végzések 2. pontja értelmében az összes „fűfű székelyek“ (primores) és azok a lófő székelyek, a kik „igaz gyökér szerint lófő ősöktől szár-maztanak és a kiknek az ő eleik Mátyás király és egyéb kirá-lyok idejében jámborul és serényen vítézkedtek és véreket ontották,“ ezentúl az adózás alól kivéve maradnak, de katonai kötelezettségeik továbbra is érvényben tartatnak.

Az igazi földönlakók, kik az előkelők földjein, tehát adó-mentes földön laktak, nem adóztak. De most már ezeket is adófizetésre kötelezi a törvény, kimondván a földönlakók össze-írását is. A székelyek ügyében hozott végzések 3. pontja szerint ugyanis minden székbe biztosok küldetnek, hogy azokban falu-ról-falura a kapukat összeírják és a fejedelemtől nyert útasítás szerint a zselléreket, szolgálkat és a köznépet (communem ple-bem Siculorum) pontosan összeírják.

A közszekelyek panaszainak megvolt tehát az az eredménye, hogy az adóterhekben osztozkodtak velük ezután a zsellérek és szolgálk is.

Végül az 5. pont szerint a székely városok adóügyi tekin-tetben külön választatnak a többi székelységtől, mert a városok „portai adót fizetnek s így nem lehet őket kétféle adóval is ter-helni“. E városokat a fejedelem megtartja régi szabadságaikban.²

¹ L. az 1559. jun. 12. i. gyulafehérvári országgyűlés végzéseit a szé-kelyek ügyében E. O. E. II. k. 118. l. és 122. l.

² E. O. E. II. k. 122–124. l.

A törvényekből kimutathatólag 1546-ban írták össze először az összes székelyeket, de csak 1554-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen szavaztak meg adót portánként, még pedig 99 dénárt, mint az erdélyi nemesek.¹ Ezóta általában portánként ajánlják meg az adót, mint a nemesek s rendesen ugyanazon adótételben is. Pl. 1556-ban, az újvári táborban tartott országgyűlésen is — Izabella királyné bevonulásának költségeire — a székelyek úgy, mint a nemesek 50 dénárt fogadtak el az előbbi összeírás szerint.² Az 1566. márczius 10—17-én tartott tordai országgyűlésen pedig „az nemesség és az székclység minden kaputól az előbbi számlálás szerint 99 pénzt“ szavaztak meg.³ Ép így az 1567-iki gyulafehérvári országgyűlésen is.⁴

Másod ízben az 1559. jun. 12-iki gyulafehérvári országgyűlés rendelte el a székelyek összeírását.⁵ Harmad ízben 1564-ben connumeráltatta a fejedelem a székelyeket — saját kérésükre. Ugyanez alkalommal, az 1564. jun. 4-iki tordai országgyűlésen újolag 6 frtban állapították meg azt a vagyonminimumot, melynél a kinek a székelyek közül kevesebbje van, nem adózik.⁶ Ugyanígy volt ez megállapítva már az 1556. márcz. 8-iki szászsebesi országgyűlésen is, melynek végzése szerint minden székely, kinek „6 frt érő lábas marhája“ van, fizeti az adót.⁷

A már régóta megoldásra váró székely ügy 1562-ben hosszú időre tisztázást nyert. Erre alkalmat szolgáltatott a Balassa Menyhért árulásával kapcsolatos székely lázadás 1562. tavaszán. Balassa ugyanis minden elemet, a melyet csak lehetett, felbujtott János Zsigmond ellen. A székelyek, — kik, mióta Martimuzzi

¹ »Obtulerunt sese et domini Siculi ex singulis portis eorum dare totidem ejus Majestati, . . .« E. O. E. I. k. 503. l.

² »Domini eciam Siculi ad eandem necessitatem itidem de medio ipsorum obtulerunt juxta connumeracionem praeteritam denariorum quinquaginta«. E. O. E. I. k. 580. l.

³ E. O. E. II. k. 299—300. l.

⁴ E. O. E. II. k. 332. l.

⁵ E. O. E. II. k. 123. l.

⁶ E. O. E. II. k. 230. l.

⁷ E. O. E. I. k. 572. l.

rendes pénzbeli adózásra kényszerítette őket, folyton elégtel-
lenkedtek — könnyen felkelésre voltak bírhatók.

A székelyek hada már május elején forradalmi zajjal indult
meg, hogy kivívja a székely szabadságot. De e mozgalom gyor-
san elfojtatván, eredménye nem lett más, mint a régi székely
szabadság még nagyobb megalázása.

A fejedelem a székelyek leverése után mindjárt jun. 20-ára
országgyűlést hívott össze Segesvárra, hova „a főnépeket és
lófejeket fejenként, az községet pedig, minden székéből 16—16
válogatott személyeket, örök hitelenségnek alatta“ hívta meg,
hogy „megértvén a támadás okait, a békesség helyreállíttassék.“

A székelyek — a fejedelem parancsára — írásban nyújtot-
ták be sérelmeiket. Elpanaszolván a főnépek erőszakoskodásait,
ebben adták okát fölkelésüknek a közszékelyek. A fejede-
lem tanácsosaival rendezte a székelyek ügyét s a végzéseket
pontokba szedve, mindjárt az országgyűlésen kiadta a széke-
lyeknek.

E végzések, melyeknek egyik célja volt a kiváltságos
székely alkotmányt lehető össszhangba hozni a megyei intézmé-
nyekkel, az adóügyet is ily értelemben szabályozták. E végzések
értelmében a főnépek és lófejek a földönlakóikat ép úgy jobbá-
gyokul bírják, mint a nemesek a maguk jobbágyait; a Székely-
földön lévő porták is „az rovásnak idején“ ép úgy, mint a ne-
mesek jobbágyainak portái megrovatnak. A főnépek és lófejek
pedig mindennemű adóktól mentve maradnak, mint a nemesek,
csak hadi szolgálatra köteleztetnek.

Mivel a székelyek között a lázadás miatt a legutóbbi adó
szedetlenül maradt, a fejedelem megparancsolja rovóinak, hogy
„a kik a 3000 frtban való fizetést meg nem adták, azoktól min-
den szokott birsággal beszédjék és a mostani császár-adójával
együtt beszolgáltassák.“ E rovóknak minden faluban 4 becsületes
embert kellett kiválasztaniok, hogy ezektől eskü alatt kikérdez-
zék, ki fizette meg az adót, ki nem.¹

Érdekes e pont azért is, mert látni belőle, hogy a Székely-
földön másként történt az adó beszédése, mint a megyékben. Itt

¹ E. O. E. II. k. 202—203. l. és 207. l.

— legalább ez alkalommal — a fejedelem rovói szedték be az adót.

Sem az 1559-iki, sem az 1562-iki törvények nem segítettek a harmadik székely rend elnyomott állapotán. A székelység nagy tömege a számra jóval kisebb, de vagyonos két felső renddel vívott százados küzdelemben ép János Zsigmond alatt esett el végképen. Elvesztette adómentességét, a nemesség egyik sarkalatos előjogát s elvesztette lassan minden egyéb politikai jogát is.

Közmunka. A jobbágy nemcsak pénzével és terményeivel adózott, hanem kezemunkájával is. Ez volt az *ingyen munka* vagy *közmunka* (gratuitus labor), melyet egyes váraknál kellett teljesíteni. Ez is egyenes adószámba ment s az országgyűlésen szavazták meg. János Zsigmond alatt csak igen ritkán szavaztak meg a rendek ingyen munkát. Így az országgyűlési végzésekben is csak alig pár adat található, melyek a jobbágyadózás e fajára világot vethetnek.

Nagy és alkalmatlan teher volt ez az adó úgy a jobbágyra, mint a földesúrra, a ki e miatt több napon át kénytelen volt nélkülözni jobbágyait. De még terhesebb volt, ha távoli vidékekre kellett küldeni a jobbágyokat ingyen munkára.

Az országgyűlésen több ízben meg is kísértik a nemesek szabadúlni e tehertől. Így az 1548. május 24-én tartott tordai országgyűlésen kéri, hogy „mivel Szegedre munkásokat küldeni a nagy távolság miatt igen bajos“, mentessenek fel ez alól.¹

Az 1552. május 22-iki tordai országgyűlésen pedig a III. t.-cz.-ben kimondják, hogy a kisebb nemesek jobbágyait nem kell semmiféle ingyenes munkára kényszeríteni, t. i. „sáncz készítésre vagy egyéb munkák végzésére, hanem csak úgy, ha előbb megfizetik munkájuk méltányos bérét.“²

Tehát e szerint legfeljebb napszám mellett hajlandók a nemesek jobbágyaikat vármunkákra bocsátani.

De e határozat — úgy látszik — csak pappiron maradt. A gyakorlatba nem mehetett át a bérfizetés e rendszeresítése.

Az 1556. ápr. 26-iki kolozsvári országgyűlésen már egy

¹ E. O. E. I. k. 239. l.

² E. O. E. I. k. 408. l.

szóval sem említik a közmunkáért járó bért. Hogy Szamosújvár és Bethlen várak ostromát jobban lehessen vezetni, mindkét vár alá egy-egy erősséget kellett emelni. Ez erősségek (castella) építésére — ez országgyűlés végzése szerint — a legközelebbi három vármegyéből: Kolozs-, Doboka- és belső Szolnok-vármegyéből a nemesek „a dicált kapuk száma szerint“ összes jobbágyaikat kiküldik. Minden tíz jobbágnak hoznia kell magával egy-egy szekeret, azonkívül kapákat, lapátokat (capisteria), faltörő fúrókat (terebra), baltákat és más szükséges eszközöket.¹

Így kellett menniök a földesurak jobbágyainak mindenféle eszközökkel felszerelve a vármunkákra s dolgozni ott, míg minden rendben volt. Nagy adó volt ez. De ritkán is szavazták meg a rendek Erdélyben, ritkábban, mint ez időben Magyarországon.

Van eset reá, hogy a fejedelem lemond ez adóról, mint pl. 1566-ban. Ez évben május 28—jun. 3-ig Tordán volt országgyűlés. Az itten hozott végzések VII. pontjában a rendek nagy hálával köszönik meg a fejedelemnek, hogy „az szokatlan tereh viseléssel, tudni illik sánczásással, sánczba való állással, kas fonyással és töltéssel, mezőn való strása állással, ostrom dolgával és egyéb az féle szolgálatokkal“ nem terheli őket.²

---

¹ E. O. E. I. k. 579. l.

² E. O. E. II. k. 312. l.

HARMADIK FEJEZET.

Az állam kiadásai: Török adó; ajándékok és terményadók. A királyné subsidiuma; a helytartó sallariuma. Végvárok és erősségek fentartására szükséges költségek. Követek költségei. Egyéb kiadások.

Hátra van még egy kérdés: mi mindenre fordították azt a tekintélyes összeget, a mely az állami kincstárba, Tordára a rovás-adókból évenként befolyt?

Lássuk tehát azon *kiadásokat*,¹ melyeket az országgyűlésen megszavazott adókból fedeztek.

Volt Erdélynek egy nagy és állandó kiadása, a melynek fedezéséről minden esztendőben pontosan kellett gondoskodnia az országnak: a *török adó* vagy *császári adó* („census imperatoris Thurcarum“. „tributum Cesaris“).

Az önálló Erdély a Martinuzzi műve volt. De ez állami önállósága Erdélynek nem lehetett azon viszonyok közt valóban teljes: csak a török felsőség elismerése mellett jöhetett létre. A török császár nem csak lemond Erdély meghódításáról, de pártfogásába, oltalma alá veszi. Mindezért Erdély *évi adót* fizet a török császárnak.

E mellett különféle *ajándékokkal* kedveskedik a szultánnak és főembereinek, mint pl. 1543-ban is, midőn a nov. 29-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés megállapítja „a török császár adójához a küldendő ajándékokat“ is. E szerint „a császárnak 10 kupa; két basának 4—4 kupa küldendő. Azután ajándékol a basáknak 1600 frt; a csausznak 400 frt. aranyban; a tolmács-

¹ Mivel forrásul csak az erdélyi országgyűlési emlékeket használtam, azért itt csak az állam azon kiadásairól szólhatok, melyeket a rovás-adókból fedeztek, mert csak ezekről történt intézkedés országgyűlésen.

nak 100 frt. A Fogarasban fogva volt töröknek 32 frt. A császárhoz küldendő követeknek 1000 frt. aranyban. A esászárnak ajándéku 7000 frt. aranyban; a nejének és leányának 1000 frt. aranyban. A két főbasának egyenkint 1000 frt. aranyban; a kisebb basáknak 500—500 frt. aranyban.“ A kupák árát 1521 frtban állapította meg az országgyűlés.¹

A török adó évenkint 10,000 frt. volt, a mint azt a porta 1541-ben megállapította.

1541-ben, Buda elfoglalása után ezeket írja a török császár Mártinuzzinak: Erdély és a magyarországi részek Szent-Mihály-napi adóul (ad censum Sancti Michaelis) évenként 10,000 frtot kötelesek fizetni aranyban a császárnak „még akkor is, ha egy dénár sem marad több az országban.“² Ez az összeg szolgált zsinormértékül később is, bár 1551-ben 10,000 frtról 50,000 frtra akarta felemelni az adót a porta.³

A török adó ügyében János Zsigmond alatt legelőször az 1543. febr. 26-iki kolozsvári országgyűlésen történt részletesebb tárgyalás és intézkedés. Ez országgyűlésen elhatározzák, hogy a portára küldenek követséget, még pedig minden nemzetből egy-egy követet. E küldöttséget vezeti a királyné követe s ugyanő viszi az adót is, Köszönjék meg, hogy a török császár János király fiát a trónon megerősítette. Végül kérik a császárt, hogy a királyfi halála esetére, oklevélben biztosítsa szabad fejedelmválasztási jogukat.⁴

Erdély, mint külön ország ez évben fizette először a 10,000 frt. török adót.

Ezután minden évben rendszeren megszavazza az országgyűlés e célra az adót, s Szent-Mihály-napra egy követség viszi meg a török császárnak. De — a mint már említve volt — ez adón kívül minden egyes alkalommal különféle ajándékokat is küldtek a portára. Ezeket is a rovás-adóból fedezték.

¹ E. O. E. I. k. 185. l.

² E levelet az 1542. jan. 26-iki vásárhelyi országgyűlésen Martinuzzi fel is olvasta E. O. E. I. 77—78.

³ L. az 1551. febr. 22-iki fehérvári országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 315. l.

⁴ E. O. E. I. k. 176. l.

Pl. az 1548. máj. 24-iki tordai országgyűlésen a császár adójára s a császárnak és basáknak küldendő ajándékokra szavazzák meg a 99 dénárt. Es egyúttal kérik a rendek a kincstartót, legyen gondja reá, hogy az adót kellő időben beszolgáltatassák, hogy a megállapított határnap előtt már el is küldhessék a császár adóját.¹

Bár ennyire gondot fordítottak a török adó pontos beszolgáltatására, mégis megtörtént, hogy két évig sem küldtek adót a portára. Az 1551. márcz. 1-én tartott nagyenyedi országgyűlés aggodalommal konstatálja, hogy már két év óta nem fizettek adót a császárnak, a miből pedig veszedelem származhatik. Azért most 99 dénárt szavaznak meg a török-adóra. A mulasztásért és késedelemért az oratorok, kik az adóval a portára fognak menni, kérjenek bocsánatot a császártól — végezte az országgyűlés. De mielőtt az oratorok elindulnának, egy gyors hírnököt kell küldeni előre, hogy jelentse a császárnak az oratorok és az adó érkezését.²

A török adót rendszeren aranyban küldték, mert ott csak arany pénz kellett, s ha más pénzt vittek, a beváltás nagy összegbe került. Azért a török adóra beszédett rovás-adókat még be kellett előbb váltani aranyra, s csak úgy küldték a portára. Az 1567. szept. 8-iki gyulafehérvári országgyűlésen figyelmezteti is a fejedelmi előterjesztés a rendeket, hogy „az hatalmas török császár adójára, kinek most volna beszolgáltatásának ideje, szorgalmatos gondot viselnének, hogy ő felsége az adót aranynya és ezüstté tehetné.“³

Még más terheket is rótt Erdélyre a török barátság. Nem csak pénzzel adózott Erdély a portának, hanem egyes alkalmakkor különféle *terményekkel* is.

A török császár európai hadjáratai alkalmával igen sokszor Erdély szállította tábora számára az élelmiszerek jó részét. Így pl. az 1558. szept. 29—okt. 4-én tartott gyulafehérvári országgyűlés a török császárnak adandó élelmiszerekre minden porta

¹ E. O. E. I. k. 239. l.

² E. O. E. I. k. 320—322. l.

³ E. O. E. II. k. 331. l.

után egy-egy mérő búzát és egy-egy mérő árpát vagy zabot szavaz meg — „a császár mérőjével.“ Ezt a búzát és árpát vagy zabot mindenki köteles a maga birtokairól a megye székhelyére szállíttatni az országgyűléstől számított 25-öd napra, a mikorra kell a hadiköltségekre megszavazott 99 dénárt is beszoigáltatni.¹

Ilyen terményadó megszavazására azonban — János Zsigmond alatt — csak ritkán került sor.

Terményadót szavazott meg még alatta az 1566. máj. 28—jun. 3-án tartott tordai országgyűlés, mely a török császár tábora számára szükséges vaját a portákra vetette ki.

A fejedelmi előterjesztés ugyanis, mivel „a pompakedvelő Szolimán“ már útban volt tizenharmadik és utolsó hadjáratára, Magyarország felé, felhívja az országgyűlést a szükséges intézkedések megtételére. Az előterjesztés kér 200 mázsa vaját a „császár konyhájára.“ Egyéb élelmiszerekről a fejedelem maga fog gondoskodni,² a mit aztán a rendek az országgyűlésen nagy hálával és köszönettel vettek tudomásul.

Az országgyűlés először is megszavazza a 99 dénár adót az ez alkalommal fölmerülő kiadások fedezésére. Azután minden két kaputól „egy-egy ejtel³ vaját“ szavaz meg. Ezt Szent-János napjára, Gyula-Fehérvárra kell beszoigáltatni az udvarbiró kezébe. Egyszersmind „igérnek a fejedelem expeditiójára is segítségül és nem fizetésért minden kaputól rovás szerint egy-egy kolozsvári negyed₁ lisztet.“ Ezt készek a fejedelem parancsa szerint akár Bánffi-Buñyadra elszállíttatni, de „kiljebb valahova a fejedelem tábora után semmikép nem vitethetik.“⁴

A török adón kívül az országgyűlés szavazta meg a *királyné subsidiumát* és a *helytartó sallariumát* is.

A királyné évi illetéke minden nemzet részéről 4000 frt. volt, a mint ez több országgyűlési végzésből kitűnik.

¹ E. O. E. II. k. 103 l.

² L. a fejedelmi előterjesztéseket a tordai országgyűléshez, 1566. máj. 28-án. E. O. E. II. k. 307. l.

³ Ejtél: XVI. XVII. századi ürmérték neve. Valószínűleg fél meszely vagyis nyolezad pint (achtel). Erdélyben nagyobb mértéket értettek alatta: kupát, iccét. — Szarvas és Simonyi: Magy. Nyelvtört. Szótár. I. k. 587. l.

⁴ E. O. E. II. k. 310 311. ll.

Az 1545. okt. 28-iki tordai országgyűlés V. t.-cz.-e már régebbi végzés alapján rendeli az egyes nemzetek részéről e 4000 frt. fizetését a királynénak.¹

Az 1551-iki nagyenyedi országgyűlésen a rendek „mint eddig is, úgy most is megszavazzák Ő felsége számára a subsidiumot minden nemzet részéről, valamint a helytartó sallariumát is.“ A nemesek a részükről járó 4000 frt. évi illeték beszedésére a maguk kebeléből egy nemest küldenek ki.²

Az országgyűlés szavazta meg az egyes *erősségek* és *végvá-
rak fentartására, kiépítésére* szükséges összegeket is. Így pl. az 1553. jan. 20-iki kolozsvári országgyűlésen a három nemzet 500—500 frtot szavaz adóul *Ilye* és *Branyicska* végvárok megerősítésére.³

Az 1561. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlésen pedig általában a végek megerősítésére és fentartására 99 dénárt szavaznak meg a nemesek; megfelelő összeget fogadnak el a székelyek és szászok is. A magyarországiakra is, daczára, hogy nincsenek jelen, kivetik a megfelelő rovás-adót.⁴

Az 1566. nov. 30-iki nagyszebeni országgyűlés XVIII. t.-cz.-e szerint a fejedelem magára veszi *Újvárnak* építését valamint *Szász-Sebesnek* is kiépítéséből egy negyed részt magára vállal; a többi háromnegyed rész felépítésére a nemesek 25 pénzt ajánlnak meg. Hozzájárúlnak aránylagosan a székelyek és szászok is.⁵

1570-ben, a jan. 1—6-án tartott medgyesi országgyűlésen a 99 dénárnyi rovás-adón kívül „*Várad* építésére való segítségül“ még 20 pénzt szavaznek meg kapunként az erdélyi nemesek s

¹ „Art. V. Item. Domini Regnicolae singulae: scilicet duae nationes Domini Nobiles et Domini Saxones solvent Maiestati Reginali florenos 4000 iuxta priorem constitutionem ac condiciones ibidem expressas.“ Továbbá: „Art. VI. . . . Domini vero Saxones solvent tum ad Rationem Reginalis majestatis, tum ad alia necessaria Regni florenos 16000.“ E. O. E. I. k. 223 l.

² E. O. E. I. k. 320. l.

³ E. O. E. I. k. 438. l.

⁴ E. O. E. II. k. 194. l.

⁵ E. O. E. II. k. 327 l.

megfelelő összeget a székelyek és szászok. De a magyarországiak, mivel Várad megerősítése első sorban nekik áll érdekükben, kapunként 1 frtot szavaznak s azon kívül ők adják a szükséges szereket és „apró mieseket“, kiket a fejedelem ez adóból fizet ¹

Még ugyanez évben, a máj. 21-iki tordai országgyűlésen, a Várad építéséhez szükséges szekerekre, melyeket a fejedelmi előterjesztés kért, ismét rovást szavaznak meg, még pedig az erdélyi nemesek 15 pénzt kapunként, a magyarországiak, székelyek és szászok pedig hasonló arányban járúlnak a teherhez. ² Ugyancsak Várad építésére szavaz meg az 1571. jan. 6-iki marosvásárhelyi országgyűlés is 30 pénzt.

Ez országgyűlésen a már régóta épülő Szász-Sebesre nézve is határoznak. Egy negyed részét a fejedelem építteti, háromnegyed részét pedig az ország. Osztassa tehát a fejedelem négy részre a „szász-sebesi kerítést s válassza ki először a maga negyedét. Azután a többi három részt a három nemzet közt úgy osszák kí, hogy a fejedelem nyilat vettessen, s mindegyik nemzet azt a részt vegye, a melyiket neki a nyíl mutatja. A nemeség a maga negyedének felépítésére 70 pénzt szavaz meg. Szerezzenek ebből a pénzből az ispánok ökröket, szekereket, béreseket ³

Szavaztak meg rovás-adót az ország védelmére szükséges *katonák tartására* s általában *hadiczelokra* is. Pl. az 1555. decz. 23-iki marosvásárhelyi országgyűlésen 99 dénárt szavaznak meg a nemesek az ország védelmére rendelt 3000 ember tartására. ⁴

Az 1557. jun. 1—10-én tartott tordai országgyűlés végzése szerint: Gyula várából I. Ferdinánd katonái roppant pusztításokat, rablásokat mívelnek a környéken; hasonló vérengzéssel pusztítanak a Ferdinánd-pártiak a felső-magyarországi részekben is. Azért a nemesek 99 dénárt adnak kapunként, hogy ebből katonákat szerezzenek Gyula elfoglalására és a felső-magyarországi részeknek az ellenségtől való megtisztítására. A székelyek és szászok — mint rendesen — aránylagosan járúlnak hozzá a terhekhez. ⁵

¹ E. O. E. II. k. 367. l.

² E. O. E. II. k. 371. l.

³ E. O. E. II. k. 375. l.

⁴ E. O. E. I. k. 550. l.

⁵ E. O. E. II. k. 77. l.

Hadi költségek fedezésére szavaznak meg a nemesek 99 dénárt az 1558. fehérvári országgyűlésen is; a szászok ugyanekkor 12000 frtot adnak; a magyarországiak portánként 1 frtot, a székelyek pedig a nemesekkel egyenlő arányban járúlnak a terhekhez.¹

Az országgyűlés szavazott meg bizonyos összegeket a külföldre küldött *követek költségeire* is. Az 1553. jan. 20-iki kolozsvári országgyűlés végzése szerint: A királyhoz vagy más fejedelmekhez országos ügyben küldendő követek költségei a közből fedeztetnek. Erre nézve az a szokás, hogy a nemesek jobbágyai egy, két vagy több dénárt adnak kapunként.²

Rendkívüli alkalmakkor felmerülő *különböző költségek* fedezéséről is az országgyűlés gondoskodott. Így 1556-ban az újvári táborban tartott gyűlésen Izabella királyné ünnepélyes bevonulásának költségeire 50 dénárt szavaznak a nemesek és székelyek portánként. Ebből száz lovasnak 2 óra 800 frtot; a királynénak útiköltségül 4700 frtot rendelnek.³

A királyné bevonulása Erdélybe szerencsésen meg is történt. Ebből az alkalomból az 1557. febr. 6-iki gyulafehérvári országgyűlés a portára fényes követség küldését határozza el. Erre a célra ismét kapunként 50 dénárt szavaznak meg a nemesek; a székelyek és szászok pedig 5000—5000 frtot.⁴

Adót évenként rendszeren kétszer szoktak szavazni. A mint láttuk, az erdélyi nemesek egy alkalommal sem szavaztak meg 99 dénárnál magasabb adótételt. Ha a felmerülő szükségek mégis többet követeltek, akkor — a mint több esetből láthatni — úgy jártak el, hogy a 99 dénáron kívül, de egészen külön, szavaztak meg még 2 dénártól 50 dénárig terjedő összeget ugyancsak a „rótt kapuk“ szerint.

Igy pl. az 1563. jun. 6-iki tordai országgyűlésen — bár jelentékeny összeggel kellett emelni az adót — de azt a régi erdélyi szokást, hogy a rovás 99 dénárnál több nem lehet, most

¹ E. O. E. II. k. 103. l. — Hadi czélokra szavaznak meg még adót: az 1561. és 1565. kolozsvári; az 1563. és 1564. tordai országgyűléseken.

² E. O. E. I. k. 441. l.

³ E. O. E. I. k. 580. l.

⁴ E. O. E. II. k. 72—73. ll.

is megtartották. Ugyanis három rovatot állítottak fel. Először is megszavaztak a török adóra 99 dénárt, másodsor katonaság tartására 40 dénárt, végül ajándékokra és követek költségeire 10 dénárt. Megfelelő összeget ajánlottak meg a székelyek és szászok is.

A magyarországiak ilyenkor is egy adótételben szavazzák meg adójukat, a mely mindig megfelel az erdélyi nemesek által megszavazott adótételek összegének. Ez alkalommal tehát 1 frt. 50 dénárt szavaztak meg.¹

---

¹ E. O. E. II. k. 216. l. — Két vagy három külön adótételben szavazták meg még az erdélyi nemesek az adót: az 1564-iki tordai, az 1565-iki kolozsvári, az 1567-iki fehérvári, az 1571-iki vásárhelyi országgyűlésen.

NEGYEDIK FEJEZET.

A három nemzet közös teherviselése a honvédelemben. A nemzeti fölkelés, mint a honvédelem főereje. *A nemesek hadsszervezete*: Személyes fölkelés és zsoldosok állítása. A jobbágyok fölkelése. A szolgáló nemesek és egytelkesek hadkötelezettségei. Az urak hadbaszállása. *A ssékelyek hadsszervezete*: A három rend hadkötelezettségei különbözök. A székely alkotmány átalakulása és a közszékelyek kimaradása a fölkelésekből. *A szászok hadsszervezete*: A szászok gazdagságának és várainak katonai jelentősége. Fejenkénti fölkelés. Zsoldosok állítása. A katonaszedés módja. Az ágyuknak a fejedelmi táborba szállítása. A megyékben is birtokos szászok hadkötelezettségei. A nemzeti fölkelés egyéb elemei Hadmentesek. A nemzeti fölkelés hiányai.

A három nemzet több ízben megújított uniójának egyik legfontosabb célja épen az volt, hogy Erdély haderői a közös védelemre egyesítenek. Az 1542. év deczemberében tartott tordai országgyűlésen a rendek — sok szenvedéseiket s az ország türhetetlen állapotát a három nemzet meghasonlásának, a „színlelt egyetértésnek tudván be — újból megerősítik ez uniót s „felhagyva minden gyűlölettel s félreértéssel, igaz és testvéries szeretetet“ fogadnak egymás irányában. És ha ellenség támad az országra — végzik — egy lélekkel, egy akarattal sietnek a haza védelmére és az ország mindenkori főbirájának parancsára egymást közösen védik.¹

Ugyane szellemben és ugyane célzattal iktatják a rendek

¹ E. O. E. I. k. 164. l.

végzéseik közé az 1545-iki tordai országgyűlésen is, hogy senki a haza fentartását illető terhek alól magát ki ne vonja, mert „mindnyájunknak egy a hazánk, s mindnyájunktól egyenlő szeretetet kíván.“ A három nemzetre nézve a közös teherviselés elvöt újlag biztosítja e törvény: „az ország régi szokása és alkotmánya értelmében a három nemzet egyenlően tartozik osztozni a terhek hozdozásában, mivel a haza fentartásából eredő haszonban is mindnyájan egyenlően részesülünk.“¹

A három nemzet tehát az országnak nemcsak pénzbeli szükségeit fedezte aránylagosan, hanem ugyanolyan arányban vett részt a honvédelmi terhekben is.

Nagy szükség esetén mindhárom nemzet teljes fegyverzetben, fejenként tartozott a hadbahívó parancsra felkelni, még pedig fejvesztés terhe alatt.² Éppen ezért minden hadkötelesnek „jó hadiszerekkel ellátva“ — miként a törvények ismételten rendelik — állandóan készen kellett lennie, hogy a mint a parancsot kapják, azonnal „minden késedelem nélkül megjelenhessenek a kitűzött időben és helyen.“³ A hadbahívás rendesen levelek (*litterae mandatoriae* vagy *praeceptoriae*) útján történt,⁴ melyekben a táborbaszállás helye és ideje pontosan meg volt állapítva. E

¹ E. O. E. I. k. 217. l.

² Az 1542. márczius 29-én tartott híres tordai országgyűlésen, amely alapját veté meg Erdély jövődő alkotmányának, hozták a rendek az első ily értelmű határozatot János Zsigmond alatt: „Omnes tres Nationes convenerunt in hoc, Quod si aliquis hostis . . . fuerit, tunc teneantur Singulae Nationes cum omni apparatu Belico alias ordinato venire per Singula Capita, vel in ea parte sicut dominus locumtenens in literis suis mandaverit . . . alioquin puniantur qui non venerint pena Capitis.“ — E. O. E. I. k. 84—85. ll. E végzés utóbb többször ismételtetett: az 1551. máj. 8-iki, az 1552. máj. 22-iki tordai és az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűléseken. E. O. E. I. k. 323., 405. és 546. ll.

³ Ily tartalmu végzést igen gyakran hoztak a rendek. L. az 1553. jul. 13-iki tordai, az 1555. ápr. 21-iki marosvásárhelyi, az 1556. aug. 10-iki kolozsvári, az 1558. márcz. 27-iki tordai, az 1560. márcz. 10-iki nagy-enyedi országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 494., 546., 583 ll. és II. k. 92., 174. ll.

⁴ Az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése szerint: . . . „litterae scribantur mandatoriae ad universa loca, quibus habitis mox dimidia pars colonorum . . . insurgat“ E. O. E. II. k. 86. l.

leveleket a „tabelliók“ állították ki és küldték szét minden helyre.¹ De divatban volt még ekkor a hadbahívásnak egy másik, ősi módja is: nagy veszedelem idején véres kardot hordoztak körül az országban.² Tudta minden ember, mit jelent az: fegyverre azonnal! Így tett Frater György is 1550. őszén, midőn három oldalról közelgett az ellenség feléje.

Erdély egész hadszervezete védelmi jellegű volt, melyben — rendes hadserege csak igen jelentéktelen lévén — a *nemzeti fölkelés* (insurrectio) volt a fő. Ez a szükséghez képest vagy általános (generalis) vagy részleges (particularis) lehetett. Úgy az általános, mint a részleges fölkelésben a három nemzet általában aránylagosan, de nem egyenlő módon, nem ugyanazon szabályzat szerint vett részt, mert Erdély hadszervezete — éppen úgy, mint adórendszere is — a három nemzet szerint különböző volt. A megyebeli nemesek katonáskodása, hadszervezete a multhoz képest nem sokat változott még János Zsigmond alatt s nagyjában megegyezett a magyarországi nemesekével. Nagyobb átalakúláson ment keresztül a székelyek és szászok hadszervezete.

A *nemesek hadszervezete*. A nemesek hadi kötelezettségciket kétféle módon rótták le. Egyfelől személyesen vettek részt a a nemzeti fölkelésekben, másfelől pedig jobbágyaik közül is adózó portáik arányában bizonyos számú lovas vitézt állítottak ki. János Zsigmond első éveiben minden tíz jobbágykapu után kellett egy jól felszerelt lovast kiállítaniok és állandóan készen tartaniok, hogy a mint a szükség kívánja, azonnal táborba lehesen küldeni őket.³ De 1551-től kezdve csak minden 16 kapu után kellett egy-egy lovast fegyverben tartani. Ezt legelőször az ez évi decz. 31-én tartott marosvásárhelyi országgyűlés mondotta ki,⁴ s János Zsigmond alatt nem is változtattak ezen többé

¹ L. az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 87. l.

² Az 1542. márcz. 29-iki tordai országgyűlés végzése szerint: „Visis litteris domini locumtenentis, vel cruento gladio Nobiles prout vocati fuerint . . . consurgere teneantur.“ E. O. E. I. k. 86 l.

³ L. az 1542. decz. 22-iki és az 1545. ápr. 24-iki tordai országgyűlések végzését. E. O. E. I. k. 171. l. és 218 l.

⁴ E. O. E. I. k. 391—392. ll.

a rendek. Mindig 16 porta után, még pedig az adózó porták száma szerint, szavaztak meg egy lovast. „A nemesek fejenként jobbágyaik tizenhatodával készen legyenek.“ Ez az erdélyi országgyűléseknek folyton ismétlődő végzése.¹

E lovas katonaságot minden nemesnek összes birtokairól, ha azok több vármegyében is feküdtek, oda kellett kiállítania, a hol állandó tartózkodó helye, udvarháza volt.² Innen vezette minden nemes a maga vitézeit a kijelölt táborhelyre.

De voltak olyan szegény nemesek is, a kiknek nem volt 16 jobbágykapujok. Ezek többen együtt állítottak ki egy lovas vitézt, annyian állván össze, hogy összesen 16 jobbágykapujok legyen.³

E lovas vitézek pontos kiállítása fölött minden vármegyében az ispánok őrködtek.⁴ Állandóan számon kellett tartaniok, hogy a vármegyéjökben lakó nemeseknek hány adózó kapujok van összes birtokaikon, a más megyékben levőket is bele számítva, hogy így pontosan megállapíthassák, melyik nemes hány vitézt tartozik kiállítani. Ezért mikor új összeírás történt, rendszeren meg kellett küldeni az új „registumot“, miként ezt pl. az 1552. júniusban tartott tordai országgyűlésen követelték a rendek.⁵

A jobbágyság azonban János Zsigmond alatt már nem csak ilyen módon fogott fegyvert; nem csak mint a hadszervezet egyéb elemeinek tartozéka vett részt a felkelésekben, hanem külön is, mint a honvédelemnek egyik önálló eleme, néha „kapuszám szerint fejenkét“ is táborba szólíttatott.

¹ L. az 1554-iki vásárhelyi és medgyesi, az 1556-iki kolozsvári, az 1557-iki fehérvári és kolozsvári, az 1558-iki fehérvári, az 1565-iki kolozsvári, az 1566-iki és az 1568-iki tordai országgyűlések végzéseit: E. O. E. I. k. 519., 525., 574., II. k. 75., 85., 95., 287., 300., 311. és 340. ll.

² L. az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 406., 407. ll.

³ „Porte autem nobilium pauperiorum, que ad summam XVI. portarum non accedunt, per comites computentur et conferantur in unum, usque ad numerum sedecim portarum . . .“ E. O. E. I. k. 420 l.

⁴ L. az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzését: E. O. E. I. k. 406., 407. ll.

⁵ E. O. E. I. k. 420 l.

Hazánkban a jobbágyság az emlékezetes 1514-ik évben lépett fel először, mint a fegyveres erő önálló része. Addig csak mint a vármegyei és úri banderiumok tagjai harcoltak. De ez első kísérlet végzetes eredményt szült s azután nem igen mertek ismét fegyvert adni a jobbágyok kezébe. 1526-ban is csak a legnagyobb veszedelem pillanatában mondták ki a rendek, hogy a jobbágyok is tartoznak, fejenként vagy ötödrészből fölkelni¹

Az erdélyi országgyűléseknek legrégibb ismert végzése, mely a jobbágyoknak a szükséghez képest való felültetéséről szól, az 1545. ápr. 24-iki tordai országgyűlés végzése.² Az 1548. máj. 24-iki tordai országgyűlés IV. törvényczikke pedig világosan kimondja, hogy az összes jobbágyok fejenként is tartoznak fegyverekkel jól ellátva, harcra készen lenni, hogy szükség esetén azonnal fölkelhessenek.³ E végzés aztán János Zsigmond alatt többször megújítottatott.⁴

Ha kisebb volt a veszedelem, akkor rendszeren a jobbágyoknak csak felét vagy harmadát, szóval bizonyos hányadát szólították fegyverre. Ilyen esetben a fölkelte jobbágyokat pénzzel támogatta a jobbágyoknak otthon maradt része. Így az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése szerint — miután a rendek megszavazták Izabellának a hadfölkelést a magyarországi részek felmentésére — a fele részében felültetett jobbágyoknak az otthon maradt összes „többi jobbágyok (dicati et non dicati) mindenütt havonként két frtot kötelesek fizetni, hogy ne szenvedjenek semmiben hiányt.“⁵

¹ Az 1526. évi rákosi országgyűlés 10. cikkelye szerint: «Et si extrema necessitas postulaverit, ac majestas regia mandaverit; per singula capita: vel si majestas sua voluerit; quinta eorum pars, bene armata insurgere; et ad loca per majestatem suam deputanda convenire debeant et teneantur.» Dr. Márkus Dezső: Magyar Törvénytár, 1000—1526, 842. l.

² « . . . communitatem quoque sive Plebem Reverendissimus Dominus Locumtenens, et ejus Jussu Comitatus, ita levare velint quemadmodum necessitas ostenderit.» E. O. E. I. k. 2. 8. l.

³ E. O. E. I. k. 239. l.

⁴ L. az 1552. máj. 22-iki és júliusi tordai, az 1565. jan. 22-iki kolozsvári országgyűlések végzéseit E. O. E. I. k. 405., 419., II. és II. k. 287. l.

⁵ E. O. E. II. k. 85. l.

Az ily fölkelésekben is a „rótt kapuk száma szerént“ vettek részt a jobbágyok.¹ Tehát sohasem ültek fel mindnyájan, hanem csak minden adófizető kaputól, vagy minden másodiktól, vagy a mint a szükséghez képest elrendeltetett, kellett egy-egy fegyveres jobbágnak felkelnie. De a katonaszedésnél nem arra voltak tekintettel, hogy kik tartoznak az adófizető jobbágyok közé, hanem az arra való, erős embereket válogatták ki az összes jobbágyok közül — „akár benne voltak az adólajstromban, akár nem.“² És ha a kiválogatott jobbágyok közül valamelyik nem akart felkelni, vagy esetleg utóbb a táborból titkon elszökött, annak fejét vették. Ugyanígy járt az is, a ki az ilyesmit elősegítette.³

Minden jobbágnak maga kellett ellátnia magát a szükséges fegyverekkel. E tekintetben az ellenőrzés első sorban a földesuraik feladata volt, kik kötelesek voltak saját jobbágyaikat kényszeríteni, hogy a törvények által több ízben megállapított fegyvereket tehetségükhöz képest maguknak megszerezzék.⁴ És pedig az 1542. márcz. 29-én tartott tordai országgyűlés megállapítása szerint minden hatökrös jobbágnak kellett, hogy legyen dárdája, paizsa, fjsza nyflakkal és baltája; a szegényebbeknek paizsot, dárdát és baltát kellett szerezniök.⁵ Részletezőbb és becsesebb e tekintetben az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzése. E szerint minden egésztelkes jobbágnak kellett vennie puskát porral és golyókkal, de csak akkor, — teszi hozzá a törvény — „ha az eféléhez értenek.“ „Különben legyen paizsuk, kardjuk

¹ L. az 1565. jan. 22 - 29-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 287. l.

² «Eligantur ad id idonei, qui fortes reperiantur inter colonos, sive sint in regesto connumeracionis sive non.» 1557 nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése. E. O. E. II. k. 85. l.

³ L. az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 85. l.

⁴ Az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzése szerint: «Statutum est preterea, ut quemadmodum annis superioribus in eorum congregacionibus canclusum erat, ita nunc quoque quilibet nobilium colonos suos secundum modum et formam tunc per status et ordines deliberatum, ut arma pro se emere atque comparare cogat necesse est» E. O. E. I. k. 405., 406. ll.

⁵ E. O. E. I. k. 87. l.

és ijjuk 32 vagy több nyíllal.“ A féltelkes jobbágnak már nem kellett, hogy ijja legyen, csak kardja, paizsa és baltája. A legszegényebbeknek pedig „feje védelmére kardjának és baltájának kellett lennie.“¹ Az 1557. nov. 21-iki kolozsvári tábori országgyűlés szintén puskákkal — a ki teheti —, íjakkal és lándzsákkal fegyverkezve szólítja táborba a jobbágyok felerészét.²

Ez egész jobbágy-had tíz-tíz emberből álló egységekre oszlott. És az 1565. jan. 22—29-iki kolozsvári országgyűlés végzése szerint, mely „az erdélyiek hadakozásoknak módjáról“ szól, minden ilyen tíz ember közül egy puskás volt, „porral, glóbissal“ ellátva, egy „kézives“ és nyolcz dárdás. E tíznek együtt volt egy szekere és ezen „fejsze, fúró, ásó, kapa, tekenyő“ s ezeken kívül élelmiszer, „hogy az hol a had jár, az országot pusztaságtól oltalmazhassák.“³ Mert e jobbágyoknak a maguk élelméről is maguknak kellett gondoskodniok. Rendesen húsz jobbágnak kellett egy élelmi szekeret (currus victualium) vinni,⁴ vagy pedig lovakat az élelmiszerek szállítására.⁵

Ez volt az erdélyi hadak *gyalogságának a zöme*, de egyszersmind a leggyöngébben fegyverzett része.

A *lovasság zömét* e jobbágyok urai, a nemesek képezték a székelyekkel együtt. Az összes nemesek ősi szokás szerint lóháton mentek a csatába, s csak a legszegényebb nemeseknek engedte meg a törvény, hogy gyalog szerrel jelenjenek meg a táborban.⁶

Mindannyian — fejvesztés terhe alatt — személyesen tar-

¹ E. O. E. I. k. 406. l.

² E. O. E. II. k. 86. l.

³ E. O. E. II. k. 287. l.

⁴ L. az 1545. ápr. 24-iki és az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 218. és 405. ll. Az 1551. máj. 8-iki tordai országgyűlés végzése szerint 25 embernek kellett egy szekeret vinni. E. O. E. I. k. 324 l.

⁵ „ . . . singuli viginti coloni currum habeant vel equos pro ferendis victualibus . . . „ 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése. E. O. E. II. k. 85. l.

⁶ Az 1542. márcz. 29-iki tordai országgyűlés végzése szerint: «Alii adhuc pauperiores aratrum non habentes neque equos, insurgant pedestres.» E. O. E. I. k. 87. l.

toztak felkelni. Maga helyett mást csak az oly nemes küldhetett, a ki a fejedelemlnek vagy más főúrnak szolgálatába volt szegődve.¹ Erre nézve számos országgyűlési végzés maradt fenn János Zsigmond korából.² Ezek szerint az ilyen *szolgáló nemeseknek* (servitores) szintén lóháton és kellő fegyverekkel jól ellátva kellett a „képekbéli embert az ország hada közé“ küldeniök De ezenkívül — mint minden birtokos nemesnek — jobbágyaik tizenhatodát is a rendes módon lóháton kellett felültetniök, mikor szükség volt rájuk.³ A ki ezek tekintetében mulasztást követett el, annak a birtokait — az 1566. márcz. 10—17-iki tordai országgyűlés rendelete szerint — „az vármegye ispáni azonnal elfoglalják . . . ő felsége számára, de az foglaló pénzt az ispánok magoknak vegyék.“⁴ E törvények kötelezők voltak a magyarországi részek szolgáló nemesekre is.⁵

Volt tehát a birtokos nemeseknek egy része, mely a fölkelésekben személyesen részt nem vett, hanem zsoldost állított maga helyett, még pedig azon vármegye zászlója alá, melyben udvarháza állott.⁶

Teljesen ment maradt a honvédelem terheitől néha az *egy-*

¹ «Quicumque autem nobilium in expedicione interesse recusarent, puniantur secundum decreta in articulis generalibus contenta, nisi forte fieret sevus alicui addictus, talis teneatur pro se alium idoneum pena sub eadem in expedicionem mitterre.» 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzése. E. O. E. I. k. 407. l. — «Tales autem Nobiles, qui Magnatibus et quibusvis inserviunt, pro eorum personis alios substituunt.» 1556. ápr. 26-iki kolozsvári országgyűlés végzése. E. O. E. I. k. 575. l.

² Az idézettekén kívül l. még az 1542. márcz. 29-iki és 1545. ápr. 24-iki tordai, az 1565. jan. 22—29-iki kolozsvári és az 1566. nov. 30-iki nagyszombeni országgyűlések végzéseit E. O. E. I. k. 87., 218 II. és II. k. 287., 323. II.

³ Az 1566. márcz. 10—17-iki tordai országgyűlés végzése szerint: «Annak fölötte valamely nemes ember, királ szolgája, vagy valamely úré, minden tartozzék az ország zászlója alá képekbéli embert, jó választottat, jó szerrel, mind az tizenhatodalv egyetembe előállatni.» E. O. E. II. k. 300. l.

⁴ E. O. E. II. k. 300. l.

⁵ L. az 1566. márcz. 10-iki tordai országgyűlés végzését, E. O. E. II. k. 300—301. II.

⁶ L. az 1566. nov. 30—decz. 13-án tartott nagyszombeni országgyűlés végzését, E. O. E. II. k. 323. l.

telkes nemesek-nek egy bizonyos része. Rendesen, ha csak igen nagy nem volt a veszedelem, az egytelkes nemeseknek felerésze szólított fegyverre.¹ Tájékoztat e tekintetben bennünket az 1552. évi, többször említett tordai országgyűlés végzése, mely pontosan megállapítja az egytelkes nemesek hadfölkelésének módzatait. E szerint ha két vagy több testvér lakik az ősi házban, ezek közül rendesen csak az egyik vesz részt a hadjáratban, a testvérei pedig pénzzel s a szükséges hadiszerekkel segítik azt. Ha azonban a honvédelemnek nagyobb erőre van szüksége, úgy-hogy a jobbágyok is felerészben kelnek hadra, akkor, ha négy testvér van, kettő ül föl közülök. Mikor pedig oly nagy a veszedelem, hogy a jobbágyok fejenként szólíttatnak táborba, akkor az egytelkes nemesek is fejenként tartoznak felkelni „még ha tízen is volnának együtt.“² Ebből az is világos, hogy az egytelkesek általában csak akkor lehettek igazán jól fegyverkezve, ha csak részben kellett fölkelniök, mert mihelyt több testvérnek, vagy épen mindannyinak kellett hadba menni, nem igen akadt elég fegyver az ősi curián.

De nem ennyiből állott az egytelkesek minden honvédelmi kötelezettsége. Az 1565. okt. 8-iki kolozsmonostori országgyűlés végzése szerint „az egyházhelyi nemes személyek ez oly nemes uraimmal egyetembe az kiknek jószágokban rovás nincsen, öten egy jó szerrel való lovagot“ tartoznak kiállítani.³ Többet mond a következő évi első tordai országgyűlésen hozott törvényczikk. E szerint az egytelkes nemesek öten-öten adnak „egy jó szerrel való lovagot, jó lóval, kopjást, paisost, sisakost.“ De ha ily módon felszerelt lovas vitézt kiállítani nem tudnának, akkor megelégszik e törvény, ha kiállítanak „egy posztó ruhást puskával és szablyával.“ Ezek kiállítása fölött a vármegye ispánja és szolgabirái örököndnek, kiket, ha valami kedvezést tennének, kötélhalállal sujt a törvény.⁴

¹ Az 1558. jun. 5—21-iki fehérvári országgyűlés végzése szerint: «nobilium vero unius sessionis media pars militari et bellico more, sub poena capitis et omnium banorum amissionis sese parent.» E. O. E. II. k. 95. l.

² E. O. E. I. k. 406. l.

³ E. O. E. II. k. 294. l.

⁴ L. az 1566. márcz. 10—17-iki tordai országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 300. l.

A nemesek a táborban a megyeispánok zászlói alá sorakoztak.¹ Es rendszeren *Keresztes mezejére* gyülekeztek,² ha csak nem kellett a fenyegetett vagy már megtámadott országrész gyors megmentésére más, közelebb fekvő táborba sietni.

A *nagybirtokú nemesek, főurak*, kiket a törvények rendszeren „urak” — Domini — néven említenek, nem csak jobbágyaik 16-odával tartoztak felkelni, hanem „seregeikkal, zászlóikkal és katonáikkal” együtt köteleztettek harcra készen lenni.³ Tehát nem csak a megyei bandériumokhoz járultak hozzá, mint a középirtokú nemesek, hanem — miként általában hazánkban a bandériális hadszervezet kifejlődése korában — birtokaik, jövedelmeik alapján önálló zászlóaljokat is tartottak s vezettek harcra a fejedelem parancsára.

Magyarországon ép ez időtájban — a XVI. század második felében — már javában megindult az a szerencsétlen átalakulás, mely rövid idő alatt oda vezetett, hogy egész honvédelmünk idegen zsoldosok fegyvereire bízott. Főuraink és főpapjaink egyre nagyobb mértékben kezdték magukat pénzzel megváltani a banderiumtartás terhei alól.⁴

János Zsigmond alatt az erdélyi törvényhozás emlékeiben még nem találkozunk ez átalakulás nyomaival. Adataink csak azt mutatják, hogy voltak úri banderiumok. Az 1542-ik évből két becses adatot őriztek meg az országgyűlési végzések. Az egyik a jan. 26-án tartott marosvásárhelyi országgyűlés ama végzése, mely — a szászok panaszára — kimondja, hogy senkinek az urak közül nem szabad a seregét a szászok földjén

¹ L. az 1566. márcz 10—17-iki tordai országgyűlés végzését: E. O. E. II. k. 300. l.

² L. az 1559. jun. 12—17-iki gyulafehérvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 113. l.

³ « . . . domini barones, magnates cum exercitibus, vexillis et gentibus non tantum cum sedecima parte colonorum . . . esse parent » 1558. jun. 5—21-iki fehérvári országgyűlés végzése. E. O. E. II. k. 95. l.

⁴ Ép e korra nézve — a többek között — egy igen becses adalék van az országos levéltár Acta Publica cz. gyűjteményében (46. csom. 17. sz), melyet Thallóczy Lajos közölt a Századok 1877-iki évfolyamának 678—8. lapjain.

tartania.¹ Megegyezik evel nagyjában a másik, a decz. 22-iki tordai országgyűlés végzése, de sokkal beszédesebb. E szerint „a kik az urak közül serget tartanak, azt a saját birtokaikon kötelesek tartani s nem a másokén, székelyekén vagy szászokén. Kivételt tesznek e tekintetben a királyné és helytartó seregei, melyek mások birtokain is tarthatók, de úgy, hogy semmit erőszakkal el ne ragadjanak, hanem maguk pénzén vegyenek maguknak élelmet s lovaiknak takarmányt. Különben az ily birtokok urai, összehíva testvéreiket, a rakoncátlan hadakat elűzhetik.“²

A *székelyek hadszervezete*. A másik nemes nemzetnek, a székelyeknek három rendje — épen mint a nemesek különböző rétegei — nem ugyanazon szabályzat szerint hordozta a honvédelem terheit. Eredetileg nem volt nagy különbség köztük e tekintetben sem, mint nem volt jogilag sem. Mindannyian szabadok s így katonák. Egész beosztásuk is katonai. Mindig jelentékeny részét tették a magyar haderőnek. Összefügg evel, hogy nem adóztak, csak ajándékot adtak. Ez az egyenlőség a székelyek között nagyjában fennállt a XVI. századig. De ekkor ép Erdély különválása folytán nagy változások történnek.

A katonai alapon kifejlődött három rend között egyre nő a távolság, szaporodik az ellentét. És ez idézi elő az ősi székely hadszervezet meglepő átalakulását már a század második felében, úgyhogy a jobbágyságra sűlyedt harmadik rend a régi módon már nem is tett többé hadszolgálatot.

János Zsigmond uralkodásának első felében még mindnyájan tehetségükhöz képest, mint gyalogok, vagy mint lovasok fejenként katonáskodtak. Számos törvényczikk szól a székelyek hadfölkeléséről, melyek szerint a székelyek is ép úgy, mint a nemesek, fejenként tartoznak fegyverekkel jól ellátva, harczkészen lenni s szükség idején, ha kell, fejenként felkelni.³ Még pedig

¹ «Quod nullus Dominorum in medio Saxonum exercitus teneat, sed civitatem pecunia vivant.» E. O. E. I. k. 78. l.

² E. O. E. I. k. 170. l. — Az idézeteken kívül l. még az 1542. márcz. 29-iki tordai és 1565. jan. 22-iki kolozsvári országgyűlések végzését. E. O. E. I. k. 85. I. és II. k. 287., 288. ll.

³ L. az 1551. máj. 8-iki tordai, 1554. jun. 10-iki medgyesi, 1557. febr. 6-iki fehérvári, 1564. jan. 21-iki segesvári, 1565. okt. 8-iki kolozsmonostori és 1566. márcz. 10-iki tordai országgyűlések végzéseit E. O. E. I. k. 323., 525. ll. és II. k. 75., 223., 295 és 301. ll.

az 1554. jun. 10-iki medgyesi országgyűlés végzése szerint: „az összes előkelő, lófő és szabad székelyek embereikkel együtt — az ország régi törvénye és szokása szerint — tehetségükhöz mérten megfelelő jó lóval s egyszóval minden lovas felszereléssel, a többiek pedig gyalog, fejvesztés terhe alatt úgy legyenek készen, hogy a mint fölkelni kell, semmi ne hiányozzék.“¹

Tehát ekkor még az összes szabad székelyek részt vesznek a nemzeti fölkelésekben, de nem egyenlő módon, hanem „tehetségükhöz mérten“, t. i. az előkelők (potiores vel primores) és lófők (primipili), mint lovas vitézek, a szabad székelyek (liberi Siculi) pedig, mint gyalog puskások. Ezenkívül az előkelők még bizonyos számú lovast (servitores) is vittek magukkal harciba.² Ha a „lustra“ alkalmával az ilyen lovas szolgálkat hiányos fegyverzetűeknek találták, visszaküldték.³

Minden széknek volt egy kapitánya, a ki mint a székbeli had legfőbb parancsnoka vezette azt az ország zászlói alá, de ott maga is a választott fővezérnek engedelmeskedett.⁴ És miként a vármegyék hadköteles tagjait az ispánok, úgy az egyes székely székek népségét az illető szék kapitánya szólította fegyverre, mihelyt erre a fejedelemtől vagy — Ferdinánd alatt — a vajdáktól parancsot kapott. A melyik székely föl nem kelt, azt azonnal föl kellett jelentenie, hogy az ilyen érdemlett büntetését megkapja. Ha pedig a kapitányok közül nem akart volna valamelyik fölkelni s a kitűzött helyen megjelenni, vagy a föl nem kelőket be nem jelentette volna, az esetben a törvény ugyanazt a büntetést alkalmazza rájuk, mint „a többi lázadókra.“⁵

¹ E. O. E. I. k. 526—7. II.

² L. az 1558. jun. 5—21-iki fehérvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 95. I.

³ «Lustrentur vero primores Siculi per Majestates Sacras, et revideantur quali apparatu sint instructi quod si non fuerint apti militiae reiciantur.» U. o. 96. I.

⁴ L. az 1555. decz. 23-iki marosvásárhelyi országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 552. I.

⁵ Így állapítja meg ezt az 1554. jun. 10-iki medgyesi országgyűlés. E. O. E. I. k. 527. I

A székelyek ősi alkotmányán Martinuzzi ütötte az első rést, mikor őket pénzbeli adózásra kényszerítette. De egyebekben még egy időre érintetlen maradt az. A Székelyföld még mind csupa allodium. Olyan jobbágyaik sincsenek még az előkelőknek, mint a vármegyékben a nemeseknek. De ép ezekben hoznak változást a következő évek.

János Zsigmond visszatérte után egyre világosabb tényekben jut kifejezésre a kormány abbeli törekvése, hogy a különbségek megszűntessenek, melyek eddig a kiváltságos székely alkotmány és a megyei intézmények között léteztek. Az első hatalmas lépést különben már Martinuzzi megtette erre. A második, nem kevésbé fontos lépés az 1557. febr. 6—15-iki fehérvári országgyűlésen történt meg, midőn törvénybe iktatják a rendek, hogy „hűtlenség esetén — ha t. i. a fejedelem hűségére nem térnek — a székelyek is fejüket, javaikat és összes örökségeiket elvesztik, mint a nemesek.“¹ Ezzel kiterjesztetett a „jus regium“ a Székelyföldre is. De e törvény, csak miután az 1562. jun. 20-iki segesvári országgyűlésen újból megerősítettet,² ment át tényleg az életbe.

Tehát ekkor már úgy adózott,³ hűtlenség esetén úgy lakolt a székely is, mint a megyebeli nemes. És az egyre súlyedő harmadik rend, mely 1558 óta egy maga fizette az adót,⁴ ép jó úton volt, hogy az előkelők számára, kik ugyis a birtokos nemesek példáján lelkesedtek, jobbágysággá alakuljon át.

A viszonyok ép e fejlődésével függ össze az is, hogy a harmadik rendet, a szabad székelyeket a hadfölkélésekben kezdi mellőzni, mintegy kizárni a nemesi foglalkozásból s a hadszolgálat terén is a jobbágyság színvonalára leszorítani. Az 1558. jun. 5—21-én tartott fehérvári országgyűlésen már ilyen végzést hoznak a rendek: az előkelő és lófő székelyek fejenként tartoznak illően fegyverkezve készen lenni, a közsékelyek pedig a hadjáratra pénzt adnak — kapunként annyit, mint a nemesek

¹ «In nota infidelitatis Siculi quoque perdunt caput et bona ac hereditates suas universas, instar nobilium juxta deliberacionem in Zazsebes ét Coloswar in comiciis generalibus habitam.» E. O. E. II. k. 75. l

² E. O. E. II. k. 203. l.

³ ⁴ L. fentebb a székelyek adózásánál.

jobbágyai.¹ Fizetik ez adót az összes földönlakók (inquilini) is.² Ép így az 1566. márcz. 10—17-én tartott tordai országgyűlés végzése szerint is a főnépek és lófők fejenként kelnek fel; a kiken pedig „az székelyek közül . . . ő felsége adót szokott venni, azokon ő felsége soldot vegyen.“³

A közsékelyek és földönlakók adójából begyűlt összeget az előbb említett 1558. fehérvári országgyűlés arra rendelte, hogy abból a primorokkal lévő vitézek zsoldját fizesse a fejedelem. „Maguk a primorok azonban saját személyüket illetőleg fizetést nem kapnak.“⁴ E pénzek behajtását az országgyűlés az egyes székek „primarius capitaneus“-aira bízta, a kiknek fejvesztés terhe alatt kellett a kitűzött napon és helyen azokat beszolgáltatniok.⁵

Midőn pedig a fejedelem az 1559. jun. 12-iki fehérvári országgyűlésen a székelyek folyamodására kiadta szabályzatait, melyekkel a már régóta függő székely kérdést megoldani kísérte meg: a közsékelyek hadkötelezettségéről említés sem történik.⁶

Az 1562-iki nevezetes segesvári országgyűlés, melyet mindjárt a már ismertetett székely lázadás leverése után hívott össze

¹ «De dominis vero Siculis constitum est, ut primipilorum integra pars, primores vero Siculi capitatum militari modo et armis bene instructi et sub eadem poena capitali parati esse debeant. Ad hanc vero expeditionem promiscua multitudo, seu communitas inter Siculos iuxta connumeracionem portarum solvat tantum, quantum coloni dominorum nobilium solvunt in rationem pecuniae stipendiariorum « E. O. E. II k. 95 l.

² E. O. E. II. k. 96. l.

³ E. O. E. II. k. 301. l. — Benkő József idézi ugyane pontot latinul. Latin szövege szolgáljon magyarázatul a kevésbé érthető magyar szöveghez: «Qui inter Siculos praestare Tributum consueverunt, Stipendia pro militibus persolvent.» Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae principatus. Claudiopoli, 1833. II. k. 83. l.

⁴ «Ipsis autem primoribus ad personas proprias nulla solutio fieri debet.» E. O. E. II. k. 95. l. — Szilágyi Sándor az országgyűlési emlékekhez írt bevezetéseiben e mondatot így adja vissza: «A primorok mit se fizetnek.» (II. k. 37. l.) Nem csak félreértése ez a mondat jelentésének, de kevésbé érthető is ez összefüggésben.

⁵ U. o.

⁶ E. O. E. II. k. 123. l.

a fejedelem jun. 20-ikára, hadügyi tekintetben is fontos végzéseket hozott a székelyekre — kapcsolatban az adóügy rendezésével. Ezek értelmében a főnépek (primores) és lófejek (primipili), kik minden dézsma fizetése alól — mint a nemesek — felmentetnek, „lovakkal, pánczéllal, sisakkal, paissal, kopjájokkal hadakozóképen jó módon“ mindenkor készen lenni kötelesek. Minden lófő „az ő lófőségekről“ a fejedelem parancsára szükség esetén egy lóval köteles hadba szállni. Egy hónapig maguk költségén élnek, azontúl a fejedelemtől egy-egy frt hópénzt kapnak segítségül. A főnépek pedig „az ő rendeknek és állapotoknak mivolta szerint“ három, négy vagy öt lóval mennek harczba. Minden lóra a fejedelem évenként nyolcz-nyolcz frtot ad tartás-pénzül; mikor pedig háború idején szolgálatban vannak két-két frtot havonként.¹

Eképen szabályoztatott a székelyek hadkötelezettsége, még pedig, a mint látjuk, a régi alakban. De a közszékelyről itt sincs szó. És ezután nem is találunk többé egyet sem a törvények között János Zsigmond alatt, mely a közszékelly katonai szolgálatáról intézkedne. Kivétel nélkül csak „az székelység között való főnép és lófő“ hadi készültségéről és fölkeléséről olvasunk.²

Tagadhatatlan, hogy a fejedelem az 1562-ik törvényekkel útját akarja vágni ama társadalmi átalakulásnak, mely a közszékelyeket a főnépek jobbágyaivá kezdte sülyeszteni, midőn kimondja, hogy „az székely község mi szabad birodalmunkban légyen, kiket sem az főnépek, sem senki, akár kik légyenek bántani ne merjék, se semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket.“³ De mit használt ez a harmadik rendnek, ha most a fejedelemmel szemben jutott úgyszólván jobbágyi viszonyba. Tudjuk, hogy a fejedelem 1566. óta kezdte el is adományozni őket a főnépeknek és lófejeknek. Az arravalóbbakat azonban kiválogatta és a darabontok osztályába sorozta, hogy mint gyalog vitézek szol-

¹ L. János Zsigmond válaszát a székelyek folyamodására, az 1562-iki segesvári országgyűlésen. E. O. E. II. k. 203. 1.

² L. az 1565. jan. 22-iki kolozsvári, az 1565. okt. 8-iki kolozsmonostori és az 1566. márcz. 10-iki tordai országgyűlések végzéseit. E. O. E. II. k. 287. 295. és 301 ll.

³ E. O. E. II. k. 203.—4. ll.

gáljanak. Így válik ez ősi harczoló rendből közönséges jobbágy-ság, melynek csak egy töredéke élhetett továbbra is igazán ősei hivatásának: a harcznak.

A *szászok hadszervezete*. Az erdélyi hadfölkelések harmadik elemét tették a szászok. Míg a nemesek és székelyek első sorban a lovasságot képviselték s kisebb részben a könnyű gyalogságot, addig a szászok kiválóképen a *tüzérséget* és *nehéz* — tűzi fegyverekkel ellátott — *gyalogságot* szolgáltatták a nemzeti fölkeléshez.

A milyen jó katona volt a székely, olyan jó gazda volt a szász. Kulcsos városaikban nagy ipar és virágzó kereskedelem táplálták a szorgalmas polgárok dúsgazdagságát. Ilyen gazdagság mellett nem csoda, ha a szászoknak voltak a legjobban fegyverzett katonái, kik a fölszerelés dolgában is a kor színvonalán állottak. Már a XV. század végén nagyobb arányban kezdtek alkalmazni az új tűzi fegyvereket, minek folytán haderejük jelentékeny gyarapodást nyert. Rövid idő múlva — a XVI. század folyamán — mondhatni minden szász polgárnak volt puszkája. És ez annál fontosabb, mert jó ideig csak a szászoknak voltak Erdélyben tűzi fegyvereik.¹

Erős váraiknak s kulcsos városaiknak is nagy volt a katonai jelentősége. Ellenség beütésekor — az Unió értelmében — a más két nemzet tagjai is oltalmat nyertek azokban.² A török pusztításoknak, melyek Zsigmond óta szakadatlan ismétlődtek, ép a szászok földje volt leginkább kitéve s így — meglévén hozzá a gazdagság — a váraknak egész hálózata keletkezett itt, hogy biztonságot nyújtson a népnek s a béke műveinek. És e

¹ L. G. D. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen N.-Szeben, 1899. I. k. 152. l.

² . . . »universalis decreto . . . statuerunt, . . . quod Nobiles et Siculi tam eorum propriis in personis, quam cum conthoracibus, prolibus, orphanis et viduis, rebusque cunctis ipsorum et bonis ad civitates Saxonicas, ac alias quascunque mallent munitiones, patulum semper obtineant ingressum, accedendique, intransiendi, confugiendi et ingrediendi tutelae et defensionis causa securam semper absolutamque et pacificam facultatem habeant.« Szilágyi Sándor által »Erdély történeté« ben, I. k. 219—224. lapokon közölt szöveg után.

föld hadereje még növekedett a XVI. században, nemcsak a tűzi fegyvereknek általános használata révén, de várai és városai újabb megerősítése folytán is.

De a mellett, hogy a Szászföld lakossága igazi kereskedő és iparúzó nép volt, a fegyverrel is tudott bánni, ha jött az ellenség. Minden fegyverfogható szász polgár egyszersmind honvéd is volt. Polgári kötelességeihez tartozott, hogy magát jó fegyverzettel ellássa városa védelmére,¹ mint a hogy a két első nemes nemzet minden tagjának — kiváltságból — fegyverekkel ellátva, fejenként kellett készen lennie a hon védelmére. És a szász polgár nem csak a maga városának bástyáit védte, de — a törvények értelmében — a más két nemzettel közösen és ugyanazon arányban tartozott részt venni az egész ország haditerheiben is.² Csakhogy míg a nemes és székely mindenkor a maga személyében tartozott felkelni, addig a szász legtöbbször zsoldost küldött az ország zászlói alá, sőt néha ez alól is pénzzel válthatta ki magát.³

Fejenként pedig, még egyetemes fölkelés idején is, csak ritkán szólítottak fegyverre. Az országgyűlési emlékekből legalább erre csak kevés példát ismerünk. Mikor Martinuzzi 1551. tavaszán erélyes fegyverkezéshez látott a királyné párthivei ellen, a máj. 8-ikára összehívott tordai országgyűlés egyetemes fölkelést rendelvén el, a szászokat is fejenként parancsolta a „főtisztelendő kinstartó úr“ táborába. Még pedig régi szokásuk szerint — rendelé a törvény — hozzák magukkal a táborba ágyukat is lőporral, vasgolyókkal és a tűzmesterekkel együtt.⁴ Az 1554. jun.

¹ G. D. Teutsch i. műve. I. k. 151. l.

² L. az 1542. decz. 20-iki és az 1545. ápril 24-iki tordai országgyűlések végzését. E. O. E. I. k. 164. és 217. ll.

³ . . . »domini Saxones offerunt sese daturos pecuniam paratam ad mille homines.« 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése. E. O. E. II. k. 86. l. — Ugyanily végzést hoznak az 1535. okt. 8-iki kolosmonostori országgyűlésen is. E. O. E. II. k. 295. l. Az 1567. márcz. 4-iki tordai országgyűlésen pedig 3000 zsoldos kiállítását 9510 frton váltották meg. Szász nemzeti egyetem jegyzőkönyve a. a. 1567. E. O. E. II. k. 261. l.

⁴ »Preterea ut domini Saxones et Siculi statim capitatum, domini vero nobiles juxta numerum contribucionis insurgere et ad castra ad reverendissimum dominum Thesaurarium venire . . . debeant.« — . . . »domini vero Saxones juxta veterem eorum morem ingenia secum ad castra cum pulveribus, ferreis globulis et bombardariis adducant.« E. O. E. I. k. 323–4. ll.

10-lki medgyesi országgyűlés pedig az egyetemes hadfölkelést oly módon rendeli el, hogy míg a nemesek — jobbágyaik tizenhatodával együtt — és a székelyek fejenként kelnek föl, addig a szabad szász városok embereiknek két harmadát kötelesek a királybirák vezetése alatt táborba küldeni — ősi szokás szerint — ágyuikkal s a hozzá szükségeltetőkkel együtt. Egy harmada a városok őrzésére otthon maradt. Továbbá a szász városok tartozékain lakó szászok a nemesek jobbágyainak módjára tartoznak magukat fegyverekkel jól ellátni és szükség idején a táborban fejenként megjelenni.¹

Különbén a szászok általában épen úgy egy bizonyos számú katonaság kiállításával rótták le hadkötelezettségüket, mint a hogy egy meghatározott összegben fizették adójukat. Rendszeren 2000—3000 gyalog puskással (pedites pixidarii) vettek részt a hadfölkelésekben. De — ősi szokásuk szerint — mindannyiszor magukkal kellett hozniok a fejedelem táborába ágyuikat is. Így az 1557. febr. 6-iki fehérvári országgyűlés a hadfölkelés módzatait akkép állapítja meg, hogy a nemesek és székelyek — szükség esetén — fejenként tartoznak fölkelni, az előbbieket magukkal hozván jobbágyaik tizenhatodát is, „a szászok pedig régi szokásuk szerint 2000 gyalog puskást kötelesek küldeni ágyuikkal és egyéb kadi szerekekkel.“² Egészen így intézkedik az 1558. jun. 5—21-én tartott fehérvári országgyűlés is.³ Majd pedig az 1565. okt. 8-iki kolozsmonostori országgyűlés ily végzést hoz a hadfölkelésre nézve . . . „a nemesség és a székelység között való főnép és lófő fejenként készek legyenek. A szász-ság régi szokások szerint, tudniillik három ezer emberrel valahová a szükség mutatja, locumtenens uram parancsolatja szerint, felkeljenek és odamenjenek, a hova szükség leszen.“⁴

E szász gyalogosok kiállítására nézve az 1558. jun. 5—21-én

¹ E. O. E. I. k. 525—6. ll. — Némileg hasonló végzést hoztak a rendek még az 1564. jun. 21—26-iki segesvári országgyűlésen is. E. O. E. II. k. 223 l.

² E. O. E. II. k. 75. l.

³ E. O. E. II. k. 96 l.

⁴ E. O. E. II. k. 295. l.

tartott fehérvári országgyűlés ily szabályzatot hozott: „a királybírák a tanácsbéli polgárokkal minden városból annak idején haladék nélkül menjenek el az egyes falvakba és egyenként vizsgálják meg és számítsák össze az egyes falvak minden lakóit; hasonlóképp vizsgálják meg a városok férfait is. És katonaszédést tartván, válaszsák ki a harczertermett férfiakat, de jól ügyeljenek, hogy igazán alkalmas és katonának való személyeket állítsanak ki.“¹

Igy történt a katonaszedés a szász földön, melynek most a szigorítását kívánja hangsúlyozni ez országgyűlési végzés, hogy ne szedjenek össze akármilyen embereket katonáknak. Megtörtént ugyanis néha, hogy a szászok által kiállított „darabontok“ oly hitványak és hiányosan fegyverzetek voltak, hogy a nagy részüket, mint hasznavehetetleneket, haza kellett küldeni. Pedig általában épen a szászoknak voltak a legjobb felszerelései. Igy 1566-ban is, a máj. 28-án megnyílt tordai országgyűlésen panaszkodott a fejedelem előterjesztéseiben, hogy a szászok „drabantjait“ „Apafy urammal megmustráltatta“, de az 1000 drabant közül csak 326 volt a követelményeknek megfelelő. Felszólítja tehát a fejedelem a szászokat, hogy „erőltessék meg magukat és ez alávalók helyébe válaszszanak és adjanak jobbat.“²

A szászok Erdély hadszervezetében igen fontos fegyvernevet, a különösen várak vívásánál nélkülözhetetlen tűzértséget képviselték. Váraik és városaik gazdagon voltak felszerelve ágyukkal és egyéb tűzi fegyverekkel. Voltak hozzá kitűnő tűzmestereik (bombardarii vagy bombardistae) is, kiket szintén magukkal kellett vinniök a fejedelem táborába is. Szükség idején ez ágyúknak és a hozzá való löszereknek a sereg után való szállítását a *szász plébánusok* eszközölték. E gyakorlatot az 1558. szept. 29—okt. 4-én tartott fehérvári országgyűlésen hozták a rendek dívatba. Kimondták, hogy mivel a három nemzet minden más terhet visel, méltányos, ha azok könnyítéséhez a szász papok is hozzá járúlnak. Ezután tehát ők fogják a tábor után szállí-

¹ E. O. E. II. k. 96. l.

² L. a fejedelmi előterjesztéseket a tordai országgyűléshez, 1566. máj. 28. — E. O. E. II. k. 308. l.

tani saját költségükön az összes ágyukat, a hozzávaló porokkal, golyókkal és minden szükségesekkel együtt.¹ Ez a törvény mindjárt életbe is lépett, és a ki a szász plébánusok közül — az 1566. márcz. 10-iki tordai országgyűlés végzése szerint — „az álgjuk, tharaczkok, por, golyóbis és egyéb szerszámok hordozásában“ mulasztást követett el, az plébanusságát veszítette el.²

Nagy teher volt ez a szász papokon, ha meggondoljuk, hogy nem csak a szükséges szekereket és lovakat kellett nekik szolgáltatniok, hanem még mindenféle lószerszámokról, kocsisokról és ezek fizetéséről is nekik kellett gondoskodniok.³ Lovakat és szekereket pedig oly számban tartoztak kiállítani, a mint a fejedelem rendelte. Így 1566. ápr. 19-én kelt rendeletében 100 szekeret és 598 lovat kért tőlük.⁴ 1567. márcz. 4-én kelt rendeletében pedig, melyet a tordai országgyűlésről intézett a szász papokhoz, a Schwendi Lázár kiverésére intézendő hadjárata alkalmából 240 erős ló és 10 szekér kiállítását rendelte el.⁵

Nem is csoda, ha panaszkodtak a szász papok és az 1566. máj. 28—jun. 3-án tartott tordai országgyűlésen be is nyújtották panaszukat a fejedelemhez s a rendekhez, hogy az ágyuk és a többi hadi szerek szállítását egy maguk nem bírják eszközölni. Az országgyűlés pártolólág terjeszté fel a fejedelem elé ez ügyet s kérte, hogy a szász papok terhén könnyíttessék, még pedig úgy, hogy ép csak a szükséges ágyúkat vigyék táborba, „mert jobb kevésnek jó hozzája való szerrel meglenni, hogy nem mint soknak szertelenül.“⁶

A kocsisokon kívül — ugyanez országgyűlés végzése szerint — még „minden dékánságból egy-egy sáfárt“ is tartoztak a szász papok adni és pénzzel ellátni, a kik gondoskodjanak a lovak szükségeiről, „hogy éhség miatt meg ne

¹ E. O. E. II. k. 104. l.

² E. O. E. II. k. 300. l.

³ L. János Zsigmond rendeletét a szász papokhoz, 1566. ápr. 19. E. O. E. II. k. 303—4. ll.

⁴ U. o.

⁵ E. O. E. II. k. 329—330. ll.

⁶ E. O. E. II. k. 313. l.

fogyatkozzanak ; mert lehetetlen dolog az szekér vezetőknék az két-két forint hópénzből az lovakra költeni.“¹

Még egy igen fontos kérdésben döntött ez 1566-iki országgyűlés. A szászok között ugyanis sokan voltak, kiknek a szomszédos vármegyékben is volt birtokuk. A megyeispánok az ilyen szász birtokosokat is kényszerítették, hogy zsoldosokon kívül maguk helyett vitézeket állítsanak ki s küldjenek a nemesek közé, bár e szászok hadikötelezettségeiknek mint szászföldi polgárok az illető városban, hol állandó lakásuk volt, tettek eleget. Hogy ez állapotnak végét vessék, a szászok végre az 1566. máj. 28—jún. 3-án tartott tordai országgyűlésen e miatt panaszt tettek. Az országgyűlés igazat adott nekik s kimondta, hogy ezután csak a szászföldi birtokok után kell zsoldost kiállítaniok.²

A nemzeti fölkelés egyéb elemei. A honvédelem főerejét a három nemzetnek fennismertetett módon történő fölkelése szolgálta. De nagy veszedelem idején még más elemek is járultak a nemzeti fölkeléshez, úgyszólván egyetemes fölkelés (generalis insurrectio) alkalmával alig vonhatta ki magát valaki a fegyverfogás alól.

Az egyetemes hadfölkelés módozatait — a régi szabályzat megújítása alapján — János Zsigmond alatt az 1542-iki nevezetes tordai országgyűlés szabályozta először.

A három nemzetnek fejenkénti fölkelésén kívül még külön — törvény által szabályozott módon — fegyverre szólíttatnak a legkülönbözőbb elemek. Így először is az összes *királyi városok* (Civitates Regiae), melyek „a szokott módon, jó hadi felszerelésekkel, zászlókkal és katonákkal kötelesek megjelenni, a mint az ő régi szokásuk.“ Még pedig a kolozsváriak háboru idején 50 gyalog puskást tartanak és ha kell, a város két harmada megy a táborba, egy harmada marad a város őrségül. Küldeni tartoznak katonáikat a *kamarahelyek* (loca Camerarum) is. A *káptalan* (universitas Praepositorum) 200 gyalog vagy lovas vitézt állít ki. Sőt az összes fegyverfogható *tanítók* (scholastici) is fejesztés terhe alatt köteleztetnek fölkelni és a honvédelemben részt venni.

¹ U. o.

² E. O. E. II. k. 314—315. ll.

Végül pedig hadba szállnak a *molnárok* is, kik közül minden malomban csak egy maradhat otthon.¹

Ezek kiegészítésére szolgálhatnak az 1554. jun. 10-iki megyesi országgyűlés végzései. Ezek szerint a kamara városainak lakói fejenként kötelesek magukat fegyverekkel ellátni, hogy szükség esetén fejenként kelhessenek föl; a fehérvári káptalanból pedig a dekánnak — fejenkénti fölkelésre köteles embereivel — személyesen kell megjelennie — illő fegyverzetben.² A mióta Erdély Ferdinánd birtokába jutott, a Magyarországon hozott törvényeket, a hol lehetett, igyekeztek Erdélyre is kiterjeszteni. Így mindjárt az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés törvénybe iktatja, hogy „a pozsonyi decretum értelmében a *kanonokok* tartoznak részt venni az egyetemes fölkelésben és 100 frt. jövedelem után két lovast, 50 frt jövedelem után egyet küldeni.“³ Végül az egyházi személyek közül még a *kolozsmonostori apát* hadkötelezettségeit állapítja meg a törvény. Birtokai arányában fegyveres vitézeket kell kiállítnia és egyetemes fölkelés idejére jól felszerelve készen tartania.⁴

Ezeken kívül — az 1551. máj. 8-iki tordai országgyűlés végzése szerint — *Fogarasnak* kiváltságolt földje is el szokta küldeni katonáit az ország zászlói alá.⁵ Továbbá azon birtokokról is, melyeket Izabella az 1558. szept. 29-én megnyitott fehérvári országgyűlés alkalmával a moldvai vajdának engedett volt át, szintén külön kellett katonákat kiállítani. A rendek ugyanis, mivel a birtokokat a moldvai vajda az erdélyi törvények alól teljesen kiváltságoltaknak szerette volna tekinteni, törvénybe iktatták, hogy a *vajda jószágai* s rajtok élő szolgálói (servitores) mindenben egyenlő terhet tartoznak viselni az ország többi lakosaival. Hadfölkelés idején pedig 32 jól fegyverzett lovast kötelesek kiállítani.⁶ Végül pedig magának a *fejedelemnek* is voltak

¹ E. O. E. I. k. 86—87. l.

² E. O. E. I. k. 526. l.

³ E. O. E. I. k. 413. l.

⁴ L. az 1555. ápr. 24-iki vásárhelyi országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 545. l.

⁵ E. O. E. I. k. 324. l.

⁶ E. O. E. II. k. 106. l.

udvarában külön csapatjai (banderium regale), még pedig gyalog és lovas csapatjai, a melyeknek nélkülözhető része szintén a honvédelem erősítésére volt fordítható.¹

Hogy egyetemes fölkelés idején ki maradjon a *katonáskodás alól kivéve*, arról is a törvény rendelkezett. A már többször említett 1542-iki fontos országgyűlés hozott végzést erre nézve is. E szerint a falu őrizetére minden tíz ház közül egy otthon marad; az urak pedig házaik védelmére annyit tarthatnak otthon béres szolgálók (mercennarii sive servi conducti) közül, a megnyit akarnak. Továbbá az elaggott vagy nyomorék emberek és a legszegényebbek minden akadály nélkül otthon maradhatnak. De a kiknek az öregek közül vagyonuk van, azoknak maguk helyébe zsoldost kell kiállítaniok.²

A székelyek között minden főnép (primor) állásához képest két-három székelyt hagyhat háza és családja oltalmára. Nagyobb székely falu három-négy székelyt, a kisebb kettőt rendelhet — kapitánya tudtával és beleegyezésével — a falu és minden hozzátartozó jószágá őrizetére. A székelyföldi kastélyokban (castella) meg a szükséghez képest 16—20 ember tartható otthon őrségül.³ A szász városok pedig rendszeren embereik egyharmadát hagyhatták otthon.⁴

Ilyen módon Erdély, ha kellett, 60—80 ezer embert bírt kiállítani az ország zászlói alá, miként arra Martinuzzi példát is adott. Tekintélyes hadsereg volt ez, föltéve, hogy ki élén állott, különböző alkatelemeit egy közös érdekekben egyesíteni tudta, mint Mártinuzzi.

¹ Az 1557. nov. 21-iki kolozsvári tábori gyűlés végzése szerint: «Maestates quoque suae si quibus carere poterunt, dignentur ex aula carum aulicos suos equites et pedites emittere» E. O. E. II. k. 86. I — Az 1559. jun. 12-iki fehérvári országgyűlés végzése szerint: «Conclusum est pari fidelium statuum et ordinum suffragio, dignentur Maestates sue sacre, banderium eorum regale erigere, exercitum cum bombardis, ingeniis et tormentis bellicis movere» (contra rebelles). E. O. E. II. k. 113. I.

² E. O. E. I. k. 86. és 88. II.

³ L. az 1554. jun. 10-iki medgyesi országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 526—7. II.

⁴ U. o. — L. még az 1564. jan. 21-iki segesvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 223. I.

Csakhogy ez a sokféle elemből toborzott, tarka militia nem volt sem fegyvergyakorlatok által összeszoktatott vagy begyakorolt, sem katonai fegyelem által eléggé összetartható. A *mustrák*-nak nem volt feladata a hadkötelesek begyakorlása. Csak épen a törvények által előírt fölszerelések megvizsgálására szorítottak és csak rövid tartamuk voltak. Gyakrabban és rendszeresebben különben is csak a székelyek között tartattak meg, mint a kik századok óta igazi katona nemzet voltak s köztük igazi katonai rend uralkodott. És bár a táborbaszállás előtt — a törvények értelmében — rendszeren mustrát tartottak, ¹ hogy megvanak-e mindenkinek a szükséges fölszerelései: mégis általában a jobbágyok és a szegényebb, egytelkes nemesek, kik pedig ép a nagy tömeget, a közkatonák ezreit adták a honvédelemhez, csak igen hiányos fegyverzetben, sőt „sokan fegyvertelenül“ jelentek meg, miként az 1562-iki fehérvári országgyűlésen is panaszkodtak a rendek. ²

Hozzá még a fölkelt népnek nagyrészen saját költségén kellett élnie, ³ minek következtében, a kinek elfogyott a pénze, élclme, kénytelen volt ott hagyni a tábort, megszökni, bár ezért fejével lakolhatott. ⁴

A nemzeti fölkelés mind e bajait belátták és ismerték maguk a rendek is és az állandó katonaság szervezésével igyekeztek is segíteni rajtuk. ⁵ Így e hadak csak rövid táborozásra s a házi

¹ A hadfölkelés előtt szokásos mustrát elrendelik: az 1552 máj. 22-iki tordai, az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi és az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlések. E. O. E. I. k. 407., 546. II. és II. k. 86. I.

² E. O. E. II. k. 212. I.

³ L. alább, az «Élelmezés»-nél.

⁴ Az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzése szerint: ... «hⁱ vero qui bello . . . clam se se alio absque licencia sibi data et concessa contulerint, eadem pena (capitis) decreti puniantur.» E. O. E. I. k. 407. I. Az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzése szerint: ... «qui . . . clam abirent capite plectantur.» E. O. E. II. k. 85. I.

⁵ Az 1562. nov. 4—9-én tartott fehérvári országgyűlés végzése szerint: «Preterea cum domini regnicole intelligant, pro defensione regni viritim cum sedecima parte colonorum et stipendiariorum plerumque et repente insurgendum esse, huiusmodique insurrectionem satis difficilem, minus tamen utilem esse, cum plerique inermes, alii vero eo quo poterint apparatu

tűzhely védelmére voltak igazán használhatók. És ha egy-egy merész lelkesült roham s gyors támadás néha fényes sikert is bírt nekik szerezni, hosszabb hadjáratok, komolyabb combinationok követelményeinek nem igen felelhettek meg és kül támadásra legfőlebb csak úgy voltak sikerrel használhatók, ha támaszt magukban a hadjáratra szánt részekben találtak.

---

nimisque tarde venire possint, deficientibusque expensis discedere cogantur et versari eos continue in armis impossibile esse, ut igitur defensionis patrie commodus consulatur, decreverunt continue quingentos equites, Siculi totidem, Saxones quoque totidem pedites pixedarios . . . intertenendos.» E. O. E. II. k. 212—3. ll.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Rendes katonaság: Rendeltetése. Létszáma és kiállításának módja. Határvédelem. Évenkénti hadszemle és zsold. A hadak mozgósítása. — *A várak*, mint a honvédelem elemei. — *Zsold*. Fölkelő hadaknál és rendes katonaságnál. — *Élelmesés*. Különböző módjai. Élelmiszerek árjegyzéke. — *Fegyelem*. Halálbüntetés alá eső bűnök. A katonák garázdálkodásai. Panaszok ezek miatt az országgyűléseken és megakadályozásukra tett intézkedések. — *Fegyverset*. Lovasság; gyalogság; tüzérség; műszaki csapatok. — *A hadsereg tisztjei*. Választásuk és rangfokozatuk.

Rendes katonaság. Erdély honvédelme nem egyedül a nemzeti fölkeléssel történt. Volt rendes katonasága is, mely fegyverben állott béke idején is. De állandó katonaságnak — a szó valódi értelmében — még sem nevezhetjük, mert, a mint látni fogjuk, időnként egészen megszűnt, s azután ismét egészen újból kellett alakítani. Kül- és bel-ellenség ellen egyaránt rendszeren ez nyújtotta az országnak a legelső védelmet; őrködött az ország békéje és biztonsága fölött; védte a határokat. De legfontosabb *feladata* az volt, hogy a váratlan betört ellenséget feltartóztassa, míg a nemzeti fölkelő hadak ellene táborba szállhattak. Igazi őrsége (praesidium) volt az országnak.

Béke idején e katonaságon kívül nem is volt az országnak más rendes katonasága, ha csak a székelyeket annak nem tekintjük, meg a szász városok őrségeit, melyeket ezek saját költségeiken tartottak. Ezek voltak az ősei a „kék darabontok“-nak, kik utóbb a fejedelem személye körül ennek saját zsoldos csapatját képezték. De János Zsigmond korában még nem voltak a

fejedelem testőrei; nem is tartattak a fejedelem udvarában, hanem egyenesen az ország állandó védelmére rendelt őrséget alkották. A három nemzet állította ki s fizette zsoldjukat is.

Fontos szerepet töltött be e katonaság Erdély hadiszervezetében, mely kiválóan védelmi természetű volt, csakhogy *létszáma* nem volt jelentékeny és nem volt állandó: 1500—6000 közt váltakozott, a szerint, a mint kisebb vagy nagyobb veszedelem fenyegette az országot.

Az 1540. aug. 29-iki segesvári országgyűlés, melyet a pártütő vajdák, Majláth és Balassa hívtak össze s ott az ország kapitányaivá választottak, mindjárt az I. t.-cz.-ben elrendeli, hogy „az egész ország: a nemesek, székelyek és szászok 3000 embert tartsanak a kapitányok mellett.“ Ezek tartására a nemesek portánként 50 dénárt, a szászok pedig hópénzt¹ fizetnek. A székelyek meg 1000 katonát bocsátanak a kapitányok rendelkezésére.² 1543-ban e katonaság létszáma már csak 1500 emberben állapítatott meg, még pedig akképen, hogy a nemesek és székelyek 500—500 lovast, a szászok ugyanannyi gyalogost adjanak, s e katonaság mindig ott legyen, a hol és a melyik nemzetnek szüksége lesz rá.³ De már az 1548. máj. 24-iki tordai országgyűlés, mivel „különféle hírek különféle mozgalmakat kezdenek támasztani“, 6000-re emelte a létszámát, elrendelvén, „hogy minden nemzet 2000 embert tartson őrségül minden eshetőségre“.⁴

E hatezernyi őrség ettől kezdve jó ideig állandó marad. Az 1549. decz. 29-iki vásárhelyi országgyűlés végzése szerint: „az ország védelmére rendelt hatezernyi őrség mindig úgy legyen készen, hogy a szükséghez képest részben vagy egészen ott teremhessen, a hol a veszedelem — fej és jószág vesztes terhe alatt.“⁵ Megerősíti e végzést az 1550. febr. 2-iki kolozsvári or-

¹ Ily hópénzbe összesen 3000 frtot fizettek a szászok, a mint ezt a brassói 1540-iki számadás-könyvből tudjuk. E. O. E. I. k. 8. l.

² E. O. E. I. k. 40 l.

³ L. az 1543. febr. 26-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 177. l.

⁴ E. O. E. I. k. 239 l.

⁵ E. O. E. I. k. 298. l.

szágyülés is.¹ Sőt azután is, hogy Erdély Ferdinánd kezére került, e hatezernyi őrséget az ország teljes létszámban tartja fenn.² Pedig elég nagy számú zsoldos sereg jött Castaldo alatt Erdélybe, mely teljesíthette volna ez őrség szerepét.

Utóbb azonban mégis feloszlott és 1555. év végén egészen újlag kellett az ország védelmére őrséget rendelni, de ennek létszáma már csak 3000 emberben állapítottatott meg. Mikor ugyanis az 1555-ik év végén Ferdinánd uralma már nagyon megvolt ingatva Erdélyben, s a török egyre fenyegetőbb hangerővel követelte Izabella és fia visszahívását, a decz. 23-án megnyílt marosvásárhelyi országgyűlés követet küldött Ferdinándhoz: vagy oly hadat küldjön segítségükre, mely Szolimánnak sikerrel állhat ellen, vagy mentse föl őket esküjök alól. És hogy az alatt, míg a követek oda járnak, a védtelen országot valami veszedelem ne érje a minden oldalról környező ellenségek részéről, — szól a legelső végzés — tartson a három nemzet az ország védelmére 3000 embert fegyverben. Erre nemesek kapunként 99 dénárt fizetnek, a székelyek katonáik ötödét adják, a szászok pedig régi szokásuk szerint osztozzanak a terhekben³

E katonaság, ha zavaros állapotok uralkodtak a széleken, állandóan a határok védelmére rendeltetett. A mióta Erdély ismét János Zsigmondnak hódolt, éveken át csaknem állandó volt a háborús állapot a határokon a fejedelem birodalma és Magyarország között. E *határok védelmére* 3000-nyi őrség volt rendelve. Ez őrség további fentartásáról intézkednek a rendek az 1559. jun. 12—17-én tartott fehérvári országgyűlésen. Kérik a fejedelmet, hogy „míg a római királyal kötendő béke megerősítetik, a határokon állomásozó katonaságot továbbra is 3000-nyi létszámban tartsa fenn és ha fogyatkozás esett volna bennök, egészítse ki.“ E célra a nemesek 90 dénárt, a magyarországiak 1 frtot fizetnek kapunként, a székelyek és szászok pe-

¹ E. O. E. I. k. 305. l.

² Az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzése szerint: «Ceterum quemadmodum conclusum erat prius, ut universae nationes singulae duomilia hominum pro defensione regni tenere deberent.» E. O. E. I. k. 406. l.

³ E. O. E. I. k. 550—551. ll.

dig „megfelelő terhet vállalnak el.“¹ A mi érdekes és ritka, ez volt ez évben az egyetlen adó. Az igaz, hogy inséges egy esztendő volt.²

Az erdélyi követeknek még 1560-ban sem sikerült Bécsben békét kötniök Ferdinánddal. Miután azonban a porta és Ferdinánd között létrejött korábbi fegyverszünetbe Erdély is befoglaltatott, a rendes csapatokkal való táborozások s a várívások megszűntek. De tovább folytak a határszéli villongások a nép kimondhatatlan kárára. Ezek megszüntetésére az 1560. nov. 11-iki kolozsvári országgyűlés „a határookban tartott külön katonaság kiegészítését és növelését“ rendelte el s e czélra a szokott módon megfelelő adót szavazott meg.³

A gyakori és nehézkes hadfölkeléseket az 1562. nov. 4—9-iki fehérvári orzszággyűlésen a rendek némileg pótolni igyekeztek egy állandó zsoldos sereg újabb szervezésével. Utalva arra, hogy „a fölkelés elég nehézségekkel jár, de kevés haszonnal,“ végzést hoztak, hogy az ország védelmére „állandóan 500—500 lovast tartsanak a nemesek és székelyek, s ugyanannyi gyalog pusztát a szászok, minden hadi felszerelésekkel és ágyukkal jól ellátva.“ E katonaság „állandóan ott fog szolgálni“, hol a fejedelem s az ország érdeke követeli. Kiállításukat az országgyűlés 25-öd napra rendelte el, s a fejedelem meghagyta, hogy az erdélyiek és magyarországiak közül válogassák össze, még pedig csak olyanokból, kik hadi szolgálatra igazán alkalmasak és hajlandók, hogy ne kelljen őket erőszakkal kényszeríteni.⁴

Időnként *hadi szemlét* tartottak e katonaság felett. Az 1549. decz. 29-iki marosvásárhelyi országgyűlés úgy rendelte, hogy a helytartó évenként egyszer, Szent-György napja körül vizsgálja meg folszereléseiket. Még pedig a nemesek fölött Tordán, a szé-

¹ E. O. E. II. k. 111—2. ll.

² »Cum autem miseram plebem ob paesentis annone caristiam adeo defecisse tantamque inedia pati constet, ut plerisque in locis pane ex inglandinibus facto, miseram vitam sustentent, indignum et prope tyranicum esse videatur, aliqua exactione pro presentis gravare.« U. o.

³ E. O. E. II. k. 185. l.

⁴ E. O. E. II. k. 212—3. ll.

kelyek fölött Maros-Vásárhelyen, a szászok fölött Medgyes körül történt ez a „mustra.“¹

Zsoldjukat, a melyből kellett magukat ellátniok élelemmel s egyéb szükségességekkel,² a fejedelem az országgyűlés által külön e célra megszavazott rovás-adóból fizette. Bizonyára régebbi tapasztalatok bírták reá a rendeket, hogy az 1559. jun. 12—17-én tartott fehérvári országgyűlésen végzéseik közzé iktassák, hogy „e zsoldot ne közkatonák által, hanem alkalmas, becsületes és megbízható emberek által osszák ki.“³

E rendes katonaságot *mozgósítani*, valamint az országgyűlés hadfölkelési határozatát végrehajtani: a fejedelem jogai közé tartozott. De János Zsigmond kiskorusága alatt Martinuzzi rendelkezett az országnak rendes és fölkelt hadai fölött egyaránt. Miként az adót, úgy a hadfölkelést is neki, mint a fejedelem helytartójának, szavazta meg az országgyűlés. Mikor pedig Erdély Ferdinánd alá jut, Castaldo, a „generalis“ és a vajdák szólítják fegyverre az országot.⁴ Majd az 1556. márcz. 8-iki szász-sebesi országgyűlés, melyen a rendek János Zsigmondot újból fejedelmökül ismerik el, Petrovich Pétert téve „ő felsége képebe“, az ország összes hadait ő alája rendeli. És „a mely hadakat országul — végzik a rendek — a megmaradásnak okáért tartottunk, ezeknek is birodalma Locumtenens uram kezében legyen, kinek fizetésére ezután ő kegyelme viseljen gondot.“⁵ 1556. után még egy ideig „ő felségök levele és parancsa szerint“ (ad literas et mandatum Maiestatum suarum) kel föl a három nemzet, s mozgósítatik a rendes katonaság, míg végre a királyné halála (1559. szept. 15.) után János Zsigmond tényleg megkezdi személyes uralmát.

A hadak mozgósításánál általános szokás volt, hogy a fe-

¹ E. O. E. I. k. 298. l.

² L. az 1543. febr. 26-iki kolozsvári országgyűlés végzését: E. O. E. I. k. 177. l.

³ E. O. E. II. k. 111. l.

⁴ L. az 1552. máj. 22-iki tordai országgyűlés végzését. E. E. E. I. k. 406 l.

⁵ E. O. E. I. k. 571. l.

nyezetett ponthoz közelebb eső megyék és székek előbb tartoztak fölkelni, mint a távolabbiak. Így az 1561. máj. 8-iki tordai országgyűlés, midőn megszavazza Martinuzzinak a hadfölkelést, elrendeli, hogy „a szomszédos megyék és székek ne várják be a távolabb levőket, hanem Kolozs-, Torda-, Doboka-, Szolnok-, Küküllő-, Fehér-megyék; azután Aranyos-, Maros- és Udvarhelyszékek, valamint Szászváros, Szerdahely és Medgyes szász székek s a többi szomszédos helyek azonnal keljenek föl.¹

Várák. Ez időben a várak általában igen fontos elemei voltak a honvédelemnek. Erdély is várainak egész hálózatában bírta honvédelmének legerősebb biztosítékait. A három nemzet területei közül a legtöbb és legerősebb várakat a szászok földjén találjuk, hol a folyton megújuló török pusztítások következtében még a városok is igazi erődökké lettek. Sőt a XVI. században már nem volt egyetlen falu sem, melynek ne lettek volna legalább a templom körül megerősített falai.² A megyék területén is sok volt az erősség, de a Székelyföldön kezdettől fogva igen csekély a várak, erősségek száma.

Mind-e váraknak a nagyfontosságát katonai szempontból az adta meg, hogy a három nemzet összes tagjai ellenség beütésekor azokban egész családjukkal és vagyonukkal együtt oltalmat találtak. A három nemzetnek több ízben megújított Unióján alapült ez. Az 1542. decz. 20-iki tordai országgyűlésen a három nemzet ismét törvénybe iktatja az Unió alapján: „Ha ellenség törne az országba, az összes városok polgárai és a várak urai fogadják falaik közé az ország rendjeinek családjait.“ Ha valaki a harcban megsebesült, szintén bármely várba szabad bemenete volt s ott védelmet talált. A kiket így befogadtak, saját költségükön tartoztak élni és óvakodniok kellett, hogy a polgároknak kárt okozzanak. A befogadottak és a polgárok

¹ E. O. E. I. k. 324. l. Ugyanigy rendelte el a hadfölkelést az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés is: »Comitatus . . . per singula eorum capita insurgant et ad bellum proficiscantur, qui sint propinquiore ad Zathmar illi cicius, remociore vero iuxta temporis condicionem cogantur.« E. O. E. II. k. 86 l.

² Teutsch i. műve, I. k. 270. l.

közt felmerülő perekben pedig az illető helység birája ítélte.¹ János Zsigmond alatt ehez hasonló végzést hoztak a rendek még az 1566. márcz. 10—17-én tartott tordai országgyűlésen. Törvénybe iktatták ekkor ismét, hogy „háborúságnak idején az kulcsos városokba az nemes uraimat feleségekkel, gyermekekkel, családokkal, élésekkel, borokkal bebocsássák, tisztességes szállást adjanak nekik, hogy az idő megcsendesedvén, esmét kihozassák, de az kihozásnak idején minden hordó bortól tíz-tíz pénzt adjanak az város segítségére az kapuba; de az bort pénzen ne árulják se titkon, se nyilván; az gazdát is megelégtésék mindenről.“²

Zsold. A nemesek és jobbágyok hadfölkelés idején rendszeren saját költségükön tartoztak katonáskodni, maguk gondoskodván a maguk élelmezéséről is.³ Néha azonban a jobbágyok havi zsoldban részesültek, a mint ez kitűnik az 1557. nov. 21-iki kolozsvári tábori gyűlés végzéséből. E szerint a felerészben fölkelte jobbágyoknak havonként két forintot fizettek az otthon maradók.⁴

A székely lófők és főnépek ellenben — az 1562. jun. 20-iki segesvári országgyűlésen történt szabályozás szerint — a fejedelem részéről rendes zsoldot húztak. És pedig a lófők, kiknek egy lóval kellett fölkelniök, egy hóig saját költségükön éltek, azontúl minden óra egy-egy frtot kaptak; a főnépek, kik „állapotoknak mivolta szerint, ki három lóval, ki négygyel, ki öt-vel“ keltek föl, évenként egy-egy lóra nyolcz frtot kaptak; mikor pedig „szolgálatban lesznek“, két-két frtot havonként.⁵

A szászok és városok által kiállított katonaság a legtöbb esetben igazi zsoldosokból állott, kik rendes fizetést, *hópénzt* (pecunia mensualis) húztak azoktól, kik hadba küldték. Ezek havi zsoldját a törvények szigorúan megállapították, és attól eltérni nem volt szabad, „nehogy emiatt a többiek között valami viszály

¹ E. O. E. I. k. 164. l.

² E. O. E. II. k. 302. l.

³ L. alább az »Élelmezés«-nél.

⁴ E. O. E. II. k. 85. l.

⁵ E. O. E. II. k. 203. l.

támadjon.“¹ A több ízben megújított törvények értelmében a gyalog puskás, közlegény (cammunes pedites pixidarii) havi zsoldja: két frt, „semmikép sem több.“ A kapitány (capitaneus centurio), a ki 100 gyalogos élén áll, hat frtot kap; a dobos (tympanista) három frtot; a zászlótartó (vexillifer) és tizedes (decurio) szintén. A lovasok havi zsoldja ugyancsak három frt.²

A rendes katonaság zsoldját a fejedelem fizette és — a mint láttuk — e célra az országgyűlés külön róvás-adót szokott megszavazni.

Élelmesés. A sereg megfelelő élelmezése mindenkor nagy feladat volt. Sok gondot okozott a vezérnek, de rendszeren még több bajt a föld népének. A feladat kettős volt: megvédeni egyrészt a népet s az elárúsítókat a katonák erőszakos rablásaitól, biztosítani másrészt a katonaságot amazok zsarolásai s az éhínség ellen. Ezen elvek alapján gondoskodtak az erdélyi rendek az élelmezés módjáról.

A jobbágyok, sőt — úgy látszik — a nemesek³ is, élelmüket rendszeren magukkal vitték lovakon vagy szekereken, ha táborba szálltak. Az élelmezésnek ilyen módjáról az 1545. ápr. 24-iki tordai országgyűlésen történt első ízben intézkedés. „Hogy a jobbágyok sem mások jószágain ne raboljanak, sem pedig maguk élelemhiányban ne szenvedjenek, minden húsz jobbágyinak — rendeli a törvény — legyen egy *élelmi szekere* (currus victualium).“⁴ E végzést többször megújították a rendek, csak annyit változtatván néha rajta, hogy majd huszonöt, majd húsz, majd pedig

¹ Az 1556-iki újvári tábori gyűlés végzése szerint: »Caveant tamen in ordinacione mille peditum ne uni peditum plus quam duos florenos, decurioni vero tres solvant, ut ne propter hanc solucionem inter reliquos... dissensio oriatur.« E. O. E. I. k. 582. l.

² L. a most idézett 1556-iki és az 1558. jun. 5 21-én tartott fehérvári országgyűlések végzését. E. O. E. II. k. 96—7. il.

³ Az 1566. máj. 28-iki országgyűlésre készült fejedelmi előterjesztések közt olvassuk: ... »minden nemes ember az tizenhatodával s mind magának való *élésével* oly készen tartsa magát, hogy mihelt ő felsége első levelét látandja, azonnal indulhasson oda valamely helyre ő felsége levelében parancsolja.« E. O. E. II. k. 308. l.

⁴ E. O. E. I. k. 218. l.

— az 1565. jan. 22-iki kolozsvári országgyűlésen — tíz jobbágy-
nak rendeltek egy közös élelmiszekeret, vagy megfelelő számú
lovakat az élelemnek a tábor után való szállítására.¹

Ezenkívül szükség idején az országgyűlés gondoskodni szo-
kott, hogy a táborozás helyére a három nemzet megfelelő meny-
nyiségű élelmiszereket gyűjtsön össze a katonaság számára. Így
az 1552. júniusában tartott tordai országgyűlés, miután a több
oldalról fenyegető veszedelemmel szemben megszavazta a had-
főlkelést, a táborbaszállás helyéül Keresztes mezejét jelölte ki,
mert oda „az ország minden részéből könnyebben szállíthatók a
különböző élelmiszerek.“ Továbbá elrendelték, hogy a székelyek
és szászok azonnal küldjenek oda mindenféle ételmezt; de „borok
küldésére különösen a szászoknak legyen gondjuk, mert a ne-
mesek között nem igen van bor.“ A nemesek pedig megígérték,
hogy mihelyt a gabonát learatják és megőrlik, minden dicált
kaputól egy „fél kolozsvári köből lisztet vagy belőle süített ke-
nyereket“ és ugyanannyi takarmányt küldenek a tábor kijelölt
helyére. „De aztán mindennek meg kell fizetni a becsületes
árát.“ A generális és a vajda biztosokat rendelnek ki, hogy az
élelmek beszolgáltatására felügyeljenek. Ezek feladata volt to-
vábbá megvédeni azokat, a kik a táborba ételmezt szállítottak és
ügyelni, hogy senki semmit pénz nélkül el ne vigyen. És hogy
lássák, honnan tartoznak élelmiszereket szolgáltatni, át kellett
nekik adni a legközelebbi összeírásról készült jegyzékek máso-
latait. Mikor valaki már beszolgáltatta a maga részét, nyugtát
(literae vel cedulae expeditoriae) kap felőle, a melyért azonban
„semmit sem szabad venni.“ Ilyen biztosul a nemesek közül Cho-
mafay Jánost választották „a nyelvekben való jártassága miatt.“²

Ilyen alkalmakkor, hogy sem az élelmiszerek elárúsítói s
egyéb kereskedők ne adhassák kényük-kedvük szerint áruczik-
keiket, sem pedig a vásárlók semmit a maga értékén alul, vagy
épen pénz nélkül erőszakkal el ne vegyenek, át szokták adni a

¹ L. az 1551. máj. 8-iki tordai, az 1557. nov. 21-iki és az 1565. jan.
22-iki kolozsvári országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 324. I. és II. k.
85., 287. ll.

² E. O. E. I. k. 420. I.

hadak vezéreinek, a vármegyéknek és székeknek az „élelmiszerekről, fegyverekről és egyéb dolgokról készült árjegyzéket“, miként ezt az 1542-iki tordai országgyűlésen rendelték el.¹ Ehez kellett aztán magát tartani mindenkinek, eladónak és vásárlónak.

Az egyes élelmiszerek árát ép ily czélból állapították meg a rendek az 1551. jul. 26-iki kolozsvári országgyűlésen. E szerint egy köből zab (kolozsvári vagy vásárhelyi mérték szerint) ára 20 dénár, szász mérték szerint pedig 10 dénár. Egy (kolozsvári vagy vásárhelyi) köből árpa 24 dénár; az alakor és tönköly pedig 20 dénár. Egy kolozsvári kupa² bor ára 3 dénár, a melyik jobb, 4 dénár. A széna árának megállapítását az országgyűlés a nemesek és helyi bírák ítéletére bízta. A pecsenyének és főzni való marhahúsból egy negyed font Szent-Mártonig 1 dénár. Együttal megtiltja a törvény a jobbágyoknak, hogy a városokban vagy falvakban, a hol katonaság van, árpát, zabot, vagy ilyesmit nyereségre vásároljanak.³

Ugyanez országgyűlés a Ferdinánd zsoldos hadait a könnyebb élelmezés czéljából a nagyobb erdélyi városokba osztotta szét. A német csapatot Szebenbe és Brassóba helyezte el. E helyekre biztosokul Gerendy Pétert és Morgonday Jánost nevezte ki, hogy a katonák élelmezéséről gondoskodjanak s megvédjék a szegény népet azok zsarolásaitól. A spanyol csapat Segesvárt és Medgyesen kapott szállást; biztosokul Thóbiássy János és Balassa Farkas küldettek. A pánczélos lovasság Kolozsvárt, a könnyü lovasság pedig Maros-Vásárhelyt ütött tábor, mindenik mellé szintén két-két biztos rendeltetvén.⁴

Igen érdekes, hogy az 1566. máj. 28—jun. 3-ikán tartott tordai országgyűlésen minő intézkedések történtek a katonaság élelmezése s az élelemnek a tábor után való szállítása dolgában, abból az alkalomból, hogy János Zsigmond Szolimán üdvözlésére

¹ E. O. E. I. k. 88. l. — L. még az 1558. jun. 5—21-én tartott fehérvári országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 99. l.

² A szöveg szerint: »Vinum octale Colosvariense.« Itt az »octale« véleményem szerint megfelel a német »Ejtel« (Achtel-nek; ez pedig Erdélyben kupát, iccét jelentett ez időben. L. fentebb a pénzügyek tárgyalásánál, az 59. l.-on.

³ E. O. E. I. k. 344. l.

⁴ U. o.

a török táborba készült. A fejedelmi előterjesztés a rendek figyelmébe ajánlja, hogy idejekorán állapítsák meg az élelmiszerek összegyűjtésének helyét, az clárusításukhoz pedig rendeljenek „jám-bor embereket, kik az élés árát az községnek igazán vissza adják“. Gondoskodjanak mészárosokról, „kik idején vágó barmot szerzenének“, kovácsokról, „kik patkóknak viselnék gondját“ és borbélyokról meg ácsokról. Az országgyűlés ezek alapján megteszi a szükséges intézkedéseket és 99 dénárnyi rovás-adón kívül a fejedelem „expeditiójára segítségül és nem fizetésért — adóul — minden kaputúl ravás szerént egy-egy kolosvári negyed lisztet“ szavaz meg. És ha szükséges, azután ismét adatnak jobbágyaikkal még egy negyed lisztet. De a rendek csak Deésig vagy Bánffi-Hunyadig vitetik a fejedelem tábora után. Innen tovább szállíttathatja az élelmet a fejedelem — ha jobb módot reá nem talál — a fogarasiakkal, kik „szüntelen hordhatják az megnevezett helyekről a fejedelem tábora után az élést“, mert „ők eleget nyugodtanak az mi kösségünknek sanyarú fizetése és szolgálatja enyétt.“ Ha pedig a Fogaras földjéről szerzett szekek nem volnának elegendők, a városok is — felmentve őket a mostani adótól — adjanak segítséget.¹

Fegyelem. A hadviselés egyik legfontosabb követelménye, hogy a sereg jól legyen fegyelmezve. E nélkül ép úgy szétzüllik és hasznavehetetlen minden sereg, mint élelem hiányában.

A katonai büntetések célja: elrettentő példát adni. Azért oly szigoruak. Igen sok esetben halál a büntetés. Fejét veszi első sorban az, a ki a fejedelem parancsára föl nem kel,² vagy jobbágyait, zsoldosait a táborba nem küldi.³ Sőt néha fej- és jószágvesztés alatt rendeli el az országgyűlés a hadfölkelést, mint az 1549. decz. 29-iki vásárhelyi⁴ és az 1558. jun. 5-iki

¹ E. O. E. II. k. 311. 312. ll.

² L. az 1542. márcz. 29-iki és a decz. 22-iki tordai országgyűlések végzését. E. O. E. I. k. 85. l és 171. l.

³ L. az 1542-iki második és az 1566. márcz. 10-iki tordai országgyűlések végzését. E. O. E. I. k. 171. I. és II. k. 300. l.

⁴ E. O. E. I. k. 298. l.

fehérvári¹ országgyűlés. Fejével lakol az is, a ki időközben a táborból megszökik.²

A legáltalánosabb kihágás, melyet táborozás alkalmával a katonák leggyakrabban szoktak elkövetni, a *rablás és garázdálkodás* volt. Ez nem csak a rend és fegyelem meglazulásával járt, de sok nyomort hozott a szegény népre, melyet néha a fegyelmezetlen és hiányosan élelmezett hadak egészen kiéltek. Ezek megakadályozására az országgyűlések több ízben szigorú végzéseket hoztak. Így az 1545. ápr. 24-iki tordai országgyűlés végzése szerint, ha a jobbágyok, kik közül minden húsznak egy élelmi szekérének kellett lenni, másoktól élelmet raboltak, föl kellett őket jelenteniök a kárvallottaknak az illető ispánnál vagy kapitánynál.³ Az 1551. máj. 8-iki tordai országgyűlés minden megyéből és minden székely meg szász székéből négy-négy megbízható ember választását rendelte el, a kik rendbetartsák a katonákat, hogy táborozás alatt ne raboljanak. A garázdálkodók nevét pedig föl kellett jegyezniök s a helytartónak átadniök, hogy mikor a rablások miatt panaszt tesznek nála, azokat elővehesse.⁴

Ilyen és ehez hasonló intézkedések daczára is csaknem minden táborozás alkalmával roppant károkat okoztak a katonák, a merre csak elvonultak, melyek miatt aztán sok panasz hangzott el az országgyűléseken. Így az 1568. jan. 6—13-iki tordai országgyűlésen is. Kérték a rendek a fejedelmet, hogy küldjön vizsgáló bizottságot az egyes vármegyékbe az okozott károk megállapítására, hogy aztán ennek alapján meg lehessen téríttetni azokkal, a kik okozták.⁵

Különösen míg Erdély Ferdinándnak hódolt, alig volt országgyűlés, mely panaszt nem emelt volna a Castaldo katonáinak garázdálkodásai miatt. Ezen évek alatt Erdély is megismerkedett

¹ E. O. E. II. k. 95. l.

² L. az 1552. máj. 22-iki tordai és az 1557. nov. 21-iki kolozsvári országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 407. l. és II. k. 85. 6. ll.

³ E. O. E. I. k. 218. l.

⁴ E. O. E. I. k. 325—6. ll.

⁵ E. O. E. II. k. 340. l.

a katonai önkénykedés legdurvább kicsapongásaival, melyek miatt Magyarországon már ekkor az a közfelfogás kezdett elterjedni, hogy az idegen zsoldosokat nem is az ország védelmére, hanem inkább kirablására küldik hazánkba.

Az országgyűléseken a panaszoknak vége-hossza nem volt. A törvények ismételve felemelték tiltó szavukat, de karjuk gyöngye volt. A zsoldosok, ha nem fizették, tovább raboltak, égettek és pusztítottak, hol szükségből, hol boszúból. Rendet, fegyelmet tartani köztük: lehetetlenség volt. Ha egyszer zsoldjukról senki sem gondoskodott, megvették azt maguk tízszeresen a szegény népen. Az 1553. jan. 20-án tartott kolozsvári országgyűlésen ismét sok és nagy volt a rendek panasza. A legutolsó cikkben öntötték ki minden keserűségüket, mondták el legsúlyosabb sérelmeiket. Nem akarták eddig háborgatni ő felségét, de már tovább elhallgatni szenvedéseiket, melyeket ő felsége katonái napról-napra okoznak, nem tudják. Városaik és falvaik a sok öldöklés következtében sok helyt csaknem egészen kipusztultak. Még a nemesek szabadságait sem kimélik: betörnek ő felsége katonái még a nemesi házakba és curiákba is és nem csak az összes élelmi szereket, de némely nemesnek még butorait is felprédálják. De még evel sem elégednek meg. Nem riadnak vissza még a tisztességes nemes asszonyok és lányok üldözésétől sem, a nemeseket pedig halállal fenyegetik. Könyörögnek tehát, parancsolja meg ő felsége a tábornokának, hogy a nemesi házakat és curiákat — a nemesek régi szabadsága szerint — az ilyenektől védje meg, a sok rablásnak, öldöklésnek vessen véget s katonáit kényszerítse, hogy pénzükön éljenek. Azok pedig, a kik serget tartanak, mikor szolgálataikra ő felségének szüksége nincs, ne tartsák embereiket sem a királyi sem más nemesi birtokon, hanem csak a magukéin. Ha pedig nincsenek birtokaik, a határok őrizetére küldessenek.¹

És e panaszok számtalanszor ismétlődtek, anélkül, hogy nagyobb foganatjuk lett volna. Több ízben vizsgálatot is rendelt el az országgyűlés. Így az 1554. jan. 25-én tartott vásárhelyi országgyűlés végzést hozott, hogy a szolgabírák minden várme-

¹ E. O. E. I. k. 441—2. ll.

gyében szigorú vizsgálatot tartsanak s vallassanak ki mindenkit a királyi és vajdai hadak által okozott károk felől. E vizsgálat alapján aztán a katonák zsoldjából kell a jobbágyoknak a szenvedett károkat megtéríteni. Ugyanígy járjanak el a székelyek és szászok között is.¹ Ugyanily vizsgálatot rendelt el az 1555. ápr. 24-iki vásárhelyi országgyűlés is. És mivel Ferdinánd csak a múlt év augusztus 15-ike óta történt károkat akarta megtéríttetni, a rendek felírtak, hogy a Castaldo bejövetele óta szenvedett összes károk figyelembe vétessenek és megtéríttessenek.²

De általában — nem csak Castaldo alatt — egyike volt a legnagyobb sérelmeknek, melyet legtöbbet tárgyaltak az országgyűléseken is, hogy a nemesi házakba és curiakba katonákat szállásoltak el, a kik ott aztán rakoncátlanokdni szoktak. Pedig ősi kiváltsága volt a nemeseknek, hogy semmiféle beszállással nem tartoznak, a mit ismételve törvénybe is iktattak az erdélyi rendek.³ De minden törvény csak úgy volt törvény, ha volt hatalom, mely annak érvényt szerezzen.

Fegyverzet. Az erdélyi hadszervezet különböző elemeinek fegyverzetéről az illető helyeken már történt röviden említés. Most még egy pár szót a különböző fegyvernemek felszereléséről. A mai fegyvernemek közül volt Erdélynek János Zsigmond alatt: lovassága, gyalogsága, tűzérsege, sőt műszaki csapatai is.

Számra legnagyobb volt a *lovasság*. Az összes nemesek — kivéve a legszegényebbeket — és az összes előkelő és lófő székelyek lóháton tartoztak harczba menni zsoldosaikkal együtt. E lovasság részben nehéz, részben könnyű fegyverzetű volt. A törvények értelmében — a mint láttuk — minden nemesnek tehetségéhez képest kellett magát fegyverekkel ellátnia. Sisakot, pánczélt, szóval nehéz fegyverzetet — a mint a törvények előírják⁴ — csak a módosabbak szereztek maguknak. Ellenben a

¹ E. O. E. I. k. 502 l

² E. O. E. I. k. 541 l.

³ L. az 1551. máj 8-, jul. 26- és decz. 31-iki országgyűlések, továbbá az 1557. nov. 21-iki kolozsvári és az a 1566. nov. 30-iki nagyszebeni országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 326., 343., 389 és II. k. 87., 323. ll.

⁴ L. az 1542. márcz. 29-iki és decz 22-iki, az 1552. máj 22-iki tordai országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 87., 171, 405. ll.

szegény egytelkesek, kik még lóháton harczoltak, csak paizzsal, dárdával, karddal voltak fegyverkezve.¹ A székelyek, főnépek és lófők mindannyian, pánczállal, sisakkal, paizzsal, kopjával voltak felszerelve.²

Igen jelentékeny volt a *gyalogság* is, mely a legszegényebb nemesekből, a közsékelyekből, a szász puskásokból s a jobbágyokból állott. Különböző elemeinek különbözők voltak fegyverei is. Egy részük puskás volt, más részük kézives, kardos és lándzsás. A puskások nagy részét a szászok által kiállított gyalogság (*pedites pixidarii*) tette. A közsékelyek is jó részt puskások voltak. De a szegény nemesek és jobbágyok közül csak kevésnek volt puskája.³ Legnagyobb részüknek a kard, fű, lándzsa, kópja, balta s paizz voltak a főfegyverei.⁴ E fegyverdarabokból kiki tehetsége szerint szerzett be magának. A szegényebb jobbágyoknál paizzsal, dárdával és baltával is beírta a törvény.⁵

A *tüzérséget* egészen a szászok szolgáltatták, kiknek városaikban és váraikban rendes őrségök, ágyuik, bombáik s egyéb ostromszereik voltak, melyeket minden háboru alkalmával a fejedelem táborába tartoztak küldeni.⁶

A *műszaki csapatok* — igaz, hogy csak igen kezdetleges alakjában — a jobbágyokból kerültek ki. Az 1565. jan. 22—29-én tartott kolozsvári országgyűlés végzése szerint, minden fölkelő tíz jobbágnak volt egy szekere, s rajta „fejsze, fűró,

¹ L. az 1542. márcz. 29-iki tordai országgyűlés végzését E. O. E. I. k. 87. l.

² L. János Zsigmond válaszát a székelyek folyamodására az 1562 jun. 20-iki segesvári országgyűlésen. E. O. E. II. k. 203. l.

³ L. az 1542. decz. 22-iki, az 1552. máj. 22-iki tordai és az 1565. jan. 22-iki kolozsvári országgyűlések végzéseit. E. O. E. I. k. 171., 406. l. és II. k. 287. l.

⁴ L. a fent idézett országgyűlések végzéseit.

⁵ L. az 1542. márcz. 22-iki tordai országgyűlés végzését. E. O. E. I. k. 87. l.

⁶ Az 1564. jun. 21—26-án tartott segesvári országgyűlés végzése szerint: «Saxones pro antiqua eorum consuetudine cum universis instrumentis bellicis, bombardis, ingeniis, falconetis, globis, pulveribus et ignitis instrumentis necessariis bene instructi expeditioni interesse debeant.» E. O. E. II. k. 223. l. L. különben fentebb a szászok hadszervezeténél.

ásó, kapa, tekenyő.“¹ Föl voltak tehát szerelve körülbelől azon munkák végzésére, melyeket ma az útász, hídfász s egyéb műszaki csapatok végeznek.

A hadsereg tisztjei. A fölkelő hadak főtisztjeit esetről-esetre választották, még pedig — az 1566. máj. 28-iki tordai országgyűlés szerint — az országgyűlésen, a mely azonban a választás jogát átruházhatta a fejedelemre, a mint ezt az említett tordai országgyűlés is tette. A rendek aztán csak tudomásul vették a fejedelem által tett kinevezéseket. Innen ismerjük a hadsereg főtisztjeit. Volt egy főkapitány; utána rangfokozat szerint következtek: két „tábormester“, két „strázsamester“, két „vásárbiró, azaz éléosztó“ két „sánczmester“ és két „álgúkhöz látó mester.“² Ezeken kívül az alsóbb rangú tiszték közül — az 1558. jun. 5-iki gyulafehérvári országgyűlés végzéséből — ismerjük még a kapitányt (capitaneus centurio), ki 100 gyalogost vezetett; a tizedest (decurio); a zászlótartót (vexillifer); a dobost (tympanista), ki fizetés tekintetében egy rangban volt a tizedessel és zászlótartóval.³

---

¹ E. O. E. II. k. 287. l.

² L. a fejedelmi előterjesztéseket az 1566. máj. 28-iki tordai országgyűléshez és ez országgyűlés végzését. E. O. E. II. k. 308. l. és 311. l.

³ E. O. E. II. k. 96. l.

TARTALOM.

Előszó . . . . . Oldal. **3**

ELSŐ FEJEZET.

Az állam rendes jövedelmei: Nemesek ötvenede. Szent-Márton-napi adó. Őkörsütés. Dézsma. A királyi dézsmák bérbeadása. A bérbeadás és dézsmaszedés módja. Határvám. Belföldi vám. Bányászat; arany- és sóbányászat; sókamrák; ingyen só . . . . . **5—24**

MÁSODIK FEJEZET.

Az állam rendkívüli jövedelmei: *Rovás-adó*; megszavazásának és behajtásának módja. Kapuösszeírás és rectificatio. Rovók és feladatuk. Az adót be nem szolgáltató nemes büntetése. Adóhátrálékok és behajtásuk. Visszaélések az adóbehajtás körül. A megyei hatóság szerepe adóügyekben. A főúri birtokok összeírása. A kisenemesek megadóztatása. Adómentes területek: Fogaras földje, Töres vára, Szelistye, Bánffy-Hunyad, Székelyföld. A székelyek megadóztatása és adóügye. *Közmunka*. . . . . **25—55**

HARMADIK FEJEZET.

Az állam kiadásai: Török adó; ajándékok és terményadók. A királyné subsidiuma; a helytartó sallariuma. Végvárak és erősségek fentartására szükséges költségek. Követek költségei. Egyéb kiadások . . . . . **56—63**

NEGYEDIK FEJEZET.

A három nemzet közös teherviselése a honvédelemben. A nemzeti fölkelés, mint a honvédelem főereje. *A nemesek hadszervezete*: Személyes fölkelés és zsoldosok állítása. A jobbágyok fölkelése. A szolgáló nemesek és egytelkesek hadkötelezettségei. Az urak hadbaszállása. *A székelyek hadszervezete*: A három rend hadkötelezettségei különbözők.

A székely alkotmány átalakulása és a közszekelyek kima-
radása a fölkelésekből. *A szászok hadszervezete*: A szászok
gazdagságának és várainak katonai jelentősége. Fejen-
kénti fölkelés. Zsoldosok állítása. A katonaszedés módja.
Az ágyuknak a fejedelmi táborba szállítása. A megyékben
is birtokos szászok hadkötelezettségei. A nemzeti fölkelés
egyéb elemei. Hadmentések. A nemzeti fölkelés hiányai.

64—88

ÖTÖDIK FEJEZET.

Rendes katonaság: Rendeltetése. Létszáma és kiállításának módja.
Határvédelem. Évenkénti hadszemle és zsold. A hadak
mozgósítása. — A *várak*, mint a honvédelem elemei. —
Zsold. Fölkelő hadaknál és rendes katonaságnál. — *Élel-
mezés*. Különböző módjai. Élelmiszerek árjegyzéke. —
Fegyelem. Halálbüntetés alá eső bűnök. A katonák garáz-
dálkodásai. Panaszok ezek miatt az országgyűléseken és
megakadályozásukra tett intézkedések. — *Fegyverzet*. Lo-
vasság; gyalogság; tüzérség; műszaki csapatok. — *A
hadserég tisztjei*. Választásuk és rangfokozatuk . . . . .

89—104